

ISSN 1563-0307; eISSN 2617-5843
Индекс 75875; 25875

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҮЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТИ

ХАБАРШЫ

Философия, мәдениеттану, саясаттану сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия философии, культурологии и политологии

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

JOURNAL

of Philosophy, Culture and Political Science

№4 (70)

Алматы
«Қазақ университеті»
2019

ХАБАРШЫ

ФИЛОСОФИЯ, МӘДЕНИЕТТАНУ, САЯСАТТАНУСЕРИЯСЫ.

№4 (70) желтоқсан

04.05.2017 ж. Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникация министрлігінде тіркелген

Күзділ № 16505-Ж

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады
(наурыз, маусым, қыркүйек, желтоқсан)

Журнал философия, мәдениеттану және саясаттану ғылымдары бойынша диссертациялардың негізгі қорытындыларын жариялау үшін Қазақстан Жоғары Аттестациялық Комитетімен ұсынылған // Докторлық диссертациялардың негізгі қорытындыларын жариялау үшін Қазақстан Жоғары Аттестациялық Комитетімен ұсынылған ғылыми басылымдардың тізіміне кіреді // ЖАК бюллетені, №3, 1998; Нормативтік және методикалық материалдарын жариялайтын ғылыми басылымдар тізімі Қазақстан ЖАК-нің төрағасының бұйрығы 26.06.2003, №433-3 ж. // Нормативтік және методикалық материалдар жинағы №6 ЖАК. – Алматы, 2003.

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Жансүгірова Ж.А., саяси ғ.к. (Қазақстан)

Телефон: +7 701 018 8821

E-mail: Jazzira55@gmail.com

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Масалимова А.Р., филос.ғ.д., профессор – ғылыми редактор

(Қазақстан)

Насимова Г.О., саяси ғ.д., профессор – ғылыми редактордың орынбасары (Қазақстан)

Борбасова Қ.М., филос.ғ.д. профессор (Қазақстан)

Исмагамбетова З.Н., филос.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Қарабаева А.Г., филос.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Мұсатаев С.Ш., саяси ғ.д., профессор (Қазақстан)

Нұрышева Г.Ж., филос.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Сенгирбай М.Ж., PhD докторы (Қазақстан)

Асунсьон Лопез-Варела, профессор, PhD, Комплутенс

университеті (Іспания)

Каплан Синтия, профессор, PhD, Калифорния университеті

(АҚШ)

Кэтлин Адамс, профессор, PhD, Лойола университеті (АҚШ)

Петрик Джеймс, профессор, PhD, Огайо университеті (АҚШ)

Питер Финке, профессор, PhD, Цюрих университеті (Швейцария)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Сапарова Д., PhD докторанты (Қазақстан)

Философия, мәдениеттану, саясаттану сериясы. Философиялық ой және сұқбат, толеранттылық мәселесі, мәдениетті зерттеу әдіснамалары, саяси құндылық және интеграция мәселелерін қамтиды.

Ғылыми басылымдар болімінің басшысы

Гульмира Шаккозова

Телефон: +7 747 125 6790

E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Редакторлары:

Гульмира Бекбердиева

Агила Хасанқызы

Компьютерде беттеген

Айғул Алдашева

ИБ № 13237

Пішімі 60x84 1/8, Көлемі 8,8 т. Тапсырыс № 8229.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Қазақ университеті» баспа үйі.

050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2019

1-бөлім
ФИЛОСОФИЯ

Section 1
PHILOSOPHY

Раздел 1
ФИЛОСОФИЯ

¹Х.С. Абдильдина, ²Ж.Т. Кульжанова[✉], ³Г.Р. Шеръязданова[✉]

¹философия ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор,
e-mail: a.xorlan.78@mail.ru

²философия ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор,
e-mail: zhuldizay_68@mail.ru

³саясаттану ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор.
e-mail: sheryazdang@gmail.com

С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

ҰЛТТЫҚ МЕНТАЛИТЕТТІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ТҮРҒЫДА ЗЕРТТЕЛУІ

Анната. Ұлттық менталитетті әлеуметтік философияның мәселесі ретінде қаруа үшін, біздің дүниетанымыздың қайнар көзі ретінде қазақ философиясына тоқталамыз. Менталитет мәселесі халықтың дүниені түйсінуі, дүниені қабылдауы, халықтың бірегейлігін қамтамасыз ететін рухани сапалы жағдайы ретінде қаруа үшін, бұл мәселеңің біздің отандық философияда қалай бастау алғанына сараптау жасауды алдымызды міндет етіп қойдық. Қазақ дүниетанымында менталитеттің мәселесі үақыт пен кеңістік жағдайында қаралуы қоғамдық пікірдің белсенділігін, пәрменділігін айтса, төртіншіден, қоғамдық жүйенің тұрақтылығын сақтауға үмтүлүү, бесіншіден, еркіндікі қадірлеуі.

Авторлар халықтың дүниетанымындағы кеңістік категориясының маңызды болуы халықты сабырлыққа, тәзімділікке тәрбиелесе, үақыт категориясының бірінші орында тұруы, халықты белсенділікке, бәсекелестікке тәрбиелейді деп санайды. Соңықтан, көшпендердің бір жағынан сабырлы, момын мінезі және жаугершілік, белсенділік мінезі үақыт пен кеңістік ұғымдарының қоғамдық санаға қатар енүіне себеп болып отыр. Қоғамдық пікірдің пәрменді болуы жалпы Шығыс елдеріне тән қасиет, әлеуметтік бақылау рөлінің жоғары болуы халықтың үрпакты тәрбиелеуге аса мән бергендейгін көрсетеді. Бұл қасиет өз кезегінде ұлттық тұрақтылықты сақтауға үмтүлүспен біргеді.

Мақаланың басты мақсаты – халық менталитетін зерттеп жүрген ғалымдардың саяси үдерістердің арасындағы өзара байланыстары туралы жазған ой-тұжырымдамаларына талдау жасау болып табылады.

Түйін сөздер: ұлттық менталитет, ұлттық сана, қазақ философиясы, үақыт пен кеңістік өлшемі.

¹H.S. Abdildina, ²Zh.T. Kulzhanova, ³G.R. Sheryazdanova

¹Candidate of Philosophy, associate professor, e-mail: a.xorlan.78@mail.ru

²Candidate of Philosophy, associate professor, e-mail: zhuldizay_68@mail.ru

³Candidate of Political Sciences, associate professor, e-mail: sheryazdang@gmail.com

Kazakh agrotechnical university after S. Seifullin, Kazakhstan, Nur-Sultan

Social-philosophical study of national mentality

Abstract. To consider the national mentality as a problem of social philosophy, we focus on Kazakh philosophy as a source of our worldview. We set ourselves the task of analyzing the problem of mentality as a way of thinking people in terms of perceiving and accepting the world, the spiritual quality of people and how this problem began in our internal philosophy. The problem of mentality in the Kazakh world is considered in time and space. The mentality of the nomadic period in spatio-temporal dimensions, the mentality of the Kazakh nation, the mentality of the Soviet era or the Eurasian mentality and the concept of the Kazakh mentality, formed under conditions of modern independence, are reflected in the literature.

The authors believe that the high value of the category of space in people will lead the population to a high level of tolerance, while finding the category of time in the first place will lead the population to increase activity and competition. Consequently, the nature of calm and, at the same time, ardent activity among nomads, contributed to the integration of time and space into public consciousness. The

effectiveness of public opinion is characteristic of the countries of the Commonwealth, and the high role of social control indicates that people attach great importance to the education of generations. This quality, in turn, combines the desire to maintain national stability.

The main goal of the article is to analyze the ideas and thoughts that mentality scholars write about the relationship between political processes.

Key words: national mentality, national identity, Kazakh philosophy, spatio-temporal dimension.

¹Х.С. Абдильдина, ²Ж.Т. Кульжанов, ³Г.Р. Шеръязданова

¹кандидат философских наук, ассоциированный профессор, e-mail: a.xorlan.78@mail.ru

²кандидат философских наук, ассоциированный профессор, e-mail: zhuldizay_68@mail.ru

³кандидат политических наук, ассоциированный профессор, e-mail: sheryazdang@gmail.com

Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина, Казахстан, г. Нур-Султан

Социально-философское исследование национального менталитета

Аннотация. Рассматривая национальный менталитет как проблему социальной философии, мы ориентируемся на казахскую философию как источник нашего мировоззрения. Авторы данной статьи поставили перед собой задачу проанализировать проблему ментальности как способа мышления людей с точки зрения восприятия и принятия мира, духовного качества людей и того, как эта проблема появилась в нашей философии. Проблема менталитета в казахском мире рассматривается во времени и пространстве. А статье отражены менталитет кочевого периода по пространственно-временным измерениям, менталитет казахской нации, менталитет советской эпохи или евразийский менталитет и концепция казахстанского менталитета, сформированная в условиях современной независимости.

Авторы считают, что высокое значение категории пространства у людей приведет население к высокому уровню толерантности, тогда как нахождение категории времени на первом месте приведет население к поднятию активности и конкуренции. Следовательно, характер спокойной и, одновременно, пылкой деятельности у кочевников способствовало интеграции времени и пространства в общественное сознание. Эффективность общественного мнения характерна для стран Содружества, а высокая роль социального контроля свидетельствует о том, что люди придают большое значение воспитанию поколений. Это качество, в свою очередь, объединяет стремление сохранить национальную стабильность.

Ключевые слова: национальный менталитет, национальное самосознание, казахская философия, пространственно-временное измерение.

Кіріспе

Қазақстанның зерттеушілер қазақ ұлтының менталитетін барынша жан-жақты зерттеген. Біріншіден, оның тарихи қалыптасуын, негізінде жатқан архетиптерге талдау жасаған. Екіншіден, қазақ халқы менталитетінің рухани негізін, ондағы қасиеттерге, атап айтқанда, төзімділік, еркіндік, намыс, тектілік, мәмілелік қасиеттеріне философиялық сараптама жүргізген. Ушіншіден, ұлттық менталитеттің әлеуметтік негізін, қазіргі таңдағы өзгеру үрдістерін зерттеген. Зерттеулер қазіргі қоғамдағы демократиялық, құқықтық, нарықтық, экологиялық және жаһандану үдерістеріне байланысты ұлт менталитетінің өзгеру ерекшеліктеріне қатысты анықталған. Төртіншіден, мемлекеттік саясаттың тиімді жүргізуінің нәтижесінде қалыптасып келе жатқан еуразиялық немесе қазақстанның біртұтас идеялар туралы мәселелер көтерілген.

Бесіншіден, ұлт менталитетінің қазіргі білім беру және әлеуметтік-гуманитарлық білім саласындағы маңыздылығын ашқан.

Ойшылдар менталитет категориясының табигатын теренірек ашуға тырысқан. Тарихи кезеңдерге байланысты халық менталитетінің өзгеру ерекшеліктеріне герменевтикалық және экзистенциалдық тұрғыдан зерттеулер жүргізген. Менталитет ұғымының қоғамның болмысы мен дамуын зерттегендегі орны мен рөлінің маңыздылығын көрсеткен.

Десек те ұлттық менталитеттің қазіргі кезеңдегі қалыптасу және даму ерекшелігі, оның әлеуметтік-саяси саладағы орны мен рөлі әлеуметтік-философиялық тұрғыдан әлі толығымен зерттеліп болмаған тың тақырыптардың бірі. Ұлттық бірегейлік тұрғысынан әлі де елдік деңгейдегі біртұтас ұлттық менталитеттің құндылықтық астары әлі де болса терең зерттеулерді қажет етеді.

Зерттеу әдістемесі

Мақаланың әдіснамалық негізі жалпылық пен жалқылықтың өзара байланысының және сонымен бірге объектілерді жүйе ретінде сараптау кезінде жалпылық жағдайдағы бөліктердің өзара байланыстарының диалектикалық принципіне негізделген жүйелік-курылымды әдістер бағыт болып табылады. Бұл бағыт өз шеңберіне элементаралық және сыртқы жүйелік қарым-қатынастарға қатысты оларды сандық және сапалық көрсеткіштермен бағалайтын әдістер мен тәсілдерді және теориялық үлгілерді біріктіреді. Нәтижесінде жүйелік бағыт объектінің тұтастығын талқылауға бағытталған, оның ішкі сан алуан байланыстарын көрсетуге және оларды бір тұтас теориялық көрініске айналдырады. Деректер мен әлеуметтанулық зерттеулер мәліметтерін жинақтау мен талдау барысында және әдебиеттерге дерекнамалық анализ жасаған кезде жіктеу, салыстыру, статистикалық, дедуктивті және т.б. әдістер колданылды.

Негізгі бөлім

Көпэтности қоғамда, негізінен ұлт тудыратын этностар болады, себебі ұлттың пайда болуы мен дамуы – үнемі өзгеріп отыратын үдеріс. Осы этнос халықтың көп бөлігін қамтитын, негізгі әлеуметтік күш болып табылады. Оның тілі, өмір салты, мәдени құндылықтары барынша әрекетті және әсерлі. Бұл этнос ядро ретінде, ал қалған этностар ірі этнос ықпалымен, табиғи түрде біріге өмір сүреді. М. Орынбеков менталитетті былай деп қарастырган: «Менталитет – қоғамдағы ұжымдық деңгейде қалыптасатын ойлау және іс атқару жүйесі, ол қоғамның барлық мүшелеріне тән және барлық жеке тұлғалардың іс-әрекеттерінде көрінеді» (Орынбеков, 1994: 207), ал келесі ойбыл, В.И. Зорин «менталитет: а) ой қыртысы; б) дүниені сезу, дүниені кабылдау; в) жеке тұлғаның психологиясы, саналылық пен бейсаналық негізінде жататын қалыптасқан бейне, жалпылық, логикалық және эмпирикалық, яғни ойлаудың, идеологияның, сенім мен эмоцияның терең бұлағы» – дейді (Зорин, 1996: 145). Біздің оймызыша, бұл жерде зерттеушілер менталитеттің екі жағын бір-біріне қарсы қояды. М. Орынбеков менталитеттің жалпықоғамдық қасиетін ашқысы келсе, В.И. Зорин көрісінше менталитеттің жекелік сипатына назар аударған.

Белгілі ғалым Д. Кішібеков өзінің «Қазақ менталитеті: кеше, бүгін, ертен» атты моно-

графиясында: «менталитетті біздің оймызыша, адамдардың нақтылы ісінен, өмір сүру тәсілінен, ойлау жүйесінен т.б. бөліп қаруға болмайды. Ол тек солар арқылы бейнеленетін, түсінуге болатын құбылыс. Олардан менталитетті жеке-дара бөліп алып қарастыруға болмайды» (Кішібеков, 1999: 200) деп ой айтады. Халықтың менталитеттің түсіну арқылы оның іс-әрекетіне, өмір сүру тәсілінің өзгеруіне, ойлау жүйесінің бағдарына болжам жасауға мүмкіндік туады. Яғни зерттеуші халықтың менталитеттін толығымен зерттеу қажеттілігін көрсетеді. Халықтың менталитеттің толығымен зерттеу арқылы оның бүтіні мен ертеңіне жан-жақты сараптамалар жүргізуге болады. Осыдан келіп, қоғамның саяси, құқықтық, әлеуметтік, мәдени, экономикалық және тағы да басқа салалардағы ұстанымдарын, іс-қимылдарын анықтап, бақылау жасау қажеттілігі туындаиды.

Ұлтменталитеттің жан-жақты зерттегендердің бірі Т. Бурбаев болды. Ол менталитетке анықтама бергенде: «Менталитет дегеніміз – синкретті рухани тұтастыққа негізделген адамның мінез-құлқы, іс-қимылы, ойлау ерекшелігі, дүниені сезінуі мен қабылдауы, саналық пен бейсаналықтың тұтастығы» (Бурбаев, 2005: 287) – деді. Оның ойынша менталитет ұрпактан ұрпакқа жеткізіліп, ұлт өкілдерінің мінез-құлқы мен дүниеге көзқарасында, өмір салты мен әдетінде, философиясы мен ғылымында, мәдениетінде, жалпы рухани болмысында көрініс табады. «Халық деген ұғым қандай тұтастықты білдірсе, оның менталитетті де сондай тұтастықты білдіреді» (Бурбаев, 2005: 211) деп, менталитетті интегралды ұғым ретінде дәлелдеп береді. Осылай дей келе философ ұлттық менталитеттің қоғамның әрбір саласында алатын орнын зерттейді. Соның ішінде мемлекеттік басқаруға байланысты былай деп ой қозғайды: «біріншіден, мемлекеттік басқару бүгінгі Қазақстан жағдайындағы ұлт менталитеттің даму ерекшеліктерін ескеру қажет. Сонда ғана, халықтың мемлекетке деген сенімі артады, мемлекеттік басқарудың тиімділігі өседі. Басқаша айтқанда, «мемлекеттік басқару өнері жаңа экономикалық, саяси, әлеуметтік мінез-құлқыты қалыптастыруға бағытталуы тиіс» (Кұдабаев, 2004: 56); екіншіден, мемлекеттік басқару тиімділігі мен ұлт менталитетті арасындағы байланысты қаралғанда, қазақстандық жағдайда толыққанды деңгейде қызмет атқаратын басқару ғылымын жасаудың уақыты жеткенін атап өтуіміз керек; үшіншіден, мемлекет басқару тиімділігі кешенді

және тұтастық жүйесі негізінде жүргізілуі қажет. Басқару білімін менгеру тек мемлекет қызметкерлері үшін ғана емес, ұжым басшыларына да өте қажет».

Менталитетті интегралды құбылыс ретінде карау аса маңызды. Адамның санасын, дүниені қабылдаудың және соған сәйкес іс-эрекетін бөліп-бөліп қарастыруға болмайды. Адам ол тұтас әлем болғандықтан, оның менталитеті де тұтастықты білдіреді. «...қазақ халқының болмысын жағымды жақтан көрсете білудін ұрпақты тәрбиелеуде маңызы бар» (Нұрмұратов, 2000: 180).

Зерттеушілер менталитетті осылай қарастыра отырып «Менталитет біздің қоршаған ортаға, оқигаларға, құбылыстарға және т.б. деген қарым-қатынасымызды анықтайды» деген тұжырым әр ұлттың менталитетінің маңыздылығын көрсетеді (Моисеева, 2003: 49).

Ұлттық менталитет «әлеуметтік келісім негізdemесін іздеу зерттеулерінде қолданған» (Жукешев, 2006: 81). Ал әлеуметтік келісімге байланысты «іс-қимылдың қорінісін ментальдықтан іздеу» де маңызды (Лесная, 2001: 184).

Қазіргі казакстандық менталитеттің тұп негізінде орын алғатын, территориялық-шаруашылық оргамен тығыз байланысты менталитет. Біздің ойымызша, алғашқы дүниені қабылдау, дүниені түсіну біздің тарихымызда қөшпендердің дүниетанымымен тығыз байланысты. Қөшпендер менталитетін Д. Кішібеков: «...тек санадан шығармай, кеңінен алғып қараған жөн» – деп ерекше қарастырып отыратыны, үнемі қогамдық ойдың бағыт-бағдарын анықтауда ой еркіндігі мен сөз бостандығын пайдалануы тәжірап феномен десек те болады» (Бурбаев, 2005: 155). Ойшыл қөшпендер менталитеттің өз заманында қогамдық өмірге айтартылған ықпал етеп алғандығын көреміз.

«Көшпендер менталитетке тән тағы бір ерекшелік – қоғамдық пікірдің тірлігі, оның пәрменділігі, әркімнің қоғамдық пікірді қалыптастыруға белсene атсалысып отыратыны, үнемі қоғамдық ойдың бағыт-бағдарын анықтауда ой еркіндігі мен сөз бостандығын пайдалануы тәжірап феномен десек те болады» (Бурбаев, 2005: 155). Ойшыл қөшпендер менталитеттің өз заманында қогамдық өмірге айтартылған ықпал етеп алғандығын көреміз.

Сонымен бірге, демократиялық үдерістерде басты рөл халыққа, қөшпілікке берілетін болса, ол туралы зерттеушілеріміз өз ойларын зерделі тұжырымдаған. «Көшпендердің менталитеттің тән тағы бір ерекшелік, ол қоғамдық ойдың қалыптастасқан қоғамдық қатынастар жүйесін сақтаудағы тұрактылығы, тіпті мүдделілік танытуы. Мәселен, қөшпендер қазақ қогамында би, болыс, сұлтан, хандар қашанда ел ішіндегі пікірлерге сүйеніп отырған. Оны өз іс-эрекеттерінің негізі ретінде танып қоймай, сонымен бірге, қоғамдық пікір негізінде іс-эрекет үлгісін жасап отырған. Оны ешкім аттап өтеп алмаған. Өйткені әр бір жеке тұлға өзін рудан болек дара қарай алмаған. Жеке бастық сана мен рулық сана шенберінде ғана өзінің өміршендігін дәлелдей алғандықтан, қоғамдық пікірмен санасып отырған. Осыдан келіп, «У ішсең руынмен», «Көппен көрген ұлы той» – деген ментальдық деңгейдегі түсініктер мен қағидалар пайда болған. Мұндай ұстаным бүгінгі қазақ

«Көшпендердің Логосында құпия қашан да құнды. Құпия өмірдің негізі, ол өмірге, ерікке, күшке пара-пар. Егер гректер үшін ақиқат айқын, ашық болса, мұнда шындықтың мәні жасырын, құпия. Логостың құпиясы – ым, түспалдау. Мұнда тұра ешкім айтпайды, ойын білдірмейді. Жел Әміріне қарсы ештеңе ашық айтуга болмайды. Бәрі сыйырлап сөйлейді. Сыбыс, қауесет және ақиқат тұра айттылмай, жанама айттылады» (Тәтімов, 2000).

Көшпендердің кеңістік пен уақыт туралы түсініктері мұлдем ерекше. Мәселен, «қазақ

халқы менталитетінің ерекше бір көрінісі болып табылатын ұжымдық сананың негізі екені сөзсіз. Қазақ халқына тән ұжымдық менталитеттің тамырының терендігі соншалықты, оны басқа, яғни жеке бастылықта негізделген менталитеттің ауыстырудың мүмкін еместігін көреміз» (Бурбаев, 2005: 156).

Көшпелі өмір қазақ халқының ойлау жүйесіне, психикалық жан дүниесіне еркіндік сезімін мықты сіңіреді деп есептейді Д. Жамбылов (2000: 240). Сондықтан ата-бабамыз ел шетіне жау келгенде тайсалмай қарсы тұрып жерін қорғады. Осы еркіндікке, бостандыққа деген құштарлықтың нәтижесінде қазақ халқы өз ұрпағына ұлан ғайыр даланы мұра етіп қалдырыды.

Кошпендердің дүниетанымындағы билік пен халықтың арасындағы ментальдық астарды түсіну тек халық ауыз әдебиеттерінен алғынған деректер бойынша түсіндіріледі. Әрине батыс елдерінде өткен өмірін, мәдениетін, тарихын зерттеген кезде жазба деректерге сүйенетіні сөзсіз. Қазақ халқында өзіндік жазба деректері болмаса да, көршілес немесе қазақ халқын зерттеген басқа елдердің зерттеушілерінің жазбаларынан қазақ халқының қастерлеген құндылықтары туралы мәліметтер алуға болады. Сонымен бірге менталитеттің құндылықтарын анықтауда жазбаша деректер ғана көмек бола бермейді, оны тарихи тағылымнан, салт-дәстүрден, өнеге сөздерден де кездестіруімізге болады. Солардың бірі халықтың бай мұрасы болып табылатын халық ауыз әдебиетіндегі кейір деректер де осыған дәлел. Бұл деректерде қазақтардың қоғамдық және әлеуметтік құрылышы, тұрмысы мен әдет-ғұрпы, тірлік-тынысы, арман-мұраты анық көрініс тапқан. Мұндай рухани қазына, құндылықтарды жан-жақты зерттеу, оның сан қырлы сырын ашу жалғыз бір ғана ұлттың емес, жалпы адамзаттың мәдени мұрасын зерделеуге қосылған үлес болып табылады.

Келесі қазақстандық ойшылдардың на扎ында жүрген мәселе – қазақ ұлтының төл менталитеті болып табылады. Менталитеттің құрылымындағы құндылықтар мен демократиялық принциптердің арасындағы сәйкестілікті де қазақстандық ойшылдар өз зерттеулерінде көрсеткен. Олардың ойынша, қазақ халқы еркіндік, бостандық және тәуелсіздікпен қатар әділеттілікті де жоғары құндылық ретінде бағалаған. Әділ билеушінің аса маңызды рөл атқаратындығын, адамдық қамкоршы қасиеттерін дәріптеген. Бұл жөнінде галым Д. Жамбылов былай деп жазады: «бас ке-

спек болса да, тіл кеспек жоқ» деген қағидатты ұстанып, ханнан да қаймықпай, ол асып-тасып бара жатқанда сабасына түсіріп, ақиқатын тұра айтқан. Қателігі болса, көрсетіп отырған. Әділесіз, қайырымсыз, халыққа қысым көрсете беретін ханды «ханталапай» еткен. Мұның бәрін халық та дұрыс санаған. Бұл дала демократиясының бір белгісі іспеттес» (Жамбылов, 2000: 32). Бұл оймен толық келісуге болады, қазақ халқының еркіндігі, оның сөз бостандығында жатыр.

«Қазақ менталитеті еуропалықтар шенберіне симайды. Қазақ жері қандай кең болса, оның менталитеті де сондай мол, рухани жағынан ете бай. Оны еуропалық қалыпқа салып қаруаға болмайды. Оның өркениеті де, өлшемдік түсінігі де басқа» (Кішібеков, 1999: 4) дейді. Қазіргі Қазақстандағы демократиялық үдеріске баға бергенде осы сөздерді негізге ала отырып, сара-лауымыз дұрыс, себебі қоғамдағы демократия көріністері батыстық болмысқа толығымен сай келмейді. Менталитет неге қатысты қалыптасады деген сұраққа Д. Кішібеков былай деп жауап береді: «Әрине, алдымен ол тұган географиялық ортага, сондай-ақ материалдық, әлеуметтік-саяси, идеологиялық жағдайларға сәйкес және сонымен тығыз байланыста қалыптасады. Осы факторларға сәйкес адамның рухани дүниесі, ойлау жүйесі, мінез-құлқы, қайрат-жігері, әдет-ғұрпы, ойын-сауығы т.б. өзіне ғана тән қасиеттері тұрақталады. Солар арқылы бір ұлт бір ұлттан ерекшеленеді. Сол ерекшеліктер арқылы қоғамның рухани байлығы артады» (Кішібеков, 1999: 5). Бұл жерде зерттеушінің ойынша, әрбір халықтың немесе ұлттың менталитетін, дүниетанымын, әлемді түйсінуін зерттегендеге ортақ параметрлерді барлығына бірдей қолдана беруге болмайды. Әрбір халық ерекше және оның ерекше болып қалыптасуына ықпал ететін факторлар да өзгеше болып келеді.

Біздің ойымызша, менталитеттің қалыптасуы бірнеше тарихи кезеңдерден тұрады, сонымен бірге әрбір халықтың менталитетінің өзіндік ерекшеліктері оның бүгіні мен ертеңін анықтай алатыны сөзсіз. Бұл туралы қазақстандық философтар көбіне қазақ ұлтының менталитеті төңірегінде ой қозғаған. Ал, жалпы қазақстандық менталитетке қатысты да осы ойларды айтуга болады, біріншісі екіншісін толықтырып тұрады деп айтуда толық негіз бар.

Қазақ менталитетін зерттеушілер, алдымен оны шығыстық болмыспен байланыстырады. Шығыс елімен қатар айтылатын негізгі ұғымдарына келсек, олар, «көшпендерділік, дала,

көпшілдік, құпиялық» (Токаев, 2003: 656). Бұл сипаттамадан зерттеушілердің ойларында алшақтық байқалмайды.

Келесі сипаттаманы қайталай отырып, оның маңыздылығын тағы да бір көрсете кеткен азбал. «Қазақ менталитеті еуропалықтар шенберіне сыймайды. Қазақ жері қандай кең болса, оның менталитеті де сондай мол, рухани жағынан өте бай. Оны еуропалық қалыпқа салып қарауға болмайды. Оның өркениеті де, өлшемдік түсінігі де басқа» (Кішібеков, 1999: 4) деге арқылы жалпы қазақ халқының қалыптасуындағы, дамуындағы ерекшелікті айта келіп, өткен тоталитарлық қогамнан алған озбырлығы туралы былай деп ой қорытады: «қазақ халқы тоталитаризм кезінен, тіпті оған дейін өз елінде тұрып, өз ойын ашық айта алмайтын, ұлықтарға, орыс халқына бағынышты, жалтақ мәймәнкешіл, тек жағынуға ұмтылған, олар не айтса да, сенікі дұрыс деген халыққа айналды. Сондықтан да қазақ халқының санасын ояту, өзіне өзінің сенімін арттыру, жаңаша ел болайық, өзімізді өзіміз билейік, бір кездегі данышпан, ер-жүрек, батыр болған ата бабалар қалпына келтірейік деген талаң оңайға түспеуде» (Бурбаев, 2005: 159). Қоғамдағы билік әдіс-тәсілдерінің пәрменді жұмыс істеуі арқасында тұтастай халықтың болмысына әсер ете алмаса да, сол халықты құрайтын кейір әлеуметтік топтарға барынша ықпалын тигізе алатынын тоталитарлық қоғамның салдарына қарап айта аламыз.

Зерттеушілер менталитет тарихтың тезіне шыдай отырып, өз жасампаздығын сақтай ала-тынын айтады. «Менталитет ұрпақтан-ұрпаққа, мәдени-тарихи ойлаудың қалыптасқан тәсілі, дүниетаным, дүниесезім тұрларі, сана және ұжымдық сана арқылы жеткізіліп отырады. Осы тұрғыдан келгенде бүгінгі қазақ менталитетінде ғасырлар бойы, ұрпақтан-ұрпаққа беріліп келе жатқан, саф алтындаі сақталып келген құндылықтар мен архетиптер жеткілікті» (Бурбаев 2005: 165). Солардың бірі ретінде – сөз өнеріне баса назар аударады. Себебі, менталитеттің көрініс табуы ол халықтың айта-тын сөзі мен жасайтын іс-әрекеті болып табылады деп ойлаймыз. Бұл жөнінде Д. Кішібеков былай деп ой қозғайды: «Қазақ ежелден ойшыл, не айтса да мәселенің байыбина жетіп барып айтатын, сөздің түйініне мән берген халық... Біздің мақал-мәтелдеріміз тұнып тұрған философия. Сондықтан да шешендеріміз сөзін дәлелді, уәжді ету үшін әманда мақал-мәтелдерге жүргініп отырған. Асылы шешен, дәлелді, қисынды сөйлеу қазақ халқы арасында ерте заманнан

дәстүрге айналған» деп жазады (Кішібеков, 1999: 29). Қазақ менталитетіндегі сөз өнерінің терен дамуы халық менталитетінің рухани бай екендігін көрсетеді. Сөз өнері, шешендік дәстүр қазақ халқының дүниені, қоғамдық қатынастар мен адамдар арасындағы байланыстарды танудағы өнердің бір түрі. Ол ұлттық ойлау ерекшелігінің биік көрінісі, ажырамас түрі. Біздің ойымызша, қазақстандық ойшылдар менталитеттің құрамдас бөліктерін ажыратуда да біраз қадамдар жасаған.

Бұдан басқа ұлттық менталитеттің негізін құрайтын келесі ұлттық құндылықтарды айта кеткен жөн: бас бостандығы, тенденция, тенденциялық жетуден ғөрі ар-намысты жоғары ұстау, онымен тығыз байланысты бар нәрсеге қанагат ету, ұжымдық мұддені жеке мұдденеден ғөрі жоғары ұстау, ерлікті, батырлықты қасиет тұту, өмірді бағалау, руханилықты жоғары қою, ертегінде құнмен емес бүгінгі құннің бағасын түсіне, сезіне отырып өмір сұру, ашықтық, қиналғандарға риясyz қол үшін беру, ата-ананы, ұлкендерді сыйлау, құрметтеу.

Келесі қазақ философиясындағы менталитетке қатысты тақырып – ол кеңестік дәүірдегі менталитеттің өзгеруі. Бұл кезеңнің менталитетіне қатысты жасалған зерттеулер де аз емес. Басты ерекшелігі – қоғамның барлық саласындағы мемлекеттік бақылаудың пәрменді болуының нәтижесінде халық дүниетанымының, болмысының өзгеріске ұшырауы болып табылады. Айталық, Кенес Одағының құрамына енген елдердің мінез-құлқына баса назар аударған. Біздің ойымызша, мемлекеттік саясаттың тиімді жүргізілуі және нәтижелі болуы үшін бағынышты халықтың менталитетін білу сол кездің өзінде маңызды болған, бұған кеңестік дәүірде біздің халыққа қатысты жүргізген зерттеулер мысал ретінде альынып, «осыған орай XX ғасырдың басында жарық көрген Ф. Щербинаның «Киргизская народность в местах крестьянских переселений» (СПб. 1905 ж.) еңбегі ойға оралады. Автор патша үкіметінің отаршылдық саясатын жүргізуши шенеунік, әрі ғалым. Ол қазақтардың бітім-болмысынан 13 жағымды, 13 жағымсыз мінез табады (Иванченко, 2001: 150).

Сонымен бірге, зерттеуші ұлттың жағымды мінездерін сипаттаған «...дін жағынан қарағанда фанатик емес, діндар; сауда және экономикалық салаларында адал және сөзіне берік; ақыл-парасаты жағынан алғыр, әрі білуге құштар; қазақтар өте-мөте анықтылығымен

айрықшаланады; арақорлық атымен жоқ, есірткі сусындарға құмар емес; балаларды жақсы көреді; қарым-қатынаста қарапайым; үлкендерді – ақсақалдарды халықтың ең таңдаулы өкілдері ретінде сыйлайды; қазак табиғат құшағында болғандықтан – табиғат сүйгіштігі; қазак – табиғатынан ақын халық; сондықтан қазак ән салуға, ақындық әңгімелер мен аңыз-дастандарды тыңдауды жақсы көреді; дene бітімінде қазак дені сау, шымыр келеді; бейбітсүйіш, соғысты қаламайтын халық» (Иванченко, 2001: 166). Біздің ойымызша, бұл жағымды мінездерімізді қазірдің өзіндегекелеген адамдардың бойынан да, халықтын бойынан да көргө боловады. Қоғамдағы биліктің бағытталған объектінің ерекше сипатына сай жүргізілетінін анық байқауға болады. Кеңестік дәүірде халық менталитетінің өзгеріске ұшырауы көп уақытты алған жоқ. Бұл менталитеттің өзгеруіне ұрпак алмасудың әсер ететінін көрсетеді. Зерттеушілер бұл кезеңдегі менталитеттің өзгеріске ұшырауына тікелей биліктің әсерін көрсетеді. Биліктің авторитарлық-тоталитарлық әдістесілдері арқылы адамның бойында кездесетін жағымсыз қылыштарды ірі әлеуметтік топтарға сінірген. Біздің ойымызша, егер саясатта, билікте заңға қайшы келетін әдіс-тәсілдер қолданылатын болса, ол халықтың тереңде жатқан жағымсыз ой-пікірлерінің оянуына алып келеді.

Алайда, жогарыдағы философтардың көбін халықтың негізін құрайтын ұлт ретінде қазақтардың менталитетін зерттеуге көбірек көңіл бөлген. Біздің ойымызша, қазақстандық менталитетті зерттеу үшін бұл жағдай жеткіліксіз, әрине қазак халқы қазақстандықтардың жартысынан көбін қамтиды, алайда қалған бөлігінің де қазақстандық менталитетті қалыптастыруда алатын өзінің маңызды орны бар, оны біз жокка шығара алмаймыз. Сондықтан қазақстандық халықтың менталитетін зерттеу үшін, оның құрамадас бөліктерінің ментальдық ерекшеліктеріне талқылаудар жүргізу маңызды.

А. Қасабеков, Ж. Алтаев қазак философиясын зерттеуді философия тарихынан бастау керектігін айта отырып, оның негізгі бағыттары ретінде тұрпайы-диалектикалық ойларды, дүниеге шынайы тұрдегі көзқарасты, дінді тану және басқа да еркін ойлау процестерін, моральдық мәселелер мен адам туралы ілімдерді, күш көрсетпеу идеясы және оның күш көрсетпеу саясатына қарсы бағыттарды насиҳаттауы дей келе «қазак философиясының тарихы халық тарихының ең маңызды құрамадас бөліктерінің

бірі. Оnda ғылыми таным процесі мен халықтың идеалық ізденістері, бай тарихы мен ұлттық ойлау айшықтары көрініс тапқан. Қазак философиясы халқымыздың тарихын жан-жақты түсінү үшін үлкен негіз және методологиялық құрал» деп көрсетеді (Қасабек, 2000: 5). Осы түрғыдан келгенде қазак философиясы қазак болмысы мен мәдениетін, менталитетін, құндылықтар әлемін тану мен зерделеудегі тұтастыққа негізделген дүниетаным (Қасабек, 2000:27). Яғни, философтардың ойынша ұлт менталитеттін зерттеу ұлттық философиядан бастау алу қажет деп санайды. Ал қазақстандық менталитетті зерттеу үшін, бұл категория Қазақстандағы әлеуметтік философияның зерттеу объектісі болып қалыптасуы тиіс.

Жалпы философиялық ғылым бойынша менталитет ағылшынның «mentality», француздың «mentalite» деген сөздерден шыққаны белгілі. Бұл термин XX ғасырдың басында Батыс Еуропада қалыптасқаны туралы да сөз қозғадық. Алғашында ол қоғамның рухани өміріндегі баянды бастаманың сипатын білдірсе, кейіннен ол адамның немесе әлеуметтік топтың әлемді белгілі бір кейіпте, қалыпта сезіну, түйсіну, түсіну және іс-әрекеттер жасау жөніндегі жалпылама, кең тараған түсінігін білдіретін болады. Саяси ғылымдардың докторы Д. Жамбылов «менталитет келесі мағыналарда қолданылады: 1) ойдың бағыты, жүйесі, ақыл шабыты, құрылымы; 2) адамның, таптың, халықтың дүниетанымы, өмірге, саясатка, билікке катынасы; 3) рухани өмірдің ерекшелігі» (Жамбылов, 2000: 58) деп көрсетеді. Бұл жерде ойшыл менталитет болмысының маңыздылығын тұтастық негізде анықтаған.

Менталитеттің әрбір ұлтқа қатысты ерекшелігіне байланысты ойшылдың сипаттамасын көрсетуге болады: «әрбір халықтың өзіндік табиғи-тарихи жағдайда өмір сүруіне, дамуына байланысты тілі, мәдениеті, ұстанған дінімен қатар ойлау салты, әлемді бейнелеу, оны танып-білу стилі түпкі санасында тұрақты, берік сакталады, яғни ұлттық менталитеті қалыптасады, сонысымен өзгешеленеді. Ол сол «халықтың зердесі мен жадында ең үлкен құндылық» (Ермолаева, 2008: 337) ретінде бағаланады, құрметтеледі, ұрпактан ұрпакқа сабактастық ретінде беріледі. Мысалы, неміс халқын ежелден тәртіпті, ұқыпты деп сипаттайды, жапондықтарды, қытайлықтарды енбеккөр және жұмысқа жауапты қарайды, скандинавия халықтарын салқынқанды, сабырлы деп санайды» (Жамбылов, 2000: 58) деп келеді де бұл

қасиеттердің халықтың менталитетін толық ашып бере алмайтындығын да айтады.

Біздің оймызша, саяси салаға қатысты да «әр халықтың өзіндік менталитетінде өзгешеліктер бар» (Додин, 2002: 88). Мәселен, американлықтар мемлекетке сыншыл, кейде жат көзбен қарап, жасаған шешімдердің кемшилігін іздел отыrsa, немістердің саясатқа әрқашан ниеттері дұрыс және қабылданған шешімдерді мұлтіксіз орындаған отырады. Бұл мәселе бойынша қазақ халқының менталитетіне тоқталсақ. Онда ерекше орын алатын «еркіндік», «тендік» құндылықтарын алуға болады. Бұл құндылықтар қазақ менталитетінің негізгі қасиеттерінің бірі көшпелі өмір салты, сан ғасырлар бойы еркіндікке ұмтылу және бостандықты қарастыруға байланысты тарихтан көптеген мысалдар келтіруге болады. Ағылшын философы А. Тойнби отырықшы халықпен салыстырғанда, номадтарды (көшпенділерді) басып алу, бағындыру ете қынға түскен деп есептеген (Бурбаев, 2002: 100). Бұл түрғыдан алғанда еркіндік, еркіндікке ұмтылу қасиетінің ерте заманнан бері қалыптасқан менталитеттегі құндылық екендігін көрсетеді.

Саяси білімде «еркіндік», «тендік» деген құндылықтардың түсіну деңгейіне байланысты зерттеулер жүргізгенде, американлықтардың 74% еркіндікті бірінші орынға қойыпты, 20% тендікті жақтасты. Ал еуропалықтар еркіндікке де, тендікке де бірдей баға берген. Бұл сараптама туралы қазақстандық ойшылдары демократияның құндылықтарын түсінуде менталитеттердің арасында айырмашылықтардың бар екендігін айтады.

Сонымен бірге, Қазақстандағы ұлттың, халықтың табиғатын тануға алғашқы болып үлес қосқандардың қатарына Амангелді Айтальыны да жатқызуға болады. Ойшыл ұлттық менталитет мәселесіне зор мән берген философ, оның көзқарастары көбіне ұлтты танып білу, ұлттың қазіргі тынысы, қоғамдағы болып жатқан үдерістердегі ұлттың орны, ұлттық мемлекет деген ағымдар бойынша шоғырланған.

«Қазақ ұлты үшін этникалық-мәдени, мәдени білім берудің мақсаты – сол қазақ этносын түгел ұлтсыздандыру, ұлтты ыдырататын ассимиляциядан сактау, оның төл мәдениетіне деген құқығын қорғау» деп бұл мәселені бүгінгі күннің өзекті бағыты ретінде қарайды (Молдабеков, 2001: 302).

Айтальы қазіргі саяси үдеріс туралы ойын былай деп сабактайды: «біздің жас мемлекетіміз алғашқы күннен бастап, екі қауіптен сактанды: бір жағынан, шексіз, авторитарлық биліктен, екінші жағынан, әлсіз, әлжуз мемлекет болып

калудан. Осы екі пәленің алдын алып, аман келе жатырмыз» (Айтальы, 2000: 226). Оның ойынша ұлттың өзін-өзі тануы, өзін-өзі тәрбиелеуі жас тәуелсіз мемлекеттің дамуындағы негізгі қажеттіліктердің бірі. Өзінің «Ұлттану» деген еңбегінде былай деп жазады: «Орыс тілінде басымырақ сөйлейтін орыстانا бастаған қазақстандық қоғам орыс тілді қазақстан ұлты болуга дайын тұр. Испан тілді кубалықтар, бразилдықтар сияқты орыс тілді қазақстандықтар үрпағы өмірге келгені шындық. Сондықтан ұлт табиғатын тану әсіресе өсіп келе жатқан жастарды тәрбиелеуде маңызды рөл атқарады. Ең бастысы – әр ұлттың, оның рухани мәдениетінің бағалы, өзіндік қайталанбас құбылыс екенін ескеру» дейді (Айтальы, 2000: 226).

Сонымен бірге, халықтың менталитеті мәселесін зерттегендеге оның ерекше қасиеттерінің бірі мәмілелік мәселесіне де тоқталған. Оның ойынша, «толеранттылық идея сырт көзге қарайып көрінгенімен, шындығында, жай төзімділік қана емес. Ол өмір талабынан туып отыр, әр түрлі салдарға апарып соғады. Өзінен бөтенге, дербес пікірі бар, өзге тілде сөйлейтіндерге, бөтен дінге жататындарға, бөтен құндылықтарды мойындаитындарға деген ашу, ыза, төзімсіздік кектесушілікке айналады. Ол жеке адамнан бастап, ұлттарға, дінге, мемлекеттерге қауіп төндіреді» (Айтальы, 2000: 105) дей келе, осы мәмілеліктің қазіргі қоғамымыздың демократиялық дамуындағы рөлін былай анықтайды: «Демократия – ол тек еркіндік қана емес, ол ісің мен сөзіңе деген жауапкершілік, өзінді-өзің билей білу. Ойланбай айтылған сөз оқтан да қауіпті. Толеранттылық ой-пікіріміздің, наным-сеніміміздің шектілігін, әрқайсымыздың да қателесуімізге «құқымыздың» барлығын мойындаатады. Татулықсыз, келісімсіз демократияның мүмкін еместігі секілді, демократиясыз, еркіндіксіз татулық мүмкін емес» (Айтальы, 2000: 105). Біздің оймызша, мәмілелік қасиетінің бүгінгі қунғі негізгі міндеті қазақстандық қоғамдағы тұтас бір ұлттың қалыптасуын қамтамасыз етеді.

Тағы да бір философтар «өкінішке орай, Совет Одағы ыдыраганымен, советтік азаматтық сана бірқатар адамдардың жадынан кеткен жоқ. Оны көптеген социологиялық зерттеулер де дәлелдеп отыр. Советтік сананы аңсайтындар әсіресе Қазақстанда көп» (Бурбаев, 2005: 145) деп санайды. Біздің оймызша, бұл сана біртұтас халықтың қалыптасуына қатысты емес, тек әлеуметтік қындықтарға байланысты аңсаулар болып табылады.

Жоғарыда айтылғандарды сарапай келе, қазақстандық халықтың қалыптасуындағы кейбір жағымсыз жақтардың кездесетінін ескере кеткен жен. Солардың бірі өзіміз көріп отырганымыздай тіл мәселесі, тілсіз халық, халықсыз тіл болмайтыны тағы да белгілі. Сонымен бірге еліміздегі украин, неміс, көріс, басқа ұлттарға болашақ «қазақстан ұлтының» бөлігі ретінде қарau ұлтаралық араздықты туғызбайтыны да анық. Тіпті қазіргі кезде бұқаралық ақпарат құралдарынан мемлекеттік тілді үйренуге деген басқа ұлт өкілдерінің талпынысын анық байқап жүрміз. Бұл құбылыс Ата Заңымызға да сай келеді. Бұл жөнінде философтар қазақстандық бірегейліктің қалыптасуын бүгінгі күннің қажеттілігі деп санайды және осы қазақстандық бірегейліктің қалыптасуына ықпал ететін бірден бір фактор, ол – мемлекеттік тіл деп тұжырымдайды.

Көптеген зерттеушілер ортақ менталитет мәселесінен ғөрі қазақ ұлтына ғана қатысты мәселелерді көтеруді маңызды санайды. Олар ұлт болып ұйымаған қазақ сияқты халық, екінші бір қауымдастықтың тірегіне емес, жетегіне айналып кетеді-ау деген қауіптерін де жасырмайды. Олардың ойынша, біздің еліміздегі орын алғып келе жатқан экономикалық, саяси, идеологиялық плюрализм сияқты, еліміздің құрылымына этникалық плюрализм бәрінен де үйлесімді. Бүгінгі күні Қазақстан халқын қалыптастыру емес, Қазақстан азаматын тәрбиелеу маңызды болып отыр деп ой қорытады.

Қазіргі қоғамдағы маңызды мәселелердің бірі ретінде ғалым М. Арын «Бес анық» еңбегінде тіл мен ұлт байланысын айта келіп, былай деп ой түйеді: «тіл дегеніңіз белгілі бір халықтың жинаған рухани қазынасының жиынтығы, соның бәрін сақтайтын қоймасы сияқты. Қойма дегенде ойға оралады, сол жиналған рухани байлықты ұрпақтан ұрпаққа тіл жеткізіп беріп отырмаса, әр ұрпақ өзінің рухани өмірін жаңадан бастаған болар еди. Ғалым тілді тек қатынас құралы ретінде емес, оған терең мән береді. Тілдің психологиялық, дүниетанымдық қызмет атқаратынына көңіл аударады. Автор неміс философи, оқымысты Вильгельм Гумбольдтың мына ойын келтіреді: «ұлттың өзіне тән, іштей данышпан рухы» бар, сол рухтың ерекшелігін сыртқа шығарып сақтап, ұрпақтан ұрпаққа беруші күш – тіл» (Арын, 1999: 56).

Әрине, қандай да бір халықты, ұлт пен ұлысты біріктіретін ортақ идеяны жасанды түрде жасау мүмкін емес, белгілі бір тұлғалар немесе адамдар тобының үтіг-насихаты арқылы жасала сал-

майды. Ол халықтың өзіндік ұлттық санасы мен менталитетінің дамуының нәтижесінде, заманың талабына сай қалыптасады. Ал «әрбір индивид өз халқының менталитетін менгере отырып» (Потапчук, 2016: 96), оның құндылықтар әлемін өзіндік түсініктер жүйесі ретінде қалыптастырады. Ұлттық менталитет, «ұлттың мінез-құлқымен бірге отырып, ұлттық бірегейлікті» (Смирнов, 2015: 11) қалыптастырады. Осының барлығы жинақтала келе «қоғамдағы сананың негізіне» (Анисимова, 2019: 5) айналады.

Қорытынды

Дамыған өркениетті мемлекет құру – біздің ортақ мақсатымыз екені рас. Қазақстандық халықтың ортақ ой-тұжырымы, сезімі, әлемді түсінуі, яғни менталитеті әлі де болса қалыптасып болған жоқ. Алайда менталитет негізін өзгертуей, әрдайым өзгеріп, түрленіп, заманына сай сайланып отыратындығын ескеруіміз керек, сонда ғана қазақстандық халық біртұтас ұлт ретінде сақталынып, Қазақстанда тұратын барлық ұлт өкілдері бірге отырып, ортақ мақсатқа қолдары жетеді. Қазақстандық менталитетті зерттеушілердің негізгі ойлары осы ой төнірегінде өрбиді. Қазіргі қазақ философиясында менталитет мәселесін зерттеп жүрген ойшылдардың еңбектеріне келесі сипаттаманы беруге болады:

Менталитет табигатын зерттеушілер сол қазақы тәрбиеде туып, өскендер, яғни қазақ халқының табигатын ішінен біліп түсінетіндер, басқа зерттеушілерге қарағанда, бұл мәселені жан-тәнімен менгергендер, олардың бұл тақырыпта зерттеу жүргізулері, бір жағынан алғанда қазақ философиясын қалыптастырударғы қажеттілік болса, екінші жағынан өз халқы үшін, оның болашағы үшін жан ашығандықтан болып табылады. Себебі олар көбіне ұлттық менталитетке, оның тарихы мен бүгініне көніл болғен.

Біздің ойымызша, қазақтардың әлеуметтік-саяси ерекшелігі, рухани күші оның басқа этностармен бірге өмір сүре білуінде. Ұлттық сезім рухани дүниесінде терең қалыптасқан. Қазақтар ұлтаралық тілді еркін менгерген, басқа этномәдени құндылықтарға бейімделе алады. Қазақ менталитетінің негізінде тең серікtestік сезімі, өздерін ұлт ретінде жоғары ұстамау, мәмілелік, ашықтық сезімдері жатыр. Бұл мәліметтер әртүрлі деректердегі жүргізілген зерттеулерден алынған болатын. Бұл өзін қазақстандық халыққа жатқызғысы келмейтін әлеуметтік топтардың мушелеріне тән көзқарас.

Қазақстандағы менталитет мәселесін тек ұлт тұрғысынан кең зерттелгенін айтсақ та, кейбір зерттеулерден қалыптасып келе жатқан қазақстанның халықтың ортақ менталитетін зерттеуге тырысуышылықты көздестіреміз. Кейбір зерттеушілер қазақстанның тардың жалпы қоғамдық құндылықтарға қатынасын зерттеп, нәтижесінде қазақстанның азаматтың портретін көрсеткен. Олар қазақстанның азаматты жоғары адамгершілік қасиетімен сипаттаған, алайда құндылық ориентациясы жүйесінде тәрбиенің маңыздылық деңгейі төмен қоғамның мүшесі ретінде көрсеткен. Қарап отырсаңыз, белгілі бір ұлтқа қатысты емес жалпы адамзаттық идеяны қолдайтын тұжырымдардың да бар екенин аңғаруға болады.

Біздің ойымызша, ойшылдар қазақстанның менталитет деген ұфымды қолданудан гөрі, ұлттық идеология, ұлттық идеялар, қазақстанның «арман-мұрат», еуразиялық идеялар туралы зерттеулер жүргізуде. Бұл жағдайда, қазіргі таңдағы мемлекеттік саясаттың идеологиялық бағдары, халықтың мұддесіне қатысты әлеуметтік топтардың саяси іс-әрекеттері – зерт-

теу объектілері болып табылады. Соған қатысты, қазақстанның менталитет мәселесі халықтың саяси саладағы, билікке қатысты ой-пікірлерін зерттеулер арқылы қарастырылуда.

Ментальдық мәселелерін зерттеушілердің ойларында, тұжырымдарында қатты қарама-қайшылықтар көздеспейді. Тек олар бір-бірін толықтыру, біреуі тоқталмаған мәселелеге екіншісі тоқталып, бір-бірін түсінгендерін көрсетеді. Жалпы олар ұлттық менталитет мәселесін жеке көтермеген, бұл мәселе ұлттық немесе мемлекеттік идея, қазақстанның идея деген мәселелердің шенберінде қарастырылған.

Әрбір халықтың өзіндік табиғи-тарихи жағдайда өмір сүруіне, дамуына байланысты тілі, мәдениеті, ұстанған дінімен қатар ойлау салты, әлемді бейнелеу, оны танып-білу стилі түпкі санасында тұрақты, берік сакталады, яғни менталитеті қалыптасады, сонысымен өзгешеленеді. Ол халықтың зердесі мен жадында ең үлкен құндылық ретінде бағаланады, құрметтеледі, ұрпақтан-ұрпаққа сабактастық ретінде беріледі.

Әдебиеттер

- Айтала А. Ұлттану: оку құралы. [Nationalization: Study Guide] – Алматы: Арыс, 2000. – 226 б.
- Анисимова Н.Н. Национальный характер и национальный менталитет // Вестник Донского аграрного университета. – №1-2 (31). – 56.
- Арын Е. Ұлттық ұйытқы. Ол қандай? [National Curse. What is it?] // Саясат. – 1999. – № 9. – 56 б.
- Бурбаев Т.Қ. Еуразиялық менталитет: қалыптасу және даму ерекшеліктері [Eurasian mentality: features of formation and development] // Еуразия: ғасырлар тоғысында. Халықаралық симпозиум материалдары. – Астана, 2002. – 100 б.
- Бурбаев Т.Қ. Қазақ менталитетінің даму ерекшеліктері [Features of the development of the Kazakh mentality]. – Астана, 2005. – 287 б.
- Додин Е.Я. К вопросу о непрерывности формирования национального менталитета // Культурология. – 2002. – №3 (23). – 88 б.
- Ермолаева О.А. К проблеме определения национального менталитета // Регионология. – 2008. – №2 (63). – 337 б.
- Есім F. Саны болмысы. (Саясат және мәдениет туралы ойлар) [The essence of consciousness. (Politics and Culture)]. – Алматы: РИМП-ПКП, 1994. – 224 б.
- Жамбылов Д. Саясаттану негіздері [Fundamentals of Political Science]. – Алматы: Жеті жарғы, 2000. – 240 б.
- Жукешев К. Менталитет и национальная психология // Мысль. – 2006. – № 6. – 81 б.
- Зорин В.И. Зарипова И. Мудрость любовь моя. – Ақмола, 1996. – 145 б.
- Иванченко В. Глобализация и общественный менталитет // Вопросы экономики. – 2001. – № 12. – 150 б.
- Кішібеков Д. Қазақ менталитеті: кеше, бүгін, ертең [Kazakh mentality: yesterday, today and tomorrow]. – Алматы: Ғылым, 1999. – 200 б.
- Қасабек А. Ұлттың ділі [Nation's mentality] // Ақыят. – 2000. – № 8. – 46 б.
- Құдабаев А.Ж. Қазақ халқының ұлттық менталитеттің ерекшеліктері [Features of the national mentality of the Kazakh people] // Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің хабаршысы. – 2004. – №1. – 56 б.
- Лесная Л.В. Менталитет и ментальные основания общественной жизни // Социально-гуманитарные знания. – 2001. – № 1. – 184 б.
- Моисеева Н.А., Сороковикова В.И. Менталитет и национальный характер (О выборе метода исследования) // Соц. исслед. – 2003. – № 9. – 49 б.
- Молдабеков Ж., Қасабек А. Шығыс философиясы: оку құралы [Oriental philosophy: Study Guide] – Алматы: Қазақ университетті, 2001. – 302 б.
- Нұрмұратов С.Е. Рухани құндылықтар әлемі: әлеуметтік философиялық талдау. [The world of spiritual values: social

philosophical analysis] – Алматы, 2000. – 180 б.

Орынбеков М.С. Предфилософия протоказахов. – Алматы: Өлкө, 1994. – 207 б.

Потапчук Т.В. Национальный менталитет как фактор формирования национально-культурной самоидентификации личности // Вестник ГГУ имени Янки Купалы. – 2016. – №3. – 96 б.

Сейдімбек А. Қазақ әлемі. Этномәдени пайымдау: оку құралы [Ethnocultural interpretation: Study Guide]. – Алматы: Санат, 1997. – 464 б.

Смирнов П.И. Национальная идентичность, национальный характер и национальный менталитет: понятия и факторы формирования // CREDO NEW. – 2015. – №4. – 11 б.

Тәтімов Макаш. Не көрсек те өзімізге байланысты [What we see is also related to ourselves] // Қазақ әдебиеті. – 2000. – 8 желтоқсан. – № 49.

Тоқаев Қ. Беласу: Дипломатиялық очерктер [Diplomatic essays] – Алматы: Дәүір, 2003. – 656 б.

References

- Aitaly A. Ulttaný: oqý quraly. Almaty: Arys, 2000. 226 p.
- Anisimova N.N. Nasionálnyi harakter i nasionálnyi mentalitet . Vestnik Donskogo agrarnogo ýniversíteta. -№1-2 (31). 5p.
- Aryn E. Ultyq uiytqy. Ol qandai? Saasat. 1999. № 9. 56 p.
- Býrbaev T.Q. Eýrazialyq mentalitet: qalyptasý jáne damý erekshelikteri . Eýrazia: gásyrlar toǵysynda. Halyqaralyq simpozium materialdary. Astana, 2002. 100 p.
- Býrbaev T.Q. Qazaq mentalitetiniň damý erekshelikteri. Astana, 2005. 287 p.
- Dodin E.IA. K voprosý o nepreryvnosti formirovania nasionálnogo mentaliteta . Kultýrologia. 2002. №3 (23). 88p.
- Ermolaeva O.A. K probleme opredelenia nasionálного mentaliteta. Regionologija. 2008. №2 (63). 337p.
- Esim G. Sana bolmasy. (Saasat jáne mádeniet týraly oilar). Almaty:RIMP-PKP, 1994. 224 p.
- Jambylov D. Saasattaný negizderi. Almaty: Jeti jargý, 2000. 240 p.
- Jýkeshev K. Mentalitet i nasionalnaia psihologija . Mysl. 2006. № 6. 81 p.
- Zorin V.I. Zaripova I. Mýdros lúbov moá. Aqmola, 1996. 145 p.
- Ivanchenko V. Globalizasiya i obshchestvennyi mentalitet . Voprosy ekonomiki. 2001. № 12. 150 p.
- Kishibekov D. Qazaq mentaliteti: keshe, búgin, erteń. Almaty: Gylym, 1999. 200 p.
- Qasabek A. Ultyq dili. Aqıqat. 2000. № 8. 46 p.
- Qudabaev A.J. Qazaq halqynyň ulttyq mentalitetiniň erekshelikteri. Ál Farabi atyndaǵy Qazaq ultyq ýniversitetiniň habarshysy. 2004. №1. 56 p.
- Lesnaia L. V. Mentalitet i mentálnye osnovania obshhestvenoi jizni .Sosialno-gýmanitarnye znania. 2001. № 1. 184 p.
- Moiseeva N.A., Sorokovikova V.I. Mentalitet i nasionálnyi harakter (O vybere metoda isledovaniya) .Sos.isled. 2003. № 9. 49 p.
- Moldabekov J., Qasabek A. Shygys filosofiasy: oqý quraly. Almaty: Qazaq ýniversiteti, 2001. 302 p.
- Nurmuratov S.E. Rýhami qundylyqtar álemi: áleymettik filosofialyq taldaý. Almaty, 2000. 180 p.
- Orynbekov M.S. Predfilosofia protokazahov. Almaty: Ólke, 1994. 207 p.
- Potapchýk T.V. Nasionálnyi mentalitet kak faktor formirovania nasionálno-kultýrnoi samoidentifikasiı lichnosti .Vestnik GGÝ imeni Iankı Kýpaly. 2016. №3. 96p.
- Seidimbek A. Qazaq álemi. Etnomádeni paýymdaý: oqý quraly. Almaty: Sanat, 1997. 464 p.
- Smirnov P.I. Nasionalnaia identichnos, nasionálnyi harakter i nasionálnyi mentalitet: ponátia i faktory formirovania . CREDO NEW. 2015. №4. 11p.
- Tátimov Maqash Ne kórsek te ózimizge bailanysty . Qazaq ádebieti. 2000. 8 jeltoqsan. № 49.
- Toqaev Q. Belasý: Diplomatialyq ocherkter . Almaty: Dáýır, 2003. 656 p.

ПОСЛЕ ТРАНСЛИТЕРАЦИИ НУЖЕН ПЕРЕВОД НАЗВАНИЯ НА АНГЛ. ЯЗЫК В КВАДР. СКОБКАХ

Б.Ж. Жусупова^{ID}

старший преподаватель кафедры философии и теории культуры, докторант,
Карагандинский государственный университет имени академика Е.А. Букетова,
Казахстан, г. Караганда, e-mail: Zhusupova2013@mail.ru

О СИНГУЛЯРНОСТИ СОЦИАЛЬНОГО БЫТИЯ

Аннотация. В статье содержится попытка обоснования новой, постнеклассической парадигмы социального познания, ее принципиальной необходимости в когнитивном пространстве современных социальных процессов. Речь идет о социальной гетерологии, нивелирующей гомогенные, метафизические, классические установки социально-философского дискурса.

Целью статьи является выявление гетерологической, фрактальной сущности бытия как сингулярного со-бытия. Для этого был проведен критический анализ трудов европейских и российских философов, их теоретическое обобщение, эвристический синтез, методы социальной синергии, а также, собственно, социальной гетерологии. Выделены два подхода, две основные исследовательские модели социального бытия: онтологический и гетерологический. Онтологический подход связан с обязательным соотнесением социального сущего с неким трансцендентальным основанием. Гетерологический подход связан с таким взглядом на общество, в котором именно различия, а не тождество являются главнейшим его атрибутом. Бытие – это бытие сингулярного существования. Бытие – это со-бытие. Необходим принципиальный переход от онтических конструкций классической философии к непосредственно онтологическим. Новизна исследования в том, что в социальной гетерологии легитимирует принцип неопределенности социального познания.

Авторская позиция состоит в том, что только гетерологическое измерение другой социальности позволит приблизиться к адекватному пониманию противоречий социальной жизни современного человека не только в когнитивном ракурсе, но, в первую очередь, в практическом, с целью определить гуманную социальную политику.

Ключевые слова: метафизика, бытие, фрактальный, онтология, гносеология, гетерогенный, различие, со бытие.

B.Zh. Zhussupova

senior lecturer of the Department of philosophy and theory of culture, doctoral student,
Ye.A.Buketov Karaganda State University,
Kazakhstan, Karaganda, e-mail: Zhusupova2013@mail.ru

About the singularity of social being

Abstrcat. The article contains an attempt to substantiate a new, post-non-classical paradigm of social cognition, its fundamental need in the cognitive space of modern social processes. We are talking about social heterology, leveling homogeneous, metaphysical, classical attitudes of social and philosophical discourse.

The purpose of the article is to identify the heterologous, fractal essence of being as a singular co-being. To this end, a critical analysis was made of the works of European and Russian philosophers, their theoretical generalization, heuristic synthesis, methods of social synergy, as well as social heterology itself. Two approaches have been identified, two main research models of social being: ontological and heterologous. The ontological approach is associated with the obligatory correlation of the social being with a certain transcendental foundation. Heterological approach is associated with a view of society, in which it is differences, and not identity, that are its main attribute. Being is the being of singular existence. Being is co-being. A fundamental transition from ontic constructions of classical philosophy to directly ontological ones is necessary. The novelty of the study is that social heterology legitimizes the principle of uncertainty of social cognition.

The author's position is that only the heterologous dimension of another sociality will allow one to come closer to an adequate understanding of the contradictions of the social life of modern man not only from the cognitive perspective, but, first of all, from the practical point of view, in order to define humane social policy.

Key words: metaphysics, being, fractal, ontology, gnoseology, heterogeneous, difference, co-being.

Б.Ж. Жусіпова

докторант, философия және мәдениет теориясы кафедрасының аға оқытушысы,
Е.А. Бекетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті,
Қазақстан, Қарағанды қ., е-mail: Zhusipova2013@mail.ru

Әлеуметтік болмыстың сингулярлығы туралы

Андратпа. Мақалада қазіргі заманғы әлеуметтік процестердің когнитивтік кеңістігінде жаңа, постклассикалық емес әлеуметтік таным парадигмасын негіздеуге тырысады. Бұл әлеуметтік және философиялық дискурстың біртекті, метафизикалық, классикалық, көзқарастарын айқындайтын әлеуметтік гетерология туралы айтылады.

Мақаланың мақсаты – болмыстың гетерологиялық, фракталдық, мәнін сингулярлық, болмыс арқылы анықтау. Осыған қатысты еуропалық, және ресейлік философтардың еңбектеріне, олардың теориясын жалпыландыруға, эвристикалық синтезге, әлеуметтік синергия әдістеріне, сонымен қатар әлеуметтік гетерологияға сынни талдау жасалды. Бұнда екі көзқарас анықталып, әлеуметтік болмысы бар екі негізгі зерттеу моделі қарастырылады: онтологиялық, және гетерологиялық. Онтологиялық тәсіл әлеуметтік өмір мен трансцендентальдық негіздердің үштасуымен сипатталады. Гетерологиялық тәсіл, қоғамның көзқарасы тікелей байланысты, үқастық емес айырмашылықтардың болуы оның негізгі атрибуты болып келеді. Болмыс – ол сингулярлық тіршіліктің болуы. Болмыс – ол бір кезде бір уақытта бір жағдайдың туындауды мен орын алуы. Классикалық философияның онтикалық құрылымдарынан тұра онтологияға өту қажет. Зерттеудің жаңашылдығы әлеуметтік гетерология әлеуметтік танымның белгісіздік принципін заңды деп таниды.

Автордың позициясы – бұл басқа әлеуметтанудың гетерологиялық өлшемі адамның әлеуметтік өміріндегі қайшылықтарды тек когнитивтік тұрғыдан ғана емес, ең алдымен тәжірибелік тұрғыдан адамгершілік әлеуметтік саясатты анықтау үшін жақындастыруға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: метафизика, болмыс, фракталдық, онтология, гносеология, гетерогендік, айырмашылық, болмыспен бірге.

Введение

Архитекторику современного мира трудно заключить в строгие границы метафизических, классических конструкций. Нам всегда хочется лада, завершенной осмысленности, венчающей мировые процессы и собственную рефлексию. Претендую на творчество, мы, вопреки этому, идеалистически презентируем окружающее пространство линейно упорядоченным, антропным, одномерным, сводимым к тотальному, абсолютному основанию. Именно этим занималась классическая философия, красноречиво объявившая себя метафизикой. В итоге, метафизика оказалась неспособной принципиально понять фрактальную сущность природы и человека, особенно недопустимую в условиях современной социальной турбулентности.

Широко развернувшийся объективный и субъективный процесс развития мира настойчиво преодолевает, элиминирует идеализм классической парадигмы, обнаруживая, что «до сих пор философия сшивала не там, где разорвано, лечила не там, где нарушено, искала не там, где потеряно» (Кемеров, 1996: 32). Начиная с Нового времени, философия по вполне определенным причинам трансформировалась в гносеологию, а впоследствии в эпистемологию,

а онтологический вопрос остался открытым и даже неинтересным. Произошел удивительный парадокс: пытаясь выяснить когнитивный вопрос о границах и возможностях человеческого разума, философия не просто увлеклась тайной субъекта, но и объявила его краеугольным камнем мироздания, справедливо наделив его творческой энергетикой. А онтологическая сущность объекта такой энтелехии была лишена напрочь. История развития метафизики свидетельствует о том, что «понятие бытия есть самое ясное, поскольку «универсальнейшее и пустейшее» (Керимов, 2011а: 88). Хотя еще Аристотель указывал, что понятие бытия нуждается в дальнейшем прояснении. Более того, уже у Аристотеля мы находим, что сущее (бытие) пребывает в различных значениях, сущее конкретно, зависит от времени. Сущее (бытие) всегда выступает как присутствие.

Именно этот стагиритовский постулат привел в философию М.Хайдеггера, заявившего о том, что вопрос смысла бытия необходимо поставить заново. Именно начиная с Мартина Хайдеггера, происходит онтологический поворот в философии, в результате которого выделились два основных подхода в объяснении социального бытия: онтологический и гетерологический. Онтологический подход связан с обязательным со-

отнесением социального сущего с неким трансцендентальным основанием. Гетерологический подход связан с таким взглядом на общество, в котором именно различия, а не тождество, являются главнейшим его атрибутом.

Социум сегодняшнего дня эксплицитно представлен гетерогенной социальностью. Главные атрибуты гетерогенного общества – различие, множественность сингулярностей, децентрированность, разнообразие «на исторически высоком уровне» (Laurence., Schmid, Hewstone, 2018: 720-721).

Бытие – это бытие сингулярного существования. Бытие – это со-бытие. Бытие всегда временится. Необходимо различать бытие и сущее. По мнению М. Хайдеггера, забвение «онтологического различия» находит свое кульмиационное развитие у Гегеля, который определяет бытие как наиболее общее понятие, образующееся абстрагированием от содержательности бытия и сохранением всеобщего. Причем понятие бытия является наиболее общим из всех общих понятий, а значит, оно пустое и в этом смысле неопределенное. Это вынуждает Хайдеггера делать «шаг назад» в метафизику: «...шаг назад – это шаг из метафизики в сущность метафизики» (Хайдеггер, 1997а: 37), совершая онтологический поворот от онто-теологии к, собственно, онтологии.

Материал и методы

Исследование проведено в рамках критического анализа работ европейских и российских философов, обобщения и анализа историко-философского материала, эвристического синтеза, методов социальной синергии и социальной гетерологии в исследовании современных социальных процессов. Использованы методы системности, целостности, конкретно-исторической обусловленности, единства исторического и логического.

Обзор литературы

Интересные и конструктивные идеи по поводу новых гетерологических исследовательских парадигм в социальной философии предлагают российские философы В.Е.Кемеров и Т.Х.Керимов, которые поставили проблему «другой социальности». Диссертационные исследования по социальной философии по проблеме определенности и неопределенности в социальном познании представляет В.С.Веселкова,

по проблеме обоснования гносеологического, онтологического и антропологического статусов неопределенности – Фабер В.О., по проблеме эпистемологического и парадигмального аспекта феномена научной неопределенности – Сучкова С.М., Платонова С.И., Степин В.С. и другие, о которых будет упомянуто в контексте исследовательской цели статьи.

Среди западных ученых по данной проблематике стали известны работы Нанси Ж.Н., Барта Р, Фуко М., Деррида Ж., Хайдеггера М., Эпштейна М., Бадью А. Совершенно новый, нетрадиционный подход к осмыслинию современных социальных проблем предлагает словенский философ С. Жижек, который утверждает идею разрыва современной социальной реальности.

Брюссельская школа И. Пригожина, разработавшая синергетическое учение, включила неопределенность в исследование процессов нестабильного мира, в объяснение процесса возникновения порядка из хаоса, механизмов взаимодействия бифуркационных процессов и диссипативных систем. Из многочисленных работ по синергетике, в том числе социальной, имеются работы И. Пригожина, Г. Хакена, В.И.Аршинова, В.Э. Войцеховича, В.Г. Буданова и другие.

Представляются интересными с точки зрения гетерогенности современной социальной эпистемологии научные публикации европейских мыслителей М. Ариона, М. Берtrand, Г. Уотса, Г.Лоупенса, К. Шмидта, М. Хьюстона, С. Лазара, Р. Хвилдфилдта, У. Макки.

Но нет еще серьезных исследований по анализу принципа неопределенности в социальном познании. В статье предпринята попытка обосновать эпистемологический потенциал социальной гетерологии как новой постнеклассической парадигмы социального познания, способной отразить картину современного гетерогенного социума в контексте принципа неопределенности социального познания.

Результаты и обсуждение

Таким образом, в истории социально-философской мысли, начиная еще с М. Хайдеггера, происходит онто-антропологический и онто-социальный поворот, в результате которого выделились две основные модели, два основных подхода в объяснении социального бытия: онтологический и гетерологический. Онтологический подход связан с обязательным соотнесением социального сущего с неким транс-

централизованным, идеальным основанием, не плюральным (Bertrand, 2017:1278). Гетерологический подход, напротив, стремится не искать абсолютный источник, руководящий принцип и центр, гипостазированное бытие, которое за предельно сущему. Этот подход связан с таким взглядом на общество, в котором именно различия, а не тождество являются главнейшим его атрибутом, линейное развитие и организация общества подвергаются сомнению, а многомерные связи выводят релятивизм на первый план.

Когерентно гетерологическому релятивизму, событие всегда сингулярно и уникально. И если бытие и рассматривается как основание сущего, то не в смысле обладания, овладевания, а в смысле принадлежности ему. Это значит, что бытие – это бытие именно сингулярного существования. Бытие есть различие бытия. Бытие – это со-бытие. Способ бытия существования – совместное бытие.

Таким образом, для современной философии очень важной становится идея становления – различия, которая означает переход к новому понятию бытия, не привязанному к какому-либо традиционному основанию. И тогда, по мнению Т.Х. Керимова, гетерология становится онтологией как учением о различии (Керимов, 1999а: 10).

В традиционном метафизическом дискурсе отношение между бытием и сущим мыслилось как отношение единого и многое. Очевидное различие между бытием и сущим заключалось в том, что бытие – сингулярно (единично), тогда как сущее – множественно. Для социальной гетерологии сущее (множе) не есть все, это не множество разрозненных предметов, а множество, находящееся в становлении. Становление как становящееся суть единство. Но это не метафизическое единство – это единство становящегося. Это другое представление о социальности, это другая социальность. Это другая человечность, подразумевающая творческое становление. Отсюда проблема другой человечности в своем ключевом аспекте – аспекте нравственности, остро поставленной в трудах европейских коллег. В качестве примера можно привести деонтологию мировой юридической науки и практики, которую сложно применить под разнообразные правонарушения гетерогенного характера, если на кону человеческая жизнь. Необходимо научиться разумно использовать ее (Lazar, 2018: 862-863). Вполне возможна ситуация, когда ответственность (согласно деконструкции Ж.Деррида) амбивалентно понимается

как безответственность (Керимов, 2016: 27-28), что свидетельствует о гетерогенном характере нравственности, которую не брала в расчет классическая философия.

Если произвести экскурс в историю социальных наук, то они развивались в рамках взаимодействия классической метафизики и естествознания. А потому социальность была онаучена, редуцирована, была привязана к некоему высшему организованному и организующему порядку (Космос, Бог, Природа). Идеалом социальности было объединение. Счастье в объединении – государство как семья у Конфуция, государство как город у Платона, государство как организм у Аль-Фараби и т.д. «Это такая социальность, которая говорит «мы» и непременно устраивается вокруг третьего члена отношения, служащего посредником между субъектами. Это социальность вокруг чего-то общего» (Керимов 1999: 8).

Известно, что классическая социальная философия опиралась на когнитивные объяснительные установки естественных наук, что привело в XIX веке к возникновению позитивизма. Т.Х. Керимов выделяет две причины этому:

1) выделение естественных причин социальности;

2) объективность естественных наук.

А потому вполне закономерно, что в социологии возникает тип теоретического сознания, опирающегося не на традицию или веру, а на результаты исследования, пусть даже не чуждые критичности. Правда, эта критичность в социологии Канта, Дюркгейма, Вебера внутри познавательной процедуры и не затрагивает особенностей субъекта познания. Ведь главный принцип контовской социологии – познать общество «как оно есть само по себе», натуралистично, объективно.

С одной стороны, подобный гносеологический подход позволил освободиться от метафизических искаений и упрощений, но, с другой, подчеркивает философ, это амбивалентно рождает большее метафизическое ограничение, вызванное чрезмерной объективацией социума. Конт употребляет выражение «естественные законы общества» (Конт, 2011: 27), Зиммель говорит о «социальных формах» (Зиммель, 1996: 486-487), а Дюркгейм – о «социальных фактах» (Дюркгейм, 1996: 258). По мнению Т.Х. Керимова: «Странным образом именно тогда, когда социология выделяется в качестве частной и автономной (от метафизики) дисциплины со своим предметом (со своей истиной и сущностью этого пред мета) и соответствующими методами, она

оказывается во власти метафизики» (Керимов, 1999б: 10). Правда, теперь социология обращается не к высшему трансцендентному порядку, а к социальному Космосу, к тому порядку, который незримо присутствует в самом обществе (кстати, слово «космос» в переводе с греческого обозначает «порядок»). И все варианты бытия человека в социуме – лишь частные случаи социального космоса.

Человек в связи с этим как бы находится в системе социальных координат. Он есть мобильная совокупность социальных ролей, функций, прав, обязанностей, подчиненных институции тотальной социальности. Все свои социальные функции в социальном времени и пространстве индивид разделяет с другими. Социальное время и пространство определяются социальными изменениями. Таким образом, речь идет о самодостаточности социального, как, впрочем, в метафизической (онтологической) концепции речь шла о самодостаточности метафизики. А потому, пишет Т.Х. Керимов: «Два дискурса (один – тяготеющий к трансцендентальному схематизму, другой – к субстантивации социальности) являются зеркальными отражениями друг друга, и каждый обосновывает свою легитимность за счет дискредитации другого» (Керимов, 1999в: 11).

А потому, по убеждению Т.Х. Керимова, мы должны найти не примиряющий эти два дискурса, так называемый срединный, или третий, который примиряет эти два, «так как этот третий дискурс всегда будет стремиться к трансцендентализму или социальному реализму в соответствии с различными версиями метафизического или социального гуманизма» (Керимов, 1999г: 11). Мы должны говорить о «другой социальности», не на едином основании и тождестве пребывающем, а о социальности множественной, дискретной, разнородной. Мы должны говорить не о гомогенном обществе, а о гетерогенном, об обществе различия. Необходимо преодолеть метафизику, которая изучает «гладкие» объекты (Керимов, Бурбулис, 2015: 26).

Таким образом, социальная философия также пребывает в гетерогенном состоянии. По словам М. Мамардашвили, «самое трудное в современном мышлении – это привыкнуть рассматривать мир не как готовый, преданный для понимания. Эволюция философии происходит тогда, когда что-то реально нарушается в этом завоеванном блаженстве, в этой онтологической укорененности человека... И возникает вопрос (во всяком случае в русле этого вопро-

са идет переосмысление): а существует ли готовый мир законов и преданных сущностей?» (Мамардашвили, 2002: 59). Нынешние сторонники классического философского дискурса, продолжая уповать на поиски единого системообразующего принципа в когнитивном и онтологическом пространстве, обвиняют постнеклассические интенции в «псевдонаучной гуманитарщине», в увлечении звучной латинской терминологией (Журавлева, 2017: 801-802), в претензионной оригинальности, имея в виду идею Р. Барта «смерть автора» (Барт, 1994: 624) или идею М. Фуко «археология знания» (Фуко, 1996: 208), идеи деконструкции Ж. Деррида (Деррида, 2000: 512).

На наш взгляд, подобный выпад против «сектантских пещер» является внешним видением кардинального онтологического поворота, совершенного западной философией и связанного с хайдеггеровской деконструкцией метафизики, указывающей на претензии классической философии исключить любую неопределенность в социальном познании. А так называемый «новояз» свидетельствует не о стремлении современных философов к эпатажности и показной оригинальности, а об их понимании глубинной сущности человеческого бытия.

Общество XXI века характеризуется гетерогенностью, составленной из:

- различия как структурообразующего фактора;
- очевидной нелинейности (отсутствие единого центра).

Современная социальность, по Т.Х. Керимову, уже не объект или идея, это со-бытие различных существований, сингулярностей. Об этом также высказывались представители философии жизни, экзистенциалисты, постмодернисты, персоналисты и другие.

Общего бытия у сингулярностей не существует, их объединяет лишь ускользание бытия, считают сторонники гетерологической концепции. Социальность – это не общая пространственная и времененная реальность. Социальность – это «бытие-вместе» (Керимов, 2011б: 151). Индивидуальное бытие – это разделение. Индивидуальное бытие – это со-бытие, для описания которого необходима гетерология, опирающаяся на различие бытия индивидуального (в отличие от классической метафизики, способной описать гомогенное общество). Следовательно, гетерогенность современного общества стала необходимой проблемой для социальных исследований.

Это как у М.Хайдеггера, бытие – всегда собственное бытие. Но сингулярность, по Т.Х.Керимову, не есть проецирование субъективного Я на окружающее меня, а, наоборот, то, что определяет «мойность» (Керимов, 1999д: 14) каждый раз. Сингулярность времени – «ускользание от субстанции» (Керимов, 1999е: 17). Бытие пребывает в дискретности сингулярностей. Бытие вместе есть разделение бытия общества. Отсюда толерантность – мера принадлежности индивидуального существования бытию вместе. Отсюда бытие вместе равно равенству. Но равенству не безусловному, не категорическому, а касающемуся самих нас. Равенство – это не критерий и не мера. Равенство – это равенство неравных. Равенство в различии. Согласно гетерологической концепции, история есть «безвременье», «межвременье» (Керимов, 2011в: 153), на основе чего и возникает история и историческое время. При любом историческом событии время как бы останавливается, зависит, «опротестовывается». Между мгновениями времени существует событие.

Гетерологическая концепция, на наш взгляд, действительно, предлагает совершенно новую парадигму социального исследования, изменяя когнитивный ракурс, пытаясь преодолеть номотетические установки эпистемологии. Она нацелена, действительно, не на описание и объяснение сложных социальных процессов (хотя сбрасывать их со счетов социологии было бы очередной ошибкой), а на более-менее глубокое понимание мотивов и действий живых людей, а не формализованных субъектов человеческой истории.

Социальная структура гетерархична, представлена как упорядоченная множественность (Красавин, 2017: 173-176). Существует определенный набор будущих возможностей социального развития. Этот спектр определяется, главным образом, ее собственными свойствами, и это главный когнитивный принцип социальной гетерологии. Наше будущее открыто и многообразно, но оно не является произвольным. Оно не случайно, оно вероятностно (Подопригора, 2016: 19).

Именно гетерологическая социальная парадигма способна преодолеть «социологический империализм» со стороны «западных теорий, устанавливающих стандарты понимания незападных стран, аборигенов, туземных миров» (Платонова, 2014, 265).

На примере «Науки логики» Гегеля М. Хайдеггер показывает, что классическая метафизика

мыслила бытие как абсолютное основание; классическая метафизика всегда была занята поиском этого высочайшего основания, первопричины. Поэтому она всегда онто-теология, тео-логика. Различие между бытием и сущим мыслилось как различие между основанием и основанным. Так пришло в классическую метафизику понятие Бога, релевантного пониманию лада, «который мы мыслим вначале как преддверие сущности различия сущего и бытия. Лад порождает и дарует бытие как про-изводящее основание, которое само, исходя из обоснованного им, нуждается в соразмерном ему обосновании... Так звучит соподчиненное делу философии имя Бога» (Хайдеггер, 1997б: 57). Но парадоксом является тот факт, что такому Богу нет смысла поклоняться и молиться: «Перед causa sui нельзя пасть на колени в священном трепете, перед этим богом человек не может петь и танцевать» (Хайдеггер, 1997в: 57). И тогда получается, что отказ от такого метафизического бога ближе божественному богу, чем в онто-теологии.

Хайдеггеровское различие – это различие. Поэтому бытие в мышлении Гегеля является себя только в просвете становления. Гегелевское бытие – это забвение бытия, забвение различия бытия и сущности. По Хайдеггеру, бытие и есть само различие. Это со-бытие. Это присутствие. И лейтмотивом хайдеггеровского онтологического поворота является переход от онтико-онтологического различия как различия от тождества (различия бытия и сущности) к онтологическому различию от различия, от различия между пространством и временем к различию от времени-пространства.

Примат времени конгруэнтен онтологическому пониманию различия, так как временность конституирует бытие Dasein... Временность – это горизонт понимания бытия (Хайдеггер, 1993а: 97). Следует учесть, что экзистенциальная трактовка времени подрывает традиционное понимание времени как априорного и вечного основания, пронизывающего философско-онтологические категории. В своем докладе «О существе основания» Хайдеггер трактует время не как априорность, а как априорность без приорности, основание без основания. Это новое положение о времени делегитимирует гегелевское «снятие», утверждая «шаг назад» в развитии философских идей.

Бытие и время пребывают друг в друге. Это событие. Бытие и время не есть, бытие и время дано. Событие – это не случай и не происшествие. Событие – не сущее. Событие – это посыл

бытия. «Посыл бытия покоится в раскрывающемся просвете – простирации множественного присутствия в открытой сфере временного пространства. Простирание же, нераздельно с посылом, покоится в событии» (Хайдеггер, 1993б: 97). А потому событие – не подвид бытия. Здесь логические связи нивелируются. В событии бытие и время исчезают. Событие – выход к свободной игре.

Таким образом, утверждая бытие как событие, как неопределенное, Хайдеггер заявляет о преодолении метафизики, что коррелирует с его радикальной критикой традиционного анализа языка. Если классические концепции языка представляют язык как знаковую систему, как инструмент общения, то Хайдеггер манифестирует онтологическое значение языка, так как в языке вещи становятся и существуют. «Язык – это не какой-то инструмент, которым мы располагаем, но такое осуществление события, которое располагает высшими возможностями человеческого бытия» (Хайдеггер, 2003: 73).

Язык манифестирует, а не представляет. Это значит, что человек через язык, названия вещей не очеловечивает мир. Наоборот, «звенит истина мира». В названии вещи вещают о себе. Вещая, вещи раскрывают мир, хранят его. А мир, в свою очередь, легитимирует вещам их сущность. Мир и вещи взаимопроникают друг в друга, образуя единство. И это единство происходит в середине, между различиями. Различие – это языковое событие. Оно есть событие языка.

Понятие «событие» обозначает бытие в становлении, отчего не является феноменом. «Отныне вопрос «что есть бытие?» бессмысленный. Бытие не есть, бытие дается... бытие дается как событие» (Керимов, 2011д: 132). В противовес метафизике, заточенной на поиск сущности, событие сущности не имеет. Онтологического статуса у события нет. Более того, признание онтологического статуса события равнозначно его фактическому исчезновению. Например, когда мы характеризуем конкретного человека, то неосознанно полагаем, что его уже нет. Новая онтология должна быть основана «на восходящем принципе: она тематизирует популяции гетерогенных сущих различных нижних уровней, а не целостности, как в нисходящей модели» (Деланда, 2017: 35). Русский мыслитель В.С. Библер подчеркивает, чем полилогичней «диалог», «тем более несводим к той или иной логике бесконечно-возможный мир, тем более «сколобок» бытия плотен, непоглощаем, загадочен, выталкиваем «во-вне» мысли» (Библер, 1991: 413).

Необходимы новые установки, парадигмы исследования и мышления. Например, с помощью ризоматики как методологии описания социальной реальности возможно обнаружить связь макро- и микроявлений; осознать конгруэнтность различных, на первый взгляд, социальных процессов: глобализация и терроризм, развитие ментальности и нарастание межэтнических конфликтов, прогресс в масс-медийных, интернет-технологиях и активизация субкультурных явлений (Пилюгина, 2013: 3102). Постнеклассические парадигмы противопоставляются неизменным линейным, «древовидным» структурам социального бытия и выявляют диверсифицированное социальное строительство с плуральностью оснований (Аарон, 2018: 242-243). На это указывает Аллен Бадью, понимая под бытием бесконечность множественностей. «Если онтология Единого – это теология, то онтология после онтотеологии – это онтология множества» (Badiou, 2005: 526).

Как бы в продолжение идеи постфундаментализма в синтезе с идеями синергетики возникла гипотеза об информационно-резонансной природе радикальных трансформаций в современном обществе, суть которой в следующем: «отдельные эффекты и локальные структурные изменения (аномалии) вызваны волновыми переменными информационными импульсами, вторгающимися в структуру социального взаимодействия как “клетку” (элементарную систему) социальной системы» (Игнатьев, 2017: 10-11).

О контингентности любой реальности заявлено в концепции постфундаментализма, «более сильная версия» которой связана с «принципом неоснования» К.Мейясу – принципом равной и безразличной возможности всех вещей (Meillaoux, 2008: 142). Реальное – это не Вещь, а разрыв на пути к ней (Зброжек, 2012: 117-118).

Событие процессуально. Это возможность исчезновения, не тождественная уничтожению. Событие фрактально. Понятие «фрактал» ввел в научный лексикон американский математик Б.Мандельброт во второй половине XX века, тем самым трансформировав в новую плоскость традиционную Евклидову геометрию. Данное понятие нашло широкое распространение не только в научных, но и внеучастных сферах познания, включая искусство (например, в сюрреалистичном искусстве создания инсталляций). Семантическое значение термина – «сложная, неправильная фигура, состоящая из подобных ломанных частей, обладающих нетривиальной структурой,

идентичных целому». Составные части фрактала идентичны целому и, представляя его малые копии, делают фрактал самоподобным. Динамика фрактального развития происходит исключительно в режиме самоорганизации.

С точки зрения статичного человеческого разума, окружающий мир представлен «мгновенным фотоснимком», в котором пропущен процесс становления. Но в действительности бытие – это всегда со-бытие, о чем заявил еще Гераклит: «все течет, все меняется». Устойчивость является крайним, непродолжительным фрактальным состоянием.

В режиме самоорганизации событие относится к себе, но это исключает самотождественность. «Тогда референтом события будет множественность, различие, отношение к Другому, к другому событию» (Керимов, 2011г: 134). Событие пребывает в гетерологической матрице. Событие дано. Оно есть дар.

Бытие – глагол (действие) сущего. Благодаря бытию сущее выходит в присутствие, в событие. Бытие – не существительное. Быть – это становиться. В гегелевском понимании становление – это процесс, добавляющий существование к уже пред-данному, а результаты развития – это реализация пред-данных самому процессу возможностей, осуществляющих намеренное становление. В гетерологическом понимании становление – это действительный процесс становления сущего: быть – значит, становиться через различие. Об этом заявлял Ф.Ницше, подвергая критике метафизику за «основную веру» в субъект и предикат: «... основной верой остается вера, что существует субъект, и все, что происходит, относится к какому-нибудь субъекту как его предикат» (Ницше, 2005: 302). Отношение между бытием и сущим – это отношение различия, отношения дифференцируемой процессуальности. «Быть» (как становление) – это основание без основания, бездна или исходный хаос, откуда возникают порядок, тождество, непрерывность» (Керимов, 2011д: 151).

Бытие как событие дано не как вещь в объективированном пространстве-времени. Событие дано «между» присутствием и отсутствием в пространстве-времени как форме представления. Событие – не результат или причина другого действия, а то, что предшествует причине и следствию. На языке фрактальной концепции событие презентируется как процесс фрактальной самоорганизации.

Наиболее эксплицитно это присутствует в социальных системах. Процесс фрактальной са-

моорганизации включает три основных этапа: начало, средний, завершение. Фрактал – средний этап, неустойчивый. Он же и основной. Из этого следует, что социальный организм, как и человек, это, прежде всего, процесс, со-бытие, никак не бытие как результат. Он неуловим, всегда не завершен, неопределен, непредсказуем. Определить будущность человека невозможно, отсюда экзистенциальное: существование предшествует сущности. Сначала процесс, потом результат. Сначала со-бытие. Отсюда онтологический поворот. Поэтому Хайдеггер, поэтому тайна человека, тайна в человеке. Тайна не предметная, а тайна «фона», который позволяет видеть это сущее. Человек находится в просвете бытия (Хайдеггер, 1993б: 23).

«Вещи – это не что иное, как непрерывное создание exnihilo; они существуют как глаголы и никогда не являются существительными. То, что поддерживает сущности в присутствии, – это их вечное исчезновение и становление. Таким образом, постоянство или постоянство вещей заключается только в их непостоянстве или, лучше, в их постоянном исчезновении» (Kerimov, 2014: 196).

О гетерологическом подходе к современному научному познанию высказывается Грегори У. Доус: «Успех наук также зависит от существования определенного типа сообщества с отличительными нормами и процедурами. Эти процедуры являются как коллективными, так и индивидуальными: успех науки не может быть понят, полагая отдельного мыслителя лицом к лицу с миром, как бы изощренно он не думал и не старался экспериментировать» (Gregory, 2017: 2-3).

В подтверждение идеи процессуальности научного знания Платонова С.И. отмечает, что современное социально-гуманитарное знание содержит в себе естественнонаучные принципы, категории и подходы (Платонова, 2017а: 132-133). Исключительную роль играют здесь хаос, «неустойчивость», «перманентный кризис», «турбулентность», «сетевой индивидуализм» (Шевлоков, 2016: 63).

Исследователи все больше заявляют о междисциплинарности в различных ее вариантах как ключевом направлении дальнейшего развития познания (Mäki, 2016: 323), что ставит проблему гибридного моделирования (Hvidtfeldt, 2017: 38-39). Ускали Меки признает за междисциплинарностью гетерогенность: «Существует много источников и много разновидностей этой неоднородности, среди которых тот факт, что многие

дисциплины по своей сути являются междисциплинарными, поскольку их характерные виды деятельности включают в себя много междисциплинарного трафика или сотрудничества, и что это поощряется местными конвенциями и структурами вознаграждения в рамках этих дисциплин» (Mäki, 2016: 327).

Но в большей степени, чем о междисциплинарности, современные социальные исследователи высказываются о плюрализме теорий социально-гуманитарного знания (Степин, 2016: 7-8) и мультипарадигмальности» (Платонова, 2017б: 133-134). Речь идет о единстве классических, не-классических и постнеклассических парадигм. Наряду с идеей полипарадигмальности социально-гуманитарного знания, возможности сосуществования конкурирующих социальных теорий возникла концепция социологической метатеории (Девятко, 2017: 5-6), принцип социетального эволюционизма (АСК-эволюционизм) (Лапин, 2018: 10-11). О гетерологическом подходе к современному научному познанию высказывается Грегори У. Доус: «Успех наук также зависит от существования определенного типа сообщества с отличительными нормами и процедурами. Эти процедуры являются как коллективными, так и индивидуальными: успех науки не может быть понят, полагая отдельного мыслителя лицом к лицу с миром, как бы изошарено он не думал и не старался экспериментировать» (Dawes, 2017: 7).

Выводы

Таким образом, общество XXI века характеризуется эксплицитной гетерогенностью, составленной из:

- различия как структурообразующего фактора;
- очевидной нелинейности, децентрации социальных процессов и самого человека;
- высокой степени опосредованности социальных процессов, скрывающей их сложные взаимодействия.

В связи с этим классические установки социальной философии уже не работают. Существует плюрализм постнеклассических парадигм социального познания, имеющих целью обнаружить законы – тенденции общественного развития и

не допускающих идеи «инфляции истины» в области социальной философии.

Главным концептом постнеклассических парадигм социально-философского познания должен быть гетерологический, способный разобраться в многосложных, опосредованных социальных процессах и связях, имеющих саморганизующийся алгоритм развития.

Гетерологический концепт постнеклассических социальных парадигм отвергает онтологию как онто-теологию, связанную с поиском вседесущего единого основания (внешнего или внутреннего) социальной жизни, представляя ее гомогенной. Данный аспект предлагает изучение общества изнутри, с точки зрения различия, сингулярностей, множественности, гетерогенности, со-бытийности, следуя логике саморазвития, выявляя его тенденции. Именно в гетерологическом ключе работают методы синергетики, ризоморфности, фрактальности.

Гетерологический концепт признает принцип неопределенности социального познания, но не абсолютизирует его, а в сложной иерархии опосредованностей выявляет их соотнесенность друг с другом, с тем чтобы «нащупать» реальные связи.

Постнеклассические социальные парадигмы необходимы для того, чтобы приблизиться к пониманию современных социальных процессов, главными носителями которых являются люди, движимые уникальными особенностями и качествами, и выработать гуманистические, человекоцентрические тактики и стратегии будущего развития человечества. Гетерологическая концепция предлагает совершенно новую парадигму социального исследования, изменяя когнитивный курс с определенности на неопределенность, на «поток становления», «политику эксперимента» (Пикеринг, 2017: 163-164).

Отмечая это, французский философ, профессор философии Страсбургского университета Жан-Люк Нанси в работе «Бытие единичное и множественное» заявляет о своей амбиции переделать «первую философию», экстраполируя ее на человека таким образом: люди – это «такой вид, чье существование не может быть никаким иным, кроме как многочисленным, рассеянным, неопределенным в своей общности» (Нанси, 2014: 24).

Литература

- Badiou, A. (2005). *Being and Event*. London: Continuum, 526 p.
- Bertrand, M. (2017). Fundamental ontological structure: an argument against pluralism. *Philosophical Studies*, Vol. 174, Issue 5, P. 1277-1297.
- Dawes, G.W. (2017). Identifying Pseudoscience: A Social Process Criterion. *Journal for General Philosophy of Science*, 48, 1-16.
- Griffith, A.M. (2018). Social construction: big-G grounding, small-g realization'. *Philosophical Studies*, 175(1), 241-260.
- Kerimov, Kh., & Kerimov, T. (2014). The Evanescence Thing: Heidegger and Ozy. *KronoScope*, 14(2), 195–210.
- Laurence, J., & Schmid K., & Hewstone M. (2018). Ethnic Diversity, Inter-group Attitudes and Countervailing Pathways of Positive and Negative Inter-group Contact: An Analysis Across Workplaces and Neighbourhoods. *Social Indicators Research*, 136 (2), 719-749.
- Lazar, S. (2018). In dubious battle: uncertainty and the ethics of killing. *Philosophical Studies*, 175(4), 859-883.
- Meillasoux, Q. (2008). *After Finitude: An Essay on the Necessity of Contingency*. London: Continuum, 148.
- Rolf, H. (2017). Interdisciplinarity as Hybrid Modeling. *Journal for General Philosophy of Science*, Vol. 48, Issue 1, 35–57.
- Uskali, M. (2016). Philosophy of interdisciplinarity. What? Why? How? *European Journal for Philosophy of Science*, 6(3), 327–342.
- Uskali, M., & Miles M. (2016). Interdisciplinarity in action: philosophy of science perspectives. *European Journal for Philosophy of Science*, Vol.6 (3), 323–326.
- Барт, Р. (1994). Смерть автора. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс, 624.
- Библер, В.С. (1991). От научоучения – к логике культуры. – М.: Изд-во политической литературы, 413.
- Девятко, И. Ф. (2017). Метатеоретизирование, или философия социальных наук? // Социологические исследования, 12, 3-9.
- Деланда, М. (2017). Новая онтология для социальных наук // Философско-литературный журнал Логос, 27, 3(118), 35-56.
- Деррида, Ж. (2000). О грамматологии. – М., AdMarginem, 512.
- Дюргейм, Э.(1996). Метод социологии. Западноевропейская социология XIX -начала XX веков. – М., 256-309.
- Журавлева, С.М., & Иванов А.В. (2017). Соблазны современного гуманитарного знания. // Всерос. научно-практическая конференция «Омские научные чтения»: тез.докл. – Омск: ОмГУ, 801-803.
- Зброжек, Е.А. (2012). Онтология разрыва как ключ к пониманию философии С.Жижека. // Вестник ВГУ, серия философия, 2, 115-120.
- Зиммель, Г. (1996). Созерцание жизни. Избранное. – М., Юрист, 2, 607
- Игнатьев, В.И. (2017). Социальная теория в контактной зоне методов естествознания: информационно-резонансный подход к интерпретации социальной реальности. // Социологические исследования, 3, 3-13.
- Кемеров, В.В. (1996). Введение в социальную философию. – М.: Аспект-пресс, 215.
- Керимов, Т.Х. (2016). Апории ответственности. Историческая ответственность: от мифов прошлого к стратегиям будущего (сборник), 25-31.
- Керимов, Т.Х. (2011). Бытие и различие: генеалогия и гетерология. – М.: Академический проспект, 256.
- Керимов, Т.Х. (2015). Онтология как онто-теология и ориентиры ее преодоления. // Известия Иркутского государственного университета, 14, 106 – 113.
- Керимов, Т.Х. (2016). Преодоление метафизики: предпосылки и ориентиры. // Интеллект. Инновации. Инвестиции, 10, 23-25.
- Керимов, Т.Х. (1999). Социальная гетерология. Екатеринбург. – Урал: Наука, 160.
- Керимов, Т.Х., & Бурбулис Ю.В. (2015). Ирредукционизм как основной методологический принцип современной социальной онтологии. // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки, 11(1), 26-28.
- Конт, О. (2011). Дух позитивной философии: Слово о положительном мышлении. – М.: Книжный дом «Либроком», 80.
- Красавин, И. (2017). Гетерархия множества // Философско-литературный журнал Логос, 27, 3 (118), 173-198.
- Лапин, Н.И. (2018). Антропосоциокультурный эволюционизм – метатеоретический принцип изучения сообществ людей. Социологические исследования, 3, 3-14.
- Мамардашвили, М.К. (2002). Введение в философию. Философские чтения. Азбука – классика, 59.
- Нанси, Ж.-Л. (2004). Бытие единичное множественное. – Мин.: И.Логвинов, 24.
- Ницше, Ф. (2005). Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей. – М.: Культурная революция, 880.
- Пикеринг, Э. (2017). Новые онтологии. // Философско-литературный журнал Логос, 27, 3 (118), 153–172.
- Пилиогина, Е.В. (2013). Феноменология ризомы. Ризоморфные среды. // Научно-методический электронный журнал «Концепт», 3, 3101-3105.
- Платонова, С.И. (2014). Парадигмальный характер социального знания. – Ижевск: ФГБОУ ВПО Ижевская ГСХА, 265.
- Платонова, С.И. (2017). Эпистемологические особенности современного социально-гуманитарного знания. // Контекст и рефлексия: философия о мире и человеке, 6, 3A, 131 – 142.
- Подопригора, А.В. (2016). Генератор реальности: Информация и механизмы самоорганизации. // Научный ежегодник института философии и права Уральского отделения Российской Академии наук. 16, 4, 17-32.
- Степин, В.С. (2016). Историко-научные реконструкции: плурализм и кумулятивная преемственность в развитии научного знания. // Вопросы философии, 6, 5-15.

- Фуко, М. (1996). Археология знания. – К.: Ника-Центр, 208.
- Хайдеггер, М. (1993). Время и бытие. – М.: Республика, 448.
- Хайдеггер, М. (1997). Онто-теологическое строение метафизики. Тождество и различие. – М.: Логос, 64.
- Хайдеггер, М. (2003). Развяснения к поэзии Гельдерлина. – СПб.: Академический проспект, 320.
- Шевлоков, В.А. (2016). Устойчивое развитие общества: синергетический подход. // Вестник КРАУНЦ, серия Физ.-мат. науки, 2(13), 62-67.

References

- Badiou, A. (2005). Being and Event. London: Continuum, 526 p.
- Bertrand, M. (2017). Fundamental ontological structure: an argument against pluralism. Philosophical Studies, Vol. 174, Issue 5, P. 1277-1297.
- Dawes, G.W.(2017). Identifying Pseudoscience: A Social Process Criterion. Journal for General Philosophy of Science, Vol. 48, P. 1-16.
- Griffith, A.M. (2018). Social construction: big-G grounding, small-g realization'. Philosophical Studies, Vol. 175, Issue 1, P. 241-260.
- Kerimov, Kh., & Kerimov, T. (2014). The Evanescent Thing: Heidegger and Ozy. KronoScope, Vol. 14, Issue 2, 195–210.
- Laurence, J., & Schmid K., & Hewstone M. (2018). Ethnic Diversity, Inter-group Attitudes and Countervailing Pathways of Positive and Negative Inter-group Contact: An Analysis Across Workplaces and Neighbourhoods. Social Indicators Research, Vol. 136, Issue 2, 719-749.
- Lazar, S. (2018). In dubious battle: uncertainty and the ethics of killing. Philosophical Studies, Vol. 175, Issue 4, 859-883.
- Meillasoux, Q. (2008). After Finitude: An Essay on the Necessity of Contingency. London: Continuum, 148.
- Rolf, H. (2017). Interdisciplinarity as Hybrid Modeling. Journal for General Philosophy of Science, Vol. 48, Issue 1, 35–57.
- Uskali, M. (2016). Philosophy of interdisciplinarity. What? Why? How? European Journal for Philosophy of Science, Vol. 6, Issue 3, 327–342.
- Uskali, M., & Miles M. (2016). Interdisciplinarity in action: philosophy of science perspectives. European Journal for Philosophy of Science, Vol.6, Issue 3, 323–326.
- Bart R. (1994) Smert avtora. Izbrannye raboty: Semiotika. Poetika [Death of the author. Selected Works: Semiotics. Poetics]. Progress, 624 p.
- Bibler V.S. (1991) Ot naýkoýchenia – k logike kýtýry [From science to the logic of culture]. Political literature, 413 p.
- Deviatko I. F. (2017) Metateoretizirovaniye ili filosofiya sotsialnyh naýk? [Metatheoritizing or philosophy of social sciences?] Sotsiologicheskie issledovaniya, no12, pp.3-9.
- Delanda M. (2017) Novaia ontologija dla sotsialnyh naýk [New ontology for social sciences]. Filosofsko-literatýnyj jýrnal Logos, Vol.27.,no 3(118), pp.35-56.
- Derrida J. (2000) O grammatologii [About grammatology]. M., AdMarginem, 512 p.
- Dyurkgejm E. (1996) Metod sociologii [Sociology modum]. Zapadno-evropejskaya sociologia XIX- nachala XX vekov, M, pp. 256-309.
- Jýravleva S.M., Ivanov A.V. (2017) Soblazny sovremennoogo gýmanitarnogo znanija [The temptations of modern humanities]. Vseros. Naýchno-prakticheskaja konferentsija «Omskie naýchnye chtenija»: tez.dokl, OmGÝ, pp. 801-803.
- Zbrojek E.A. (2012) Ontologija razryva kak klých k ponimaniý filosofii S.Jijeka [Ontology of a gap as the key to understanding the philosophy of S.Zhizhek]. Vestnik VGÝ, serija filosofija, no2, pp.115-120.
- Zimmel G. (1996) Sozercanie zhizni. [Contemplation of life. Favorites.]. Izbrannoe, M, Yurist, 2, 607 p.
- Ignatev V.I. (2017) Sotsialnaia teoriya v kontaktnoi zone metodov estestvoznanija: informatsionno-rezonansnyj podhod k interpretatsii sotsialnoi realnosti [Social theory in the contact zone of natural science methods: an information-resonance approach to the interpretation of social reality] . Sotsiologicheskie issledovaniya, no 3, pp. 3-13.
- Kemerov V.V. (1996) Vvedenie v sotsialnyj filosofiy [Introduction to social philosophy]. M.,Aspekt-press, 215 p.
- Kerimov T.H. (2016) Aporii otvetstvennosti [Aporia responsibility]. Istoricheskaja otvetstvennost: ot mifov proshloga k strategiam býdýego, Ekaterinbýrg, Delovaia kniga, pp. 25-31.
- Kerimov T.H. (2011) Bytie i razlichie: genealogija i geterologija [Being and Difference: Genealogy and Heterology]. M., Akademicheskij prospect, 256 p.
- Kerimov T.H. (2015) Ontologija kak onto-teologija i orientiry ee preodolenija [Ontology as onto-theology and guidelines for its overcoming]. Izvestija Irkýtskogo gosýdarstvennogo ýniversiteta, Vol.14, pp. 106-113.
- Kerimov T.H. (2016) Preodolenie metafiziki: predposylki i orientiry [Overcoming metaphysics: background and landmarks]. Intellekt. Innovatsii. Investitsii, no 10, pp. 23-25.
- Kerimov T.H. (1999) Sotsialnaia geterologija [Social heterology]. Ekaterinbýrg, Ýral Naýka, 160 p.
- Kerimov T.H., Býrbýlis Iý.V. (2015) Irredýktsionizm kak osnovnoi metodologicheskij printsip sovremennoi sotsialnoi ontologii [Irreductionism as the main methodological principle of modern social ontology]. Gýmanitarnye, sotsialno-ekonomicheskie i obest-vennye naýki, no 11-1, pp. 26-28.
- Kont O. (2011) Duh pozitivnoj filosofii: slovo o polozhitel'nom myshlenii [The spirit of positive philosophy: a word about positive thinking]. M, Knizhnij dom «Librokom», 80 p.
- Krasavin I. (2017) Geterarhiya mnojestva [Het hierarchy]. Filosofsko-literatýnyj jýrnal Logos, Vol.27, no 3 (118), pp. 173-198.

- Lapin N.I. (2018) Antroposotsiokýltýrnyı evoliýtsionizm – metateoreticheskıı printsıp ızýchenıı soobestv hýdeı [Anthroposo-ciocultural Evolutionism – Metatheoretical Principle of Studying Human Communities]. Sotsiologicheskie issledovaniıa, no 3, pp. 3-14.
- Mamardashvili M.K. (2002). Vvedenie v filosofiu. Filosofskie chtenıa [Introduction to Philosophy . Philosophical Readings]. Azbýka – klassika, 59 p.
- Nansı J. L. (2004) Bytie edinichnoe mnojestvennoe [Being single plural]. I.Logvinov, 24 p.
- Nitsshe, F. (2005) Volia k vlasti. Opty pereotsenkı vseh tsennosteı. [The will to power. Experience revaluation of all values]. M., Kýltýrnaia revoliýtsua, 880 p.
- Pikering E. (2017) Novye ontologıı [New ontologies]. Filosofsko-literatırnyı jýrnal Logos, Vol.27, no 3 (118), pp. 153-172.
- Pılıýgina E.V. (2013) Fenomenologıa rizomy. Rizomorfnye sredy [Phenomenology of rhizome. Rhizomorphic media]. Naýchno-metodicheskıı elektronnyı jýrnal «Kontsept», Vol.3, pp. 3101-3105.
- Platonova S.I. (2014) Paradigmalnyı harakter sotsialnogo znanıa [The paradigm nature of social knowledge]. Ijevsk, FGBOÝ VPO Ijevskaia GSHA, 265 p.
- Platonova S.I. (2017) Epistemologicheskie osobennosti sovremenennogo sotsialno-gýmanitarnogo znanıa [Epistemological features of modern social and humanitarian knowledge]. Kontekst i refleksıa: filosofıa o mire i cheloveke, Vol.6, no 3A,pp. 131-142.
- Podoprígora A.V. (2016) Generator realnosti: Informatsııa i mehanizmy samoorganızatsıı [Reality Generator: Information and Self-Organization Mechanisms]. Naýchnyı ejegodnik institúta filosofıı i prava Ýralskogo otdelenıa Rossıiskoi Akademii naýk, Vol.16, no 4, pp. 17-32.
- Stepin V.S. (2016) Istoriko-naýchnye rekonstrýktsıı: plýralizm i kýmýliativnaia preemstvennost v razvitu naýchnogo znanıa [Historical and scientific reconstruction: pluralism and cumulative continuity in the development of scientific knowledge]. Voprosy filosofıı, no 6, pp.5-15.
- Fýko M. (1996). Arheologıa znanıa [Archeology of knowledge]. Níka-Tsentr, 208 p.
- Haidegger M. (1991) Vremia i bytie [Time and being]. M., Respýblika, 448 p.
- Haidegger M. (1997) Onto-teologicheskoe stroenie metafiziki. Tojdestvo i razlichie [Onto-theological structure of metaphysics. Identity and difference]. M., Logos, 64 p.
- Haidegger, M. (2003) Raziasnenıa k poezıı Gelderlina [Clarification to the poetry of Gelderlin]. Spb., Akademicheskıı prospect, 320 p.
- Shevlokov V.A. (2016) Ýstoichıvoe razvıtie obestva: sinergeticheskıı podhod [Sustainable development of society: a synergistic approach]. Vestnik KRAÝNTs, serıa Fiz.-mat.naýki, no 2(13), pp. 62-67.

2-бөлім
МӘДЕНИЕТТАНУ

Section 2
CULTURAL STUDIES

Раздел 2
КУЛЬТУРОЛОГИЯ

С.А. Алиева

кандидат культурологических наук, доцент,
Азербайджанский Государственный Университет культуры и искусства,
Азербайджан, г. Баку, e-mail: sadagatbaku@mail.ru

КУЛЬТУРНЫЙ ФЕМИНИЗМ И МАТЕРИАЛЬНОЕ ПРАВО

Аннотация. Эта статья является попыткой показать продолжающийся парадокс, существующий в мире феминизма, который подчеркивает существенные различия между мужчинами и женщинами, основанные на биологических различиях в репродуктивной способности. Культурный феминизм полностью критиковал патриархальную культуру. В патриархальной культуре были идеалы краткости, смелости и интеллекта, и они считали их единственными особыми качествами человека в обществе. Культурный феминизм – это разновидность феминизма, которая подчеркивает существенные различия между мужчинами и женщинами, основанные на биологических различиях в репродуктивной способности, а также направление внутри радикального феминизма. Это идеология «женской природы», или «женской сущности», пытающаяся вернуть ценность тем отличительным чертам женщины, которые кажутся недооценёнными. Данная теория высоко оценивает различия между мужчинами и женщинами и рассматривает основные различия не только с точки зрения биологии, но также указывает на огромное влияние психологических, культурных и исторических факторов. Культурный феминизм поощряет женское поведение в любых сферах человеческой жизни и одобряет отличие женщин от мужчин. Теоретики культурного феминизма сходятся в том, что в будущем, в не патриархальном мире все люди смогут проявлять заботу друг о друге и испытывать радость от близости без боязни санкций общества.

Ключевые слова: феминизм, патриархальность, забота, равенство, парадокс, различия.

S.A. Aliyeva
PhD, associate professor,
Azerbaijan State University of Culture and Art,
Azerbaijan, Baku, e-mail: sadagatbaku@mail.ru

Cultural feminism and substantive law

Abstract. This article is an attempt to show the continuing paradox that exists in the world of feminism, which emphasizes the essential differences between men and women, based on biological differences in reproductive ability. Cultural feminism fully criticized patriarchal culture. In the patriarchal culture, ideals of shortness, courage, and intellect, and they considered them the only special things of man in society. Cultural feminism is a kind of feminism that emphasizes the significant differences between men and women, based on biological differences in reproductive ability and also the direction within radical feminism. This is the ideology of "female nature" or "female essence", trying to restore value to those hallmarks of women who seem to be underestimated. This theory appreciates the differences between men and women, and considers the main differences not only from the point of view of biology, but also indicates the enormous influence of psychological, cultural and historical factors. Cultural feminism encourages female behavior in all areas of human life and welcomes the difference between women and men. Theorists of cultural feminism agree that in a future non-patriarchal world, all people will be able to take care of each other and experience joy from intimacy without fear of public sanctions.

Key words: feminism, patriarchy, concern, equality, paradox, differences.

С.А. Алиева

мәдениет ғылымдарының кандидаты, доцент,
Әзіrbайжан мемлекеттік мәдениет және өнер университеті,
Әзіrbайжан, Баку қ., e-mail: sadagatbaku@mail.ru,

Мәдени феминизм және субстантивтік зан

Аннотация: Бұл мақала феминизм әлемінде жалғасып келе жатқан парадоксті көрсетуге әрекет болып табылады, бұл репродуктивті қабілеттіліктің биологиялық айырмашылықтарына негізделген ерлер мен әйелдердің арасындағы айтарлықтай айырмашылықтарды көрсетеді. Мәдени феминизм патриархалды мәдениетті толығымен сынға алды. Патриархалдық мәдениетте қайсарлық, батылдық және парасаттылық идеалдары болған және оларды қоғамдағы адамның жалғыз ерекше заттары деп санаған. Мәдени феминизм – үрпақты болу қабілетінің биологиялық айырмашылықтарына, сондай-ақ, радикалды феминизмнің бағытына негізделген ерлер мен әйелдердің арасындағы айтарлықтай айырмашылықтарды баса көрсететін феминизмнің бір түрі. Бұл «әйел табиғаты» немесе «әйел табиғаты» идеологиясы, бұл құндылықтарды бағаланбайтын болып көрінетін әйелдердің құндылықтарын қалпына келтіруге тырысады. Бұл теория ерлер мен әйелдердің айырмашылықтарын бағалайды және негізгі айырмашылықтарды тек биология түрғысынан қарастырады, сонымен қатар психологиялық, мәдени және тарихи факторлардың зор әсерін көрсетеді. Мәдени феминизм адам өмірінің барлық саласында әйел мінез-құлқын қолдайды және әйелдер мен ерлер арасындағы айырмашылықты қолдайды. Мәдени феминизмнің теоретиктері болашақта патриархалды әлемде емес, барлық адамдар бір-біріне қамқорлық жасай алатындығына және қоғамдық санкциялардан қорықпай жақындық қуанышын сезінетініне келіседі.

Түйін сөздер: феминизм, патриархализм, қамқорлық, теңдік, парадокс, айырмашылықтар.

Введение

“Феминизм” используется для описания политического, культурного и экономического движения, направленного на установление равноправия полов и юридической защиты женщин. Нет однозначного, общепринятого определения феминизма. По мнению Фурье, “расширение прав женщин – главный источник социального прогресса” (Фридлан, 1994а:58).

Традиционно историю феминизма разделяют на три волны. Первая волна феминизма охватывает юридические проблемы, в первую очередь, фокусируясь на избирательном праве для женщин (Chris, 1999:3). Центральной темой этого периода является неравенство мужчин и женщин на законодательном уровне. Движение за права женщин к этому времени принимает организованную форму, и требования феминисток в разных странах (США, Франции, Германии, Дании, Великобритании) выливаются в политические акции и общественные кампании. Безусловно, феминистская мысль существовала и до 1840-х годов (к примеру, в эпоху Просвещения вопросы прав человека и, в частности, женщины обсуждали английский философ Иеремия Бентам и французский академик и политический деятель Николя де Кондорсе, а наиболее активно в Западном мире защищали права женщин англичанка Мэри Вулстонкрафт, мать Мэри Шелли, и француженка Олимпия де

Гуж, участница Великой Французской Революции), однако именно в виде волны попыток изменить существующий порядок она проявилась впервые. Основной идеей этого периода является борьба за политические и экономические права женщин: право избирать и быть избранными в органы власти, права собственности и равноправие в браке (в это время замужняя женщина в Америке и Англии не имела формальных прав не только на свое приданое, но и на лично ею заработанные деньги), право получать образование и выбирать профессию. Значительное число женщин приняло участие в движении не только посредством написания книг, но и организации демонстраций и голодовок.

Основная часть: обсуждение

Постепенно в развитых странах вопрос о праве женщин голосовать был решен. Помимо этого, изменились к лучшему их экономические права. Главными достижениями этого периода на примере Англии являются появление возможности высшего образования для женщин, реформа школьной системы для девочек, расширение доступа женщин к различным профессиям, в особенности в области медицины, защита имущественных прав замужних женщин (Baumgardner, Richards, 2000:76). Первая волна феминизма постепенно себя исчерпала.

К 1960-м годам начала назревать вторая волна, связанная во многом с появлением в 1949 году книги французского философа Симоны де Бовуар «Второй пол», посвященной истории обращения с женщинами на протяжении многих веков. В книге рассматривается идея о женщинах, которые воспринимаются как «другие» в патриархальном обществе. Де Бовуар приходит к заключению, что идеология патриархата принимается за норму и укрепляется за счет продолжающих развиваться мифов, а также что те факты, что женщина способна вынашивать ребенка, кормить грудью и менструировать, не являются веской причиной для отведения ей роли «второго пола» (Фридан, 1994б:59).

Вторая волна отличается от первой тем, что освещавшиеся в ходе ее вопросы относились ко всем сферам общественной жизни, не только публичной, но и частной: материнства, супружества, сексуальности, где требовалось искоренить дискриминацию. Навязанные обществом стереотипы о положении женщины в этом мире и в семье встали на повестку дня, а придуманный феминистской активисткой Кэрол Ханиш лозунг «Личное – это политическое» стал ассоциироваться со второй волной.

Стремительно происходила радикализация женщин, недовольных положением «счастливой домохозяйки» (Сэндберг, 2014:135). По мнению Бетти Фридан, одной из лидеров американского феминизма, женщины среднего класса, замкнутые в своем «уютном концлагере», не могли самореализоваться, постепенно деградировали и страдали от неврозов (Фридан, 1994с:59).

Безусловной заслугой радикальных феминисток является тот факт, что они сумели доказать, что недовольство женщин своим положением – вполне обоснованная реакция на существование социальной структуры, внутри которой их угнетают и эксплуатируют, что проявляется в их неполноценном положении на рынке труда; господствующей в среднем классе структуре брака, направленной на комфорт мужчины; использовании женских образов в рекламе для привлечения внимания с помощью устоявшихся стереотипов; трактовки женской души как «невротичной».

Вторая волна, хотя и не породила гендерной революции, но довольно сильно изменила нравы. Многочисленные группы по «росту сознания» дали немалому количеству женщин стимул к саморазвитию, позволили поверить в себя. Были написаны важные и популярные книги. Изменились нормы социально приемлемого

выражения женской сексуальности. Наконец, феминизм отвоевал себе свое скромное, но уже неотменяемое место в структуре академической науки (по крайней мере, западной).

С начала 1990-х годов феминизм перешел на новую стадию, в рамках которой и находится по настоящее время. Наиболее лаконично охарактеризовать данный период можно термином «интерсекциональность», то есть теория пересечений. Название этой теории было дано в 1989 году американским профессором Кимбрели Креншоу. Основная мысль теории интерсекциональности заключается в том, что различные биологические, социальные, культурные категории не существуют изолированно, а взаимодействуют между собой на разных уровнях. К примеру, наши представления о расе, классе, национальности и сексуальной ориентации образуют сложные идентичности и различные виды дискриминации: различным будет отношение к белой и чернокожей женщине, к белой женщине и белому мужчине, к гетеросексуальному чернокожему мужчине и гомосексуальному белому. Таким образом, и расизм, и сексизм, и гомофобия не действуют независимо друг от друга, а наоборот, взаимодействуя, образуют единую систему угнетения.

К этому периоду относятся, среди прочего, такие направления, как феминизм цветных, конструктивистский, постмодернистский, культурный феминизм, а сам период оказался куда чувствительнее и рефлексивнее к различиям опыта между самими женщинами (Бок, 1994:172). Предыдущий период зачастую подвергается критике в том плане, что он выражал точку зрения образованной, состоявшейся белой женщины среднего класса, чей культурный, религиозный и социальный опыт имеет мало общего, скажем, с опытом женщин стран «третьего мира». Критикуется и популярная ранее идея всеобщего сестринства, подводящая всех женщин под единый стандарт, нивелирующая различия между ними и их опытом, их расовой и классовой принадлежностью.

Существует также точка зрения, что в основе феминизма третьей волны не лежит достаточно веской единой причины. Так, феминизм первой волны боролся за достижения права голоса для женщин, второй волны – за равные возможности на рынке труда и конец дискриминации по половому признаку.

Некоторые критики считают этот период продолжением второй волны, другие прямо предла-гают называть его «Вторая волна. Часть2».

Однако нам кажется, что лежащая в основе этого периода теория интерсекциональности является в достаточной мере отличительным признаком, не прослеживающимся до этого момента в истории и дискуссиях, позволяющим правомерно выделить период в отдельный пункт (Феминизм в общественной мысли и литературе, 2006:258).

Радикальный феминизм – тип феминизма, который связан со второй волной феминизма 1980-х годов. Радикальный феминизм сосредотачивается на теории патриархата как системы власти, которая организует общество в систему отношений, основанных на утверждении, что мужское превосходство угнетает женщин. Радикальный феминизм стремится бросить вызов патриархату и свергнуть его, выступая против гендерных ролей и угнетения женщин, и призывает к радикальному изменению устройства общества (Kampwirth, 2004:97).

Культурный феминизм – направление внутри радикального феминизма. Это идеология «женской природы» или «женской сущности», пытающаяся вернуть ценность тем отличительным чертам женщины, которые кажутся недооценёнными. Данная теория высоко оценивает различия между мужчинами и женщинами, и рассматривает основные различия не только с точки зрения биологии, но также указывает на огромное влияние психологических, культурных и исторических факторов. Культурный феминизм поощряет женское поведение в любых сферах человеческой жизни и одобряет отличие женщин от мужчин.

Главными оплотами культурного феминизма стали женские центры, многие из которых были созданы как пространства для женщин, где они могли бы собираться с минимальными претензиями на какую-то политическую составляющую (Юкина, 2007:47). Этими центрами руководят группы подруг, которые и составляют ядро посетительниц. Другими пунктами распространения культурного феминизма стали университеты (отмечается в большинстве женских групп в кампусах), женские коммуны и женские творческие (культурные) центры.

Представители радикального культурного феминизма утверждают, что гендерная несправедливость зашла слишком далеко и женщины уже не могут соревноваться на равных в обществе, где все правила и все роли придуманы мужчинами и для мужчин (Теория и история феминизма, 1996: 19). Они видят источник угнетения в новом определении общественных

ролей, которые не только создают гендер, но и закрепляют за одним из гендеров приниженное и зависимое положение.

Культурные феминистки еще более конкретно размышляют о возможном влиянии различного голоса женщины на конкретные области процессуального и материального права. Они считают, что заботы и чувство женской связаннысти приведут к существенным правилам, которые отражают меньше абстрактных представлений о правах личности и больше заботы о раненых и изолированных. Большая часть существующего кодекса законов считается результатом того, что общество структурировало свои процессуальные и материальные законы, основанные на недобросовестном духе прав и справедливости (Silverman, 1992). Неудивительно, что культурные феминистки считают, что принцип заботы даст разные ответы на вопросы, непосредственно затрагивающие женщин, такие как дискrimинация и декретный отпуск.

Показательным взглядом культурных феминисток на способность различного голоса женщины вызывать радикальные фундаментальные изменения в нашей правовой системе является тот факт, что теория нашла применение в таких различных областях права, как банкротство, наложение, правонарушения, корпорации и законные права жертв СПИДа “. Чтобы проиллюстрировать влияние этой школы юриспруденции, стоит изучить работу нескольких ученых-феминисток в этих областях. Профессор Джудит Арин пишет на тему СПИДа, сравнивая вероятные ответы на этот вопрос в духе заботы и духа прав (Bartlett, 1990: 88).

Арин утверждает, что другой подход к проблеме СПИДа был бы взят с точки зрения заботы, которую она идентифицирует с женщинами, чем был бы взят с точки зрения справедливости, которую она идентифицирует с мужчинами. Она утверждает: «С точки зрения справедливости ... игнорируется потребность людей с ВИЧ в медицинской помощи, помимо обеспечения того, чтобы они не подвергались дискриминации при предоставлении медицинских услуг или другими способами. Основное внимание будет уделяться удержанию таких лиц от нанесения вреда другим путем передачи вируса. Поэтому государственная политика, основанная на принципах справедливости, будет делать упор на наказании за сознательную передачу ВИЧ. Повторные преступники могут даже быть помещены в карантин». Арин утверждает, что с точки зрения медицинской помощи правительство бу-

дет предоставлять медицинскую и эмоциональную помощь жертвам СПИДа и решать проблемы с помощью образования, самостоятельности, добровольной сдержанности и тестирования.

Профессор Лесли Бендер, один из ведущих культурных феминисток, утверждает, что наша нынешняя система деликтного права является продуктом мужского духа справедливости. Она предполагает, что, если бы общество прислушивалось к другому голосу женщины, это привело бы к другим основным и коррективным правилам. Она заявляет: «Нам нужно перейти от правозащитной направленности к заботе и правам / правосудию, от власти к власти, от приоритета рынка и денег до приоритета личных отношений, здоровья, безопасность и человеческое достоинство при решении споров о травмах. Решение состоит не в том, чтобы заменить одну парадигму другой, а в том, чтобы создать новую парадигму, которая объединяет ценные компоненты обоих подходов» (Judith, 2012).

Профессор Бендер утверждает, что если бы система отражала женский дух заботы с ее центральными ценностями связности и ответственности, то это привело бы к различным основным правилам. Например, она отмечает, что «с феминистской точки зрения обязанность заботы, требуемая законом о халатности, может означать «действовать по отношению к другим, чтобы избежать вреда, с беспокойством о человеческих последствиях наших действий или бездействия». Она полагает, что для расширения прав и возможностей безработных деликтный закон может быть изменен таким образом, чтобы подача иска в результате массового деликтного иска привела к повышению опровергимой презумпции ответственности, действующей в отношении корпоративного ответчика. Культурные феминистки также отметили, что этические принципы могут изменить коммерческое право (Асланов, 1975:56).

Например, профессор Тереза Габалдон считает, что существующая доктрина корпоративного права об ограниченной ответственности несовместима с культурными феминистскими ценностями, поскольку эта доктрина дистанцирует людей от последствий их инвестиций, тем самым уменьшая их признанную личную ответственность. По словам профессора Габалдона, система корпоративных законов, разработанная феминистками, будет отражать взаимосвязь всех, инвестора и потребителя, а также нашу взаимную ответственность по отношению друг к другу. Такая система законов, утверждает она,

не будет включать в качестве одной из своих черт доктрины ограниченной ответственности.

Радикальный феминизм предлагает иной путь преодоления этой несправедливости – изменение социальных ролей и, в конечном счете, уничтожение гендера как такового, если только под гендером предполагается социальное неравенство (Hawkesworth, 2006). Это можно сделать двояким образом. Во-первых, путем культивации так называемой андрогинности не только в женщинах, но и в мужчинах. Идеал андрогинности предполагает совмещение противоположностей феминного и мускуларного начал в одном и том же человеке, будь то мужчина или женщина. В этом случае гендер не будет закреплен за представителями того или иного пола, кроме того, появятся люди, органично сочетающие в себе как маскулинные, так и феминные черты (Women, class, and the feminist imagination: a socialist-feminist reader, 1990). Мужество будет сочетаться с нежностью, а сострадание с требовательностью. Культурный феминизм предполагает и другой путь, согласно которому необходимо не смешивать роли, а поднимать статус традиционно женских ролей, связанных с традиционно женскими качествами нежности, заботы, скромности, эмпатии, чувственности, бескорыстия. Соответственно, надо понижать статус ролей, связанных с мужскими качествами агрессивности, жесткости, рациональности, беспристрастности. Большинство ролей современного мира, имеющие наиболее высокий статус, требуют именно этих качеств, в чем и заключается существо проблемы. Если общество научится ценить женские качества и соответственно женские роли, мужской доминации придет конец. Другая разновидность культурного феминизма не довольствуется даже и этим, утверждая, что необходим еще и пересмотр того, что называется женскими качествами. Они не только должны получить более высокий статус, но и определяться независимо и неискаженно, то есть исходя из неискаженной природы женщин.

Современные теоретики культурного феминизма расходятся во взглядах на то, как связь с другими влияет на жизнь женщин. Одна группа – Кэрол Гилликан (Carol Gilligan), Нэл Ноддингс (Nel Noddings), Сара Радек (Sara Ruddick) и др. считает, что мир чувств и близости создал женскую культуру, такую же богатую и динамичную, как политика или наука.

Этнографы, антропологи, историки культуры и психоаналитики подтверждают, что символы матриархата были свойственны многим

древнейшим цивилизациям и это выражалось в матрилинейности, т.е. счет происхождения и наследования велся по материнской линии (Дубинский, 2005: 38).

В определенной мере матриархат был так же распространен и на территории Азербайджана. Особое место среди открытых памятников как на территории Азербайджана, так и в мировом значении занимает пещера Азых (Физулинский район). Пещера Азых состоит из нескольких так называемых залов. Хотелось бы особо подчеркнуть наличие множества очагов, которые располагались в приемном зале. Здесь же, на южной скальной стенке выявлен естественный выступ с углублением, в котором хорошо собирается вода. Всего было обнаружено пять очагов. Неслучайно древними людьми Азыха на протяжении долгого исторического периода было выбрано место для очага именно в «приемной» достаточно далеко от выхода в пещеру, но, зато, рядом с тайником родниковой водой. Очаги играли важную роль в жизни ашельских людей (древние люди долины Куручая). Очаги служили своего рода культом. А «приемная» служила при этом не только жилищем Азыхантропа (пренеандарталец в среднеашельском слое возрастом в 400 тыс. лет), но и своего рода ритуальным священным местом (Ашурбейли, 1983: 29).

Культ огня, или культ семейного очага, играл большую роль во всей духовной жизни азыхантропа. Огонь служил не только для приготовления пищи, отпугивания диких зверей, но и источником тепла. Культ огня был тесно связан с другими культурами, такими как культ медведя, культ женщины, культ предков, культ солнца и др. Культ огня был непосредственно связан с культом женщины. Именно женщина была хранительницей огня, это она днем и ночью оберегала его, готовила на нем пищу для сородичей, обращалась к нему с магическими заклинаниями и приготовлением жертвенных напитков. Женщины принимали активное участие в охотничьих экспедициях первобытных людей. Их обязанностью было выделывание шкуры и копчение мяса, собирали растительной пищи (Водриjar, 2000).

Трудно переоценить роль женщины в накоплении и сохранении знаний о процессах и явлениях окружающего мира, добываемых в ходе практической деятельности первобытных коллективов. Как и многие другие древние люди Земли, первобытные жители древнего Азербайджана благотворили женщину. В ряде районов Азербайджана археологами обнаружены жен-

ские и мужские статуэтки без голов и конечностей. Нахodka некоторых статуэток с переломанными головой и конечностями в ряде районов Азербайджана связана, возможно, с жертвенными обрядами. Страбон писал, что в Древней Албании существовал обычай человеческих жертвоприношений (Нариманов, 1987: 112). Точная фиксация при раскопках деталей жилищ и находок в них позволили археологам определить условия, в которых встречались произведения искусства в виде наскальных изображений и прежде всего статуэтки женщин (Lerner, 1994).

Некоторые обнаруженные фигурки женщин были как бы спрятаны или заботливо прикрыты костями, камнями, орудиями, кусочками охры. Такая забота о женских фигурках, несомненно, говорит о высоком положении женщины в первобытном обществе (Словарь гендерных терминов, 2002: 256).

Существует расхожее мнение, что со времен первобытно-общинного строя мужчина занимал более важное положение, занимаясь охотой и кулачно-палочными боями с соседними общинами, тогда как женщина отводилась «второстепенная» роль пресловутой хранительницы пещерного очага и производительницы потомства, а матриархат как общественный строй был неразвит и не был распространен повсеместно (Noddings, 1984: 72).

Но существует так же и другая точка зрения. В частности, Риан Аслер, которая считает, что десятки тысячелетий человечество не знало гендерной дискриминации, живя в достатке, мире и свободе. В периоды истории, называемые палеолитом и неолитом, никому не приходило в голову ущемлять или недооценивать женщин, но, напротив, нормой было равенство полов, и – шире равенство всех людей. Существовало разделение труда между полами, но не господство одного над другим. И везде важный факт понимания начального развития нашей культурной эволюции, где совершился большой скачок в материальной и социальной жизни, Бог был женщиной. Именно словами, наши доисторические предки поклонялись Богине, Матери-Природе, Дарующей жизнь. Общество, которое не являлось патриархальным, принято называть матриархальным, по аналогии. Иначе говоря, если не мужчина господствовал над женщиной, стало быть, это делала женщина, подчиняя себе мужчину.

В противоположность женским ценностям, мужская идея связана с этикой, основанной на правовом дискурсе, в центре которого нахо-

дятся понятия справедливости, закона и права. Гиллиган полагает, что эти понятия не являются универсальными и воплощают мужской опыт деятельности в публичной сфере. Культурный феминизм – это разновидность феминизма, которая подчеркивает существенные различия между мужчинами и женщинами, основанные на биологических различиях в репродуктивной способности (Хрестоматия феминистских текстов, 2000: 303).

Все теоретики культурного феминизма сходятся в том, что в будущем, в непатриархальном мире все люди смогут проявлять заботу друг о друге и испытывать радость от близости без бо-язни санкций общества.

Выводы

Правовая доктрина вытекает из человеческого опыта. Когда женщины были исключены из законного предпринимательства, то именно

таким был и искусственный закон. Рост феминистской юриспруденции совпал с появлением все большего числа женщин в профессиях юристов, законодателей и судей. Опираясь на опыт и перспективы женщин, первое поколение феминистских ученых-юристов перешло от тщательного анализа предвзятого отношения мужчин к закону к созданию новых доктрин, новых методов и новых предложений по реформе. Активисты на юридической арене изменили закон, чтобы воплотить эти понятия, как показывает пример «разумного человека». Две группы ученых и активистов пересекаются, и каждая деятельность проникла и влияла на другую. Но мужское предубеждение закона остается достаточно рас пространенным, чтобы сделать правовую доктрину более восприимчивой к требованиям мужчин, чем к женщинам. Как ученые, так и практикующие знают, что будущим поколениям предстоит проделать большую работу.

Литература

- Асланов К. Археологические исследования на Аштероне в 1974 г. – Б., 1975. – 56 с.
Ашурбейли С. Государство Ширваншахов. – Б., 1983. – 29 с.
Бок Г. История, история женщин, история полов. – М., 1994. № 6. 170-200 с.
Дубинский М. Мужчины и женщины. – М.: Дрофа-Плюс, 2005. – 38 с.
Нариманов И. Культура древнейшего земледельческого скотоводческого поселение Азербайджана. – Б., 1987. – 112 с.
Словарь гендерных терминов / ред. А. А. Денисова. – М.: Информация – ХХI век, 2002. – 256 с.
Сэндберг Шерил. Не бойся действовать: Женщина, работа и воля к лидерству. – Альпина Паблишер, 2014. – 135 с.
Теория и история феминизма: курс лекций / под ред. И. Жеребиной. – Харьков: Ф-Пресс, 1996. – 19 с.
Феминизм в общественной мысли и литературе. Антология / сост. Е. Трофимова. – М.: Грифон, 2006. – 400 с.
Фридан Б. Загадки женственности. – М.: Progress, 1994. – С. 58-59.
Хрестоматия феминистских текстов / переводы, под ред. Е. Здравомысловой, А. Темкиной. – СПб.: ДМ. Буланин, 2000. – 303 с.
Юкина И.И. Русский феминизм как вызов современности. – СПб., 2007. – 47 с.
Bartlett, K. T. 1990. Feminist legal methods. Harvard Law Review, 103: 829–88 p.
Baumgardner J.; Richards A. Manifesta: Young Women, Feminism, and the Future. – New York: Farrar, Straus and Giroux, 2000. 76 p.
Bodrijar, Zh. Amerika / Zh. Bodrijar. SPb., 2000. 61 p.
Chris Beasley. What is Feminism? – New York : Sage, 1999. P. 3–11.
Hawkesworth, M.E. Globalization and Feminist Activism. Rowman & Littlefield, 2006. P. 25–27.
Judith Areen Family Law. -Sixth edition Foundation Press, 2012
Kampwirth Karen, Feminism and the Legacy of Revolution: Nicaragua, El Salvador.- Chiapas, Ohio UP, 2004. p.97
Lerner Gerda, The Creation of Feminist Consciousness: From the Middle Ages to Eighteen-Seventy, Oxford University Press 1994
Noddings N. Caring: A Feminist Approach to Ethics and Moral Education. Berkeley: University of California Press, 1984. 72 p.
Silverman Kaja, Male Subjectivity at the Margins. New York: Routledge 1992, p. 2-3.
Women, class, and the feminist imagination : a socialist-feminist reader / edited by Karen V. Hansen and Ilene J. – Philadelphia: Temple University Press, 1990.

References

- Aslanov K. (1975) Arheologicheskie issledovanija na Apsheron v 1974 g. [Archaeological research on Absheron in 1974].
Ashurbejli S. (1983) Gosudarstvo Shirvanshahov. [State of the Shirvanshahs]
Bok, G. (1994) Istorija, istorija zhenshhin, istorija polov. [History, History of Women, History of Genders] M., № 6. p. 170-200.

- Dubinskij M.(2005) Muzhchiny i zhenshhina. [Men and women] M.: Drofa-Pljus
- Narimanov I.G. (1987) Kultura drevnejshego zemledelcheskogo skotovodcheskogo poselenija Azerbajdzhana. [Culture of the oldest agricultural cattle breeding village of Azerbaijan]
- Slovar' gendernyh terminov . (2002) red. A. A. Denisova.[Dictionary of Gender Terms] M. : Informacija – HHI vek, 256 p.
- Sjendberg Sheril. (2014) Ne bojsja dejstvovat': Zhenshhina, rabota i volja k liderstvu. [Do not be afraid to act: Woman, work and the will to lead] Al'pina Publisher.
- Teorija i istorija feminismza : kurs lekcij (1996) pod red. I. Zherebkinoj. [Theory and History of Feminism] Har'kov : F-Press
- Feminizm v obshhestvennoj mysli i literature. (2006) Antologija / sost. E. Trofimova. [Feminism in Public Thought and Literature] M.: Grifon, 400 p.
- Fridan B. (1994) Zagadka zhenstvennosti [The Feminine Mystique] M.: Progress
- Hrestomatija feministskih tekstov : perevody (2000) / pod red. E. Zdravomyslovoj, A. Temkinoj.[Хрестоматия феминистских текстов] SPb. : Dm. Bulanin, 303 s.
- Jukina I.I.(2007) Russkij feminism kak vyzov sovremennosti. [Russian feminism as a challenge of our time].
- Bartlett, K.T. 1990. Feminist legal methods. Harvard Law Review, 103: 829–88 p.
- Baumgardner J.; Richards A. Manifesta: Young Women, Feminism, and the Future. – New York: Farrar, Straus and Giroux, 2000. 76 p.
- Bodrijar, Zh. Amerika / Zh. Bodrijar. SPb., 2000. 61 p.
- Chris Beasley. What is Feminism? New York : Sage, 1999. P. 3–11.
- Hawkesworth, M.E. Globalization and Feminist Activism. Rowman & Littlefield, 2006. P. 25–27.
- Judith Areen Family Law. -Sixth edition Foundation Press, 2012
- Kampwirth Karen, Feminism and the Legacy of Revolution: Nicaragua, El Salvador. Chiapas, Ohio UP, 2004. p.97
- Lerner Gerda, The Creation of Feminist Consciousness: From the Middle Ages to Eighteen-Seventy, Oxford University Press 1994
- Noddings N. Caring: A Feminist Approach to Ethics and Moral Education. Berkeley: University of California Press, 1984. 72 p.
- Silverman Kaja, Male Subjectivity at the Margins. New York: Routledge 1992, p. 2-3.
- Women, class, and the feminist imagination: a socialist-feminist reader / edited by Karen V. Hansen and Ilene J. Philadelphia: Temple University Press, 1990.

¹Р.М. Ашимова , ²Л.К. Маткаримова ,
³Д.Р. Сапарова , ⁴Л.В. Тұрарбекова

¹Экономика мамандығынын PhD докторы, Қазақстан, Алматы қ., е-mail: razia85@mail.ru

²докторант, Сорбонна-Қазақстан институты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан, Алматы қ., е-mail: matkarimova85@mail.ru

³докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., е-mail: dinarasap@mail.ru

⁴философия докторы (Жан Мулен Лион 3, Франция), философия ғылымдарының кандидаты, доцент м.а., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., е-mail: l.turarbek@mail.ru

«АҒАРТУ ДЕГЕНІМІЗ НЕ?» – ҚАЗАҚСТАН МОДЕРНИЗАЦИЯСЫНЫҢ АНТРОПОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ ТУРАЛЫ

Андратпа. Мақалада Қазақ және еуропалық ағартудың философтары мен ойшыл-қайраткерлерінің және теоретиктерінің мәтіндерін талдау негізінде қазіргі Қазақстан Республикасында жаңғыру үдерістерінің философиялық және идеологиялық негіздерінің кейбір мәселелері ашылады. Атап айтқанда, 1784 жылғы эссе де Иммануил Канттың ағарту анықтамаларын, деректерді салыстырмалы талдау жүргізіледі. «Сұраққа жауап: Ағарту дегеніміз не?», одан басқа Шоқан Ұәлихановтың 1864 жылдың жарық көрген «Сот реформасы туралы жазба» атты шығармасында. Сонымен қатар, XX ғасырдың екінші жартысында Батыс философтары Ханн Арендт, Юрген Хабермас, Мишель Фуко, Жак Деррида жасаған мәтіндерді тікелей авторлық талдау және ағарту теоретиктерінің сыни талдауы колданылады. Жалпы алғанда, мақала тек техникалық (Индустрия 4.0), экономикалық (сандық экономика), сонымен қатар Қазақстан Республикасын жаңғыру процесінің идеологиялық және теориялық шеңберін айқын белгілеу мақсатында философиялық, тарихи, антропологиялық, саяси және әлеуметтік талдаудың объектісі ретінде қарастыруға қажетті Қазақ модернизациясы проблемасын ықтимал қоюға баса назар аударады («Сананы жаңғыру» тұжырымдамасы).

Түйін сөздер: Еуропалық ағарту, қазақ ағарту, қазақстандық жаңғыру, сананы жаңғыру, Қазақстан Республикасы, сандық қоғам, сыни теория, сыни философия, постмодернизм.

¹R. Ashimova, ²L. Matkarimova, ³D. Saparova, ⁴L. Turarbekova

¹doctor PhD in Economics, Almaty, Kazakhstan, e-mail: razia85@mail.ru

²doctoral student, Sorbonne-Kazakhstan Institute, Abay Kazakh national pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: matkarimova85@mail.ru

³doctoral student, al-Farabi Kazakh national university, Almaty, Kazakhstan, e-mail: dinarasap@mail.ru

⁴docteur en philosophie (Jean Moulin Lyon 3, France), Ph.D., Assistant Professor, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: l.turarbek@mail.ru

“What is Enlightenment?” – on the question of the anthropological foundations of Kazakh modernization

Abstract. Based on the analysis of the texts of philosophers and thinkers – remarkable figures and theorists of the Kazakh and the European Enlightenments – the article reveals some questions of philosophical and ideological foundations of modernization processes in the modern Republic of Kazakhstan. In particular, the research holds a comparative analysis of the definitions of the Enlightenment given by Immanuel Kant in the 1784s essay “The Answer to the Question: What is Enlightenment?”, on the one hand, and, on the other, by Shokan Walikhanov in his 1864s work “Judicial Reform Note.” It uses both direct author’s analysis of the texts themselves, as well as the critical analysis of Enlightenment’s theorists made in the second half of the 20th century by Western philosophers Hannah Arendt, Jurgen Habermas, Michel Foucault, Jacques Derrida. In general, the article emphasizes the possible problem statement of Kazakh modernization, which should be considered as an object of philosophical, historical, anthropological, political and social analysis in order to clearly designating not only technical (Industry 4.0), economic (digital economy), but also axiological, ideological and theoretical framework of the process of modernization of the Republic of Kazakhstan (the concept of the so-called “modernization of consciousness”).

Key words: European enlightenment, Kazakh enlightenment, kazakhstani modernization, modernization of consciousness, Republic of Kazakhstan, digital society, critical theory, critical philosophy, postmodernism.

¹Р.М. Ашимова, ²Л.К. Маткаримова, ³Д.Р. Сапарова, ⁴А.В. Тұрарбекова

¹доктор PhD по специальности экономика, Казахстан, г. Алматы, e-mail: razia85@mail.ru

²докторант, Институт Сорbonна-Казахстан, Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Казахстан, г. Алматы, e-mail: matkarimova85@mail.ru

³докторант, Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: dinarasap@mail.ru

⁴доктор философии (Жан Мулен Лион 3, Франция), кандидат философских наук, и.о. доцента, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: l.turarbek@mail.ru,

Что такое Просвещение? – к вопросу об антропологических основаниях казахстанской модернизации

Аннотация. На основании анализа текстов философов и мыслителей – деятелей и теоретиков казахского и европейского Просвещения – в статье раскрываются некоторые вопросы философских и идеологических оснований процессов модернизации в современной Республике Казахстан. В частности, проводится сравнительный анализ определений Просвещения, данных, с одной стороны, Иммануилом Кантом в эссе 1784 года «Ответ на вопрос: Что такое Просвещение?», с другой – Чоканом Валихановым в произведении 1864 года «Записка о судебной реформе». При этом используется как непосредственный авторский анализ самих текстов, так и критический анализ теоретиков Просвещения, проделанный во второй половине XX века западными философами Ханной Арендт, Юргеном Хабермасом, Мишельем Фуко, Жаком Деррида. В целом, статья акцентирует внимание на возможной постановке проблемы казахской модернизации, которую необходимо рассматривать как объект философского, исторического, антропологического, политологического и социального анализа с целью ясного обозначения не только технических (Индустрия 4.0), экономических (цифровая экономика), но и идеологических и теоретических рамок процесса модернизации Республики Казахстан (концепция т.н. «модернизации сознания»).

Ключевые слова: европейское просвещение, казахское просвещение, казахстанская модернизация, модернизация сознания, Республика Казахстан, цифровое общество, критическая теория, критическая философия, постмодернизм.

Кіріспе

«Ағарту» терминінде кейбір жарық – ақыл жарығының идеясы бар. Жоғарыда көлтірлген дәйексөзде Дидро ақыл-ой адамды қаранды орманмен әкелетін шам, шағын жарық деп сипаттады. Бұл жағдайда орыс сөзі «просвещение» еуропалық *Aufklärung*, *Enlightenment*, *Lumières* (*Siècle des Lumières*) бар тікелей калька болып табылады. «Ағартушылық» деген қазақ сөзі орыс терминінде логикасын қайталайды.

«*Siècle éclairé*» – «жарық көрген ғасыр» сөзінің өзі – 1670-ші жылдардан бастап француз философтарының тарихи, философиялық мәтіндерінде кездеседі. Ол кейбір ойшылдардың, философтар мен ғалымдардың қызыметін сипаттау үшін қолданылады. Мысалы, француз философы Пьер Бейль 1684 жылы былай деп жазады:

«[...] міне, біз күн откен сайын ағартылған ғасырда өмір суреміз (*éclairé* – жарықтандырылған / ағартылған), осылайша откен

ғасырлардың бәрі онымен салыстырғанда тек қараңғыда болады» (Бейль, 1684).

Терминнің шығу тарихынан басқа, біздің зерттеу үшін де кезеңдеу қындықтарына байланысты мәселені атап оту маңызды. Біріншіден, біз терминді талдау үшін пайдаланылған мәтіндер Мишель Фуко («Ағарту ғасыры дегеніміз не?») және Юрген Хабермас («Модерн – аяқталмаған жоба» және басқа да көптеген мәтіндер – «Библиография» бөлімін қаранды). Осы екі автордың позициясы тікелей қарама-қарсы. Егер Фукоға сәйкес ағарту мәселесі XX ғасырда қалған әлемге катысты «ақылға қонымыдь» критерийлерді, «ағартушылық» критерийлерін (немесе керісінше, халықтың «білімсіздігі», «жабайылығы»), рационалдық критерийлерін белгілеуде Батыстың легитимділігі туралы мәселе ретінде оралатын болса, онда Хабермасқа сәйкес, ағарту ғасыры – немесе модерн, ол еуропалық Ағарту дәүірінің идеяларының тікелей мұрагері болып табылады – әлі аяқталмаған, идеалды қоғам жобасы әлі іске

асырылған жоқ. Ағартуда немесе идея тарихында кез келген басқа кезеңде нақты хронологиялық шенберлер бар ма? Бұл сұраққа барокко дәүірі мен стилі сияқты болуы үшін ешқандай резон жоқ деп мәлімдеген француз философы рухында жауап беруге болады, біз оның өмір сүруінің себебі болып табыламыз (Джиллс, 1988).

Сондықтан ағартушылық пен модерн тақырыбы қазақфилософиясымен Қазақстандағы ой тарихы үшін маңызды. Ағартудың хронологиялық шенберіндегі дебаттар, модерн және постмодерн – жаһандық, жалпы әлемдік контекстегі қазіргі философиядағы өзекті дебаттардың бірі. Сонымен қатар, реңми қабылданған үкіметтік бағдарламаларға сәйкес, Қазақстан Республикасы төртінші жаңғыру кезеңіне кірді. Модернизация дегеніміз – жаңарудың бір түрі («modern» ағылшын тілінен аударғанда – «жаңа»). Алайда, Қазақстанды модернизациялау қажеттілігін ескере отырып, «постмодерндік» философия идеологиясымен және қазіргі заманғы модернизациямен байланысты бірнеше философиялық және терминологиялық проблемалар туындаиды. Төртінші модернизация идеясы экономикада инновациялық сектор, білім индустриясы және инновация жетекші позицияларды иеленген постиндустриалды қоғамның идеяларымен тығыз байланысты (Шаукенова, 2014).

Постиндустриалды қоғам тұжырымдамасы философиядағы, мәдениеттегі, тұтастай қоғамдағы пост-модерн тұжырымдамасына сәйкес келеді.

Терминологиялық шатасуы модернизацияны процесс пен концепт ретінде түсінумен байланысты қындықтарды қүшейтеді. Дәл осында терминологиялық дамымаудың салдарынан «қазақ ағарту» деп аталатын кезеңге Қазақстанның алғашқы жаңғыруының бастауына қайта оралу қажет. Жалпы ағарту болмайды, бірақ ағарту идеясының нақты іске асырылуы бар. Объективті ақыл-ойды білдіретін Дидро шырағы ретінде, білім тасымалдаушыдан білім тасымалдаушыға беру, ағарту коммуникацияның нақты процесінде ғана, яғни білім беру процесінде ғана бар. Коммуникация процесі, өз кезегінде, нақты формаларға ие, олардың ерекше, көптеген себептерге негізделген, коммуникацияға уәждемесі бар нақты тұлғаларға бағытталған. Абстрактілі білімнің абстрактілі тасымалдаушылары жоқ. Ағарту-реңми кезеңде қабылданған дәүірдің атапуға ғана емес, бұл ағарту процесі де, бұл процесс әрдайым нақты.

Қазақстан ойлау тарихында алғашқылардың бірі болып Шоқан Уәлиханов ағартушылық қажеттілігі туралы идеяны білдірді:

Біз Еуропалық, жалпы адамзаттық ағартуды игеру және осы мақсатқа қол жеткізуге кедергі келтіретін кедергілермен жігерлі күрес – даму мен мәдениетке қабілетті барлық халық үшін түпкілікті мақсат құрауы тиіс деп ойлаймыз. (...) Қыргызды Еуропалық қайта құру идеяларын қабылдауға қабілетті ету үшін оның бас сүйегі мен жүйке жүйесін алдын ала қалыптастыру арқылы дамыту қажет. (Уәлиханов, 1985: 80).

Біздің проблемалық тұжырымымыз және болжамымыз Уәлихановтың «қыргыздардың бас сүйегін біліммен өзгерту мүмкіндігі» туралы айтқан кездегі идеясына немесе ерікті түрде брондауына негізделген. Ағартушылық пен модерннің қазіргі тұжырымдамаларын қарастыру қажет және мұндай тұжырымдамалардың Қазақстан тарихына және ондағы болып жатқан процестерді түсінуге қаншалықты қолданылатынын анықтауға тырысу қажет.

2. Еуропалық Ағарту-Кант және *Was ist Aufklärung?* – жария сала теориясы. Субъектіге бағытталған рационалдылық идеясының пайда болуы және дамуы.

Әрине, осы баптың тақырыбында канттық қағаз *Was ist Aufklärung?* бар («Ағарту дегеніміз не?»). «Сұраққа жауап: Ағарту дегеніміз не?» (нем. «Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?») – бұл Канттың жазбасына тиесілі және 1784 жылды жарияланған эссе. Бұл еңбек 1780-ші жылдардың Еуропада болған «флеш-моб» атты философтың өз түріне деген пікірі болды. Сұрақ «Ағарту дегеніміз не?» Еуропаның зияткерлік қоғамдастырына Иоган Зольнердің дін қызметшісі берген және оған көптеген үн қатқан. Канттың жауабы: ең танымал және танымал. Бірінші жолдардан бастап Кант келесі атақты анықтама береді:

Ағарту – бұл адамның өз кінәсі бойынша қамелетке толмаганның күйінен шығуы. Қамелетке толмаган басқа біреу тараپынан басышылықсыз өз ақыл-ойын пайдалануға қабілетсіздігі бар. Қамелетке толмагандар өз кінәсі бойынша – бұл оның себебі ақыл-ойдың жеткіліксіздігінен емес, ал қайсаrlығы мен ерлігінің жетіспеушілігінен басқа біреу тараپынан басышылықсыз пайдалану болып табылады. Sapere aude! – өз ақыл-ойыңды пайдалануға батылдық бар! – демек, ағарту ұраны (Кант, 1994:29).

Оку-ағарту жағдайын «қамелетке толмагандар» ретінде сипаттай отырып, Кант

заң терминін пайдаланады. Бұл ретте, кате жағдайдың себебі ақыл-ойдың болмауы емес, «жалаңдық пен қорқақтық» болып табылады. «Қорғанышлар» (қайтадан занды термин) өзіне қорқыныш пен жалқау балаға қамқорлық жасайды, оны сақтандырады, ал шын мәнінде қорқытады, өз бетінше ойлау әрекеттерінен одан да көп алаңдатады. Алайда, Кантқа сәйкес, кәмелетке толмаганның өз еркі бойынша осындан күйден шығу оңай:

Бұл агарту үшін тек еркіндік қажет, ал ең зиянсыз, атап айтқанда, барлық жағдайларда өз ақыл-ойын ашиқ пайдалану еркіндігі. (...). өз ойын ашиқ пайдалану әрқашан еркін болуы тиіс және тек ол адамдарға білім бере алады. (...) өз ақыл-ойды қөпшілік алдында қолдана отырып, ғалым ретінде, барлық оқырман қауым алдында жүзеге асыратынын түсінемін. Мен оған сеніп тапсырылған азаматтық қызметте немесе қызметте адам жүзеге асыратын ақыл-ойды жеке қолдану деп атайдын (Кант, 1994:31).

Кейіннен Жария кеңістік немесе жария сала мәселесі агартуышылық идеалын іске асыру үшін мінсіз кеңістік ретінде – мемлекеттік құрылым – Республика идеалын іске асыру мақсатында кәмелетке толмагандарды агартудың өзі, Кант 1795 жылы «Мәңгілік әлемге» деген жұмысында талқылайды.

Мемлекетті құру мәселесі қаныштықты таңқаларлық болса да, тіпті шайтан үшін де шешілуі мүмкін (егер оларда себеп болса). Ол мынадан тұрады: «Осылайша, жалпы заңдарда өмірді сақтау қажет, бірақ әрқайсысы олардан жасырынып қалғысы келетін саналы тіршілік иелерінің белгілі бір санын ұйымдастыруға; олардың құрылғыларын олардың жеке ұмтылыстарының қақтығысына қарамастан, адамдардың бір-біріне кедергі жасайтындаи етіп ұйымдастырыңыз, осылайша адамдардың қоғамдық мінез-құлқында мұндай жсаман ниеттер болмаган сияқты. (Кант, 1994:25).

Саясат пен әділеттіліктің тепе-тендігіне үлкен мән берген Кант үшін заңның диктатурасы азаматтардың жерлестерге және мемлекетке, сондай-ақ мемлекетке азаматтармен қарым-қатынасында азаматтардың заңсыз әрекетін болдырмауға мүмкіндік береді. Ешкім заңдан жоғары емес және тиісті процедурадан иммунитет алмайды. Қоғамдық кеңістікегі адамдардың табиғи зұлымдық ұмтылыстарын «парализациялау» туралы заң бар. XX ғасырда Ханн Арендт осылайша Канттың жариялышық идеясын былай түсіндіреді:

Негұрлым қол жетімді болса – агартуышы адамның көзқарасынан екінші нүктеге өту кеңістігі негұрлым кең болса, оның ойлауы «жалпы» болады. Алайда, бұл жалпыға ортақ ұғым емес – мысалы, жеке үйдің әр түрлі түрлерін алуға болатын «үй» ұғымы. Бұл, керісінше, «жалиы көзқарасқа» өзі келу үшін берілуі керек көзқарастардың ерекшеліктерімен, ерекшеліктерімен тығыз байланысты (Arendt, 1992:43-44).

Арендтің «жалпы көзқарасы» (немесе «жалпы ой» немесе «жалпы ойлау») – кейіннен Хабермастың коммуникативті рационалдылық теориясына айналуы, яғни қарым-қатынас процесінде пайда болатын рационалдылық – жалпы ақылға және дәстүрлі моральға қайшы келеді, Арендт бойынша – зұлымдық пен ақылсыздықтың қайнар көзі (Эйхман). Қоғамдық кеңістікте пайда болатын жалпы көзқарас сізге саяси пікір еркіндігін сақтауға мүмкіндік береді, бірақ *doxa* басшылыққа алып, қөпшіліктің билігінің қауіптілігін жояды. Арендт Канттың XX ғасыр тарихындағы идеяларына сүйенеді. Ол үшін жақсы адам, ең алдымен, әділеттілікке байланысты адамгершілік құндылықтарды қолдайтын жақсы азамат. «Жаман» азамат, керісінше, зұлымдықты қалайтын адам немесе «шайтан» емес (Арендт сөздің әдеттегі мағынасында *evil / devil* сөзі бар). Жаман – өзі үшін ерекше жағдай жасайтын, жасырын түрде өзін жауапкершіліктен босататын адам.

Озге қоғамдық ғарыш теоретигі («коғамдық сала») Юрген Хабермас өз кезегінде «Қоғамдық саланың құрылымдық өзгеруі» атты еңбегінде (1962) демократиялық буржуазиялық қоғамдық саланың пайда болу процесін талдайды (ағылшын тіліндегі толық атауы: *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society (Habermas, 1989)*). Арендт сияқты Хабермастың қоғамдық саласы доктриналық идеологияға қарсы. Жариялышық тұжырымдамасы – жариялышылық нормативтік концепциясы деп, қоғамдық орта олардың мәртебесіне қарамастан барлық азаматтар үшін ашиқ деп болжайды.

Арендт жұмысына сүйене отырып, Хабермас Канттың құпиялышық пен көрнекілік туралы түпнұсқа идеяларын өзінің тарихи категориясы мен нормативтік идеясы ретінде қарастырган буржуазиялық қоғамдық саланы тұжырымдамасына сәйкес келтіруге тырысты. Хабермас XVII-XVIII ғасырлардағы буржуазиялық қоғамның жаңа әдеттері, мысалы, оқу, жиналыстар, жаңа басылымдардың,

әдеби шығармалар мен мақалалардың көпшілік алдында талқылануы, кәсіби журналистика мен бұқаралық мерзімді басылымдардың пайда болуы адамдарға өзін-өзі көрсетуге, тез арада сынни интеллектуалдық қозқарасқа ие болуга мүмкіндік берді, яғни бұл саяси қозқарасқа әкелді. Мұнан қазіргі заманғы субъективтілік тұжырымдамасы пайда болды.

Хабермас аяқталмаған заманауи идеясының жақтаушысы ретінде танымал. Постмодернистің ақылдың, рационалдылықтың, қазіргі заманның – қазіргі заманның мүмкіндігіне деген сынни қозқарасы оған жат. Ағарту және қазіргі заман идеалдарына кез келген сын, оның қозқарасы бойынша, диалектикалық тұрғыдан қазіргі заманның өзі ассимиляцияланады. Хабермас үшін: прогресс теориясының барған сайын көп элементтерін прогресс теориясы игерді: эмансипацияның қарапайым елесімен көрінбеу үшін қарапайым және тұрақты болып табылатын прогрестің идеясын тұжырымдау үшін қажет болды (Habermas, 1979).

Қазіргі философия идеялары – Ағартушылықтың жемісі, олар ақыл, парасаттылық және демократия идеалдарына негізделген. Хабермас үшін жақсы қоғам, жақсы демократия мүмкін болып қала береді. Сонымен, Ағарту идеясы білім мен біліктерді ұрпақтан-ұрпаққа беру процесі ретінде білім идеяларымен ғана шектелмейді. Мұндай интерпретация тым қарабайыр еді және ағарту мәселесінің мәнін ашпайды.

Ағарту идеялары мен қазіргі дәуір мұраттары өзара терең байланысты. Осы тұрғыдан және Хабермастың қысынына сүйене отырып, қазіргі заманғы дизайн әлі аяқталған жоқ. Канттың айтудынша, «біз қазір ағартушылық дәуірде өмір сүріп жатырмыз ба (...) жоқ, бірақ, мүмкін, ағартушылық дәуірінде өмір сүріп жатырмыз» (Кант, 1994:35). Постмодернистер жүргізген субъективті бағдарланған себеп идеясын ескере отырып, біз осы мұраттарды ұстануымыз керек пе, әлде ағарту идеясын бөлшектеу керек пе? – Бұл аудиторияға сұрақ.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, Қазақстан Республикасында төртінші жаңғыру деп аталатын мақсаттар мен міндеттер туралы пікірталас жүргізу қажет. Гуманитарлық ғылымдар өкілдерінің міндеті – ағартушылық идеялардың Қазақстанга енуінің тарихи ерекшеліктерін ескеретін теорияны құру.

3. 20 ғасыр – Фуко, Деррида, Хабермас – субъективті бағытталған рационалдылық идеясын сынга алу. XX ғасырдағы Батыс

философиясының екі баламасы: рационалдылық идеясынан бас тарту (Фуко) немесе коммуникативті рационалдылық (Хабермас)? Қазақ ағартушылығы туралы ойға оралу және оның Қазақстанның қазіргі зияткерлік элитасын қалыптастырудагы рөлі.

Хабермастан айырмашылығы, керісінше постмодернист немесе постструктуралист деп аталағын «француз теориясы» (француз теориясы) деген философтар пікір білдірді. Алайда мұнда бәрі қарапайым емес. Мысалы, мен қазір айтқым келетін Фуко өзін модернист деп атағанын бәрі біледі. Осыған қарамастан, Фуко «Ағарту ғасыры деген не?» мақаласында ағартушыға қандай мінездеме берді:

ХХ ғасырдың екінші жартысындағы көптеген процестер ағартушылық туралы қазіргі пікірталастардың жүрекіне жол ашты. Біріншіден, бұл гылыми және технологиялық рационалдылықтың өндіргіш күштерді дамытуда және саяси шешімдер ойында маңыздылығы.

Екіншіден, бұл «революцияның» тарихы, XVIII ғасырдың аяғынан бастап рационализм нәтижесінде пайда болған үміттен рационализм пайда болды, қазір біз оның келесі деспотизмдердің пайда болуында оның рөлі қандай (...) деген сұрақ қоюға құқығымыз бар. Үшіншісі және соңғысы – интеллектуалдық қозғалыс, нәтижесінде отаршылдық дәуірдің соңында адамдар Батыстан оның мәдениеті, гылыми, әлеуметтік ұйымы және ақыры, оның рационалдылығы жалпыға ортақ құндылықты талап ету үшін қандай құқықтарға ие бола алатынын сұрауга шешім қабылдады: бұл экономикалық устемдік пен саяси гегемонияга байланысты сиқыр ма?

Екі ғасыр өткен соң, Ағарту қайта оралуда: бірақ Батыстың оған қол жеткізе алғатын нақты мүмкіндіктері мен бостандықтарын іске асырудың тәсілі емес, сонымен қатар ол теріс пайдаланған шектеулер мен өкілеттіктерге күмән келтірудің тәсілі ретінде. Себеп – деспотикалық жарық сиқытты (Foucault, 1984: 12).

Екі мәтін және ағартушылықтың екі метафорасы, олардың құші танқаларлық. Бір жағынан, Дидероттың дірілдеген шамы, орманда кішкене жарық, надандықтың қарандысында. Екінші жағынан – деспотикалық жарықтың фукодиялық бейнесі, ақыл-ойдың жарық сәулесі, сіз оның алаканында болып көрінетін, сіз одан жасыра алмайсыз – түрме, лагерь әлеміне арналған метафора, XX ғасырдағы деспотизмнің символы.

Біріншіден, ағарту және қазіргі заман (модерн) туралы сұрақтармен біз қазіргі Қазақстан туралы әңгімемізді бастауымыз керек. Қазақ ағарту мәселесін және «қазіргі заман» (модерн) ұғымын мәдениет тарихына, Батыс тарихына тән емес мәселелерге көтеру қажет. Бұл зерттеудің негізі философиялық, сонымен бірге тарихи және саяси болып табылады. Осы уш компоненттен бастайық.

Бұл сұрақ философиялық, өйткені ол Ағартушылық идеясының әмбебаптығына күмән келтіреді. Шынында да, ағарту жобасы әмбебап па? Осы тұрғыдан алғанда, Фуко және Хабермас теориялары – бұл қазіргі заманың аяқталған немесе аяқталмаған жоба екендігі туралы бірдей сұрақ қойылған екі баламалы теория. Бірақ процесс ретінде модернизацияны аяқтау немесе аяқтамау проблемасы қазіргі заманың проблемасын шешпейді. Бұл қазіргі заманың әмбебаптығы, ең үлкен алаңдаушылық тудыруы керек.

Ағартушылық туралы сұрақтың алдыңғы философиялық жағын түсіну бізді оның тарихи аспектісіне қайта оралтады. Ағартушылық идеалдарының әмбебаптығы туралы мәселе Батыс тарихында және философия тарихында көп немесе аз қабылданған кезеңділік туралы білуді ғана емес, сонымен бірге «кезеңді еліктеу» атауына лайық сол тарихи және философиялық кезеңдеу туралы білуді қажет етеді. Бұл қазақ ағартушылық кезеңі. Қазақстандық ғылымда Қазақстандағы ағартушылық кезеңі 19 ғасырдың бірінші жартысынан басталады деп қабылданған. Бірақ қазақ ағартушысы ағартушылық болды ма?

Тарихи себептер бойынша және 1990-шы жылдары тәуелсіздік алғанға дейін Қазақстан Ресейдің тарихи, саяси, экономикалық және әлеуметтік ой-өрісін дамыту жолымен кетті. 1840 жылдан 1850 жылға дейін Ресейдегі зияткерлік пікірталас еуропалық ағартудың Ресей қоғамы мен ұлттық бірегейлікке әсері туралы мәселе төнірегінде айнала бастады. Ресейдің рөлі мен тағдышына және оның Еуропамен қарым-қатынасына қатысты қарама-қарсы ұстанымдарға қарамастан, еуропалық ағарту дамудың қалаған жолы ретінде мойындалды.

XX ғасырдың екінші жартысындагы деколонизация идеяларының «Қара прекурсоры» деп алғашқы еуразиялықтардың, атап айтқанда Н.С. Трубецкойдің еңбектерінде ұсынылған орыс мәдениетінің мәнгі қуып жетуші дамуының теориясын есептеуге болады. Батыс әлемінің тарихи (және мәдени) торын Еуразиялық кеңістіктің

тарихи және географиялық қызығынан қатысты қолдану Ресей империясы деген не екенін түсіну үшін теріс және зиянды коннотацияны қамтиды (Трубецкой, 1920, 1925, 2000, 2015). Н. Трубецкойдың айтудың, «Кромвелл» емес, «Кант» емес, «Дидро» емес, «Шынғыс хан» еуразиялық кеңістіктегі халықтарды біріктіреді. Дәл осы идеяны көтеру мәдениетін жену туралы 1963 жылы Жак Деррида жариялайды:

Мұмкін, оқуышының бұл шексіз бақытсыздығы, ол әлі білмейтіндігімен немесе әлі де өзінен жасыратындығынан болуы мұмкін, өйткені шынайы өмірде мұғалім әрдайым жсоқ. Сондықтан мұзды, дәлірек айтсақ, мұғалім туралы оқуышының шексіз жорамалын айна, шағылысу керек. Сөйлеуді бастаңыз (Derrida, 1963:460).

Бірақ, еуразиялық кеңістіктің тарихын еуропалық типтің жалпы қабылданған периодизациясынан бөлек қарастырылған сана-сезімнің деколонизациясы идеяларының «қараңғылықты прекурсорларының» болуына қарамастан, Орталық Азия елдері ғасырдан астам уақытқа созылған хронологиялық кешеуілдетумен – Батыс тарихын периодтаудың жалпы кезеңдерін қайталау қажеттілігін қабылдады.

Ағартушылық-батыстық ойлар тарихындағы бұл «қасиетті сиыр» – адамзаттың қылым-ойдың көмегімен азат ету идеясының өз бастауы, бірақ сонымен бірге ол халықтарды босату идеясының карикатурасын жасайды: «ұлттық» ағарту түсінігі. Ұлттық ағартудың нағыз тарихи, саяси, экономикалық фонды классикалық ағартушылық пайда болған мән-жайлардан алыс болды. Сауаттылық идеясы қошшілік алдында сөйлеу мүмкіндігі туралы идеяны алмастырады. Қазақ философтары, сондай-ақ гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар өкілдері «қазақ ағартуы» деп аталатын қазақстандық қоғамды жаңғыртудың осы (ең бірінші) рөлін қайта қарастыруға күш салуға тиіс.

Жоғарыда айтылғандарға байланысты туындаған бірнеше бағдарламалық сұрақтар келесідей болуы мүмкін.

Біріншіден, Хабермас идеяларын, оның коммуникативті іс-әрекет теориясын, коммуникативті рационалдылық пен буржуазиялық қоғамдық саланы Қазақстаның тарихи, әлеуметтік нақтылығына қолдану немесе қолдану қаншалықты орынды? Бұл жерде, ерине, біз Хабермас теориясының өзі және оны біздің шындыққа қолдану осы теорияның принциптерін ескерумен байланысты белгілі бір болжамды талап ететіні туралы ескерту жасауымыз керек. Өйткені, бұл идеялардың өздері

утопияшылдық үшін сынға түсті (Giddens, 1983). Егер коммуникативтік рационалдылық ешнәрсе еркін қоғамдық байланыстарға кедергі жасамаса, ол өзінен-өзі пайда болады.

Дегенмен, байланыстың математикалық теориясы (Schannon, 1948), мысалы, барлық байланыс үшін қажетті жоне сөзсіз шарты ретінде шуды қамтиды.

Бұл «шу» біздің күнделікті қарым-қатынасымыздың барлық түрлерінде үнемі кездеседі. Алынған хабар сөзсіз бұрмаланады, басқаша ойлау – бұл утопия.

Сондықтан, буржуазиялық демократия европалық ағарту дәуірінде қарқынды идеялар алмасу нәтижесінде пайда болған қоғамдық саладан пайда болды, дәл сол процестің кез келген қоғамға тән екенін мүлдем ескермейді. Сондықтан Хабермас теориясын қазақстандық шындыққа қолдану мүмкіндігі біздің теориямыздың даулы мәселе болып табылады.

Екіншіден, егер біз әлі де Хабермастың теориялық қағидаларын қазақстандық және Орталық Азия болмысымызға қолданатын болсақ, қазақ ағартушылығы туралы айтуымыз керек пе? Бұл дәуірді басқаша деп атаған дұрыс емес пе? Өйткені, практикалық тұрғыдан тарихи кезеңнің бұрыннан белгілі, белгілі атауын өзгерту танқаларлық болып көріну мүмкін, біз Делеузге және оның бароккосы неге дәуір ретінде өмір сүретіндігі туралы пікіріне жүргінуге болады.

Сонымен қатар, Еуропа ағартушылығының идеялық негіздері Канттың анықтамасынан тұжырымдалғандай, заңды және заңды сипатта. Объективті интеллект деп түсінілген ақыл өзінің тарихи шытырман оқигаларынан аман өтті. Осылан қарамастан, аталған ескертілген ақыл-ойдың қайнар көзі идеясы, аталған философтардың пікірі бойынша, субъект / объект қатынасы туралы идеяларды қалыптастырудағана емес, сонымен бірге практикалық, саяси өмірде де маңызды рөл аткарды. Ұтымдылықтың бір түрі бар ма және ол туралы қазақстандық идеялар қандай? Қазақ ағартушылығының базалуы біз Кантта көргендей, ұзак мерзімді перспективада заңды, құқық, саяси емес делік, бірақ олар антропологиялық сипатта болады (Уәлихановтың «қыргыздардың бас сүйегі»). Бұл жағдайда қоғамдық жалға беру кеңістігі немесе Хабермастың жалпы саласы көшпеліні оның физикалық табиғатын («бас сүйегі») өзгерту арқылы тәрбиелеу идеясынан ғана туындауы мүмкін емес. Қазақтың ұтымдылығы болды ма, егер солай болса, қазақтың Канттың жалға алған

–Хабермас қоғамдық кеңістігі немесе оған бала ма қандай болуы мүмкін?

4. Хабермас және «өмір әлемі». Қазақстандық қайта жаңғыру мәселесіне.

Хабермас үшін тіл адамзат дамуының маңызды бөлігі болып табылады. Бұрмаланған байланыс азаттық тәжірибесінің негізін қалайды, ал бұрмаланған байланыс жалған санаға әкелуі мүмкін. Демек, қоғамдық кеңістік тілге, қарым-қатынаска кедергі келтірмesten әркім сөйлей алатын idealspeechsituationciz идеальды-экономикалық реформацияны құрмай мүмкін емес. Бұл идеалды (буржуазиялық) демократиялық жүйенің кілті болып табылатын – қоғамдық сала.

Капитализмге балама жоқ және мұндай балама болмауы керек. Капитализмнің арқасында адамзат үлкен байлыққа кол жеткізе алды. Соған қарамастан, капиталистік экономиканың кейбір негізгі проблемаларын бақылау керек – мысалы, экономикалық дағдарыстардың циклдік қайталану тенденциясы. Буржуазиялық демократияның пайда болуына алып келген нысанда қоғамдық саланы жандандырып, бұл бізге экономикалық процестерді бақылауды қалпына келтіруге мүмкіндік береді. Мұндай идеал демократия – бұл парламенттің демократиясы емес. Хабермас тірі әлемді рационализациялау туралы айтады. Бірақ бұғанде болып жатқан нәрсе – жүйенің рационалдылығымен тірі әлемді отарлау. Мемлекет, яғни жүйелік ұтымдылық, біздің күнделікті өмірімізде гегемония болды. Іс жүзінде тірі әлем мемлекетке немесе жүйелік рационалдылыққа бағынады. Бұл заманауи емес.

Мемлекеттік жүйенің өзіндік ұтымдылығы бар – парламент, атқарушы билік, сот билігі және басқа да қоғамдық институттар. Бұл жүйеде формальды, бюрократиялық рационалдылық ұstemдік етеді, біздің өмір әлемімізді де алады, ал өмір әлемінде практикалық рационалдылық бар.

Мұндай жағдайда Хабермас шынымен ұтымды қоғам бұл жүйені де, тіршілік әлемін де өз логикасына сүйене отырып (life-world) рационализациялауға болатын қоғам болады деп айтады.

Өмір әлемі суреттер әлемінен өзгеше. Тіршілік әлемінде гарыш кеңістігінің мәні немесе заттар реті, құтқарылу тарихынан туындастын үақыт реті жоқ. Тіршілік әлемі теория ретінде біздің көз алдымызда көрінбейді, көрісінше, біз теориялық түрғыдан оған тап боламыз. Ол бізді ұстап алады және өзімен алып жүреді, өйткені біз, ақырғы жараты-

лыстар ретінде, әлемде кез келген нәрсемен айналысамыз. Гүссерль өмірлік әлемнің «көкжисегі» және оның «жерге дейін» қызметі туралы айтады. Тіршілік әлемі, сәйкесінше, берілмейді, бірақ интуитивті түрде (бізбен) тәжірибе көкжисегіндегі болады. Ол біздің қазіргі өміріміздің тәжірибесі, оны кесіп ету мүмкін емес; біздің жеке тұлға, тарихи жағдайдан туындастын, қунделікті тіршілік ету және коммуникативті әлеуметтенну. Біз өзімізді оперативті түрде органикалық, өмірлік процестерге енетін тірі субъектілер ретінде, сондай-ақ әлеуметтендірілген субъектілер, яғни әлеуметтік қатынастарға енетін субъекттер; сонымен қатар бейбітшіліктегі әрекет ететін субъектілер ретінде білеміз. (Хабермас, 2010).

Хабермас бойынша өмірлік әлемнің құрылымдық құрауыштары ретінде мәдениет, қоғам және жеке тұлға болады, онда коммуникативтік құраушы мәдени білімнің дәстүрлөрі мен жаңаруына қызмет етеді және тұлғалық бірегейлікті қалыптастыруға әкеледі. Бұл аспектіде мәдениеттанулық қозкарас тұрғысынан қазіргі заманғы ағарту мәдени шығармашылық қызметті атқаратын әлеуметтік-мәдени институт болуы тиіс. Бұл мағынада оқушы мен мұғалімнің белгілі бір мәдениеттің субъектісі ретінде рөлі анықталады.

Барлық жерде диджитализация жағдайында Қазақстанның заманауи интеллектуалдық элитасы қазіргі заманғы трендтің тасымалдаушысы болып табылады, атап айтқанда: техниканы, технологияларды дамыту мен цифрлық ортада адам орны арасындағы тығыз байланыс. М. Кастельстің интернет мәдениеті бүгінгі сандық қоғамның әлеуметтік тәжірибесі ретінде коммуникация сипатын өзгертті. Коммуникация негізінде – ақпаратты алу және өңдеуде жылдамдығы, байланыс электрондық пошта, әлеуметтік мессенджерлерде қысқартылған хабарламалар арқылы жүзеге асырылады. Бүгінгі таңда білім беру желілік қоғамның дамуы жағдайында қалыптасқан және институт, желі, ынтымақтастық және адами әлеует принциптерінде басқа молекулалармен байланысқан молекуламен ұсынылған мәдениет институты екенін түсіну маңызды. Цифрлық ақиқат қарама-қайшылық тудыратын әлеуметтік сәйкестендірудің, өзін-өзі көрсетудің, өмір салтын қалыптастырудың жаңа ортасын жасады. Жаһандық ақпараттық желілер өмірдің жеке және жария салаларының сипатын өзгертті, бұл өз кезегінде жеке тұлғаны сәйкестендірудің мұлдем жаңа жолдарын қалыптастыруға алып келді:

дараландырудың өсіп келе жатқан дәрежесі, жас адамның өз өмір стилінде шоғырлануы, жұтқыншақ мәдениетімен қалыптасқан (Батыс өмір салты дәстүрлі өмір сүрге үмтүлады).

Желідегі шындық пен нақтылық арасындағы сызық мөлдір болады, ал кеңістік жатын бөлменің көлеміне дейін таралады. Адам мындаған шақырым қашықтықта, бірақ желіде ол нақты жерде және нақты уақытта бола алады. Қөптеген оқу орындары қазіргі жағдайға, таланттарға және тапсырыс берушілердің қажеттіліктеріне бейімделіп, өздерінің академиялық бағдарламасын жасайды. Білім, басқа әлеуметтік құрылымдар сияқты, қызмет көрсетуші болып табылады және білім беру мәселесі қебінесе белгілі бір тұтынушылар тобының қажеттіліктерін қанагаттандыру болып табылады. Сондықтан тұраксыздық пен дағдарыс дәуірінде дүниеге келген қазіргі үрпақты не нәрсеге үйрету керектігі (экономикалық, әлеуметтік, жеке) маңызды мәселе болып табылады.

Жүйені және өмір әлемін рационализациялау рационалды әлемнен туындастын ұтымды жүйелер мен ақиқат, ізгілік пен сұлулық нәтижесінде материалдық молшылық пен қоршаған ортаны басқаратын қоғамға алып келеді.

Жаңарту мүмкін, бірақ оның түпкілікті өнімі – бұл жүйе мен өмір әлемі арасындағы қатынасты реттеу. Толық рационалды қоғам – бұл жүйе және өмірдің рационалдылығы бір-бірін бұзбай толық көрсетілуіне мүмкіндік берген қоғам. Қазіргі проблемаларды жүйелі оқыту арқылы шешу мүмкін емес. Бірақ өмір әлемінен келген импульстер жүйелерді басқару саласына енүі керек. Бұл өмір мен жүйені өзара байыттын әлем құру жолындағы маңызды қадам болар еді. Дәл осы жерде әлеуметтік қозғалыстар суретке түседі, өйткені олар жүйеге және өмір әлеміне өтелу үмітін білдіреді, осылайша олар мүмкіндігінше рационалды болады.

Корытынды және ұсыныстар

Бұл мақаланың ең айқын тұжырымы қазақ зиялдырыларының қалыптасуының тарихи жайлауын қайта қарастыру туралы абылап ұсыныс жасау ғана. Мұндай тарихи алғышарттар, әрине, Қазақстанның Ресей империясына қосылуымен және жергілікті халық арасында интеллектуалды әлитаны қалыптастырудың басталуымен байланысты әкімшілік реформа болып табылды.

Әрине, тарихымыздың қайғылы сәттері – Алаш трагедиясын байыпты зерттеуді жалғас-

тыру керек және ол жүргізілуде. Сонымен қатар, Қазақстанның кеңестік зияткерлік элитасының қалыптасуы мен даму тарихы екі жақты. Негізгі мәселе – әрі қарай даму тұрғысынан Қазақстанның интеллектуалды да, интеллектуалды элита үшін де, жалпы қоғам да, ондағы зияткердің рөлін де бағалау. Тез өзгеретін дүниеге, мүмкін теориялық білім мен жеке дағдыларды алуға емес, сини тұрғыдан ойлауды және шығармашылықты стандартты емес жолмен шеше білу қабілетін

қалыптастыруға бағытталған жаңа оқу орындарын құру арқылы жүргүре болатын шығар. (<https://2035.university>).

Қазақ ағартушылығы дегеніміз не? Осыған байланысты қалыптасқан даму тенденцияларының жүйелі терең тұжырымдамалық көрінісі құрылуы керек – мысалы, мемлекеттік бағдарламалар, менің ойымша, терең тұжырымдамалық түсіндірме беру керек. Осылайша біз оның мәнін толық түсініп, мүмкін, Қазақстанның модернизациясының тағдырын болжай аламыз.

Әдебиеттер

- Валиханов, Ч.Ч. (1985) Записка о судебной реформе. «Собрание сочинений» в 5-ти томах. Т.4. – Алма-Ата: Главная редакция Казахской советской энциклопедии, 462 с. – С.77-104.
- Кант, И. (1994) Ответ на вопрос: Что такое просвещение? / Пер. Ц.Г. Арзаканьяна, Собрание сочинений в восьми томах. Том 8. – М.: Чоро. – С.29-38.
- Кант, И. (1994) К вечному миру 1795, Собрание сочинений в восьми томах. Том 7. – М.: Чоро, 495 с. – С.5-49.
- Трубецкой, Н.С. (1920). Европа и человечество. – София: Российско-болгарское книгоиздательство, – С. 376-381.
- Трубецкой, Н.С. (1925). О турецком элементе в русской культуре. In П. Н. Савицкий, П.П. Сувчинский, Н.С. Трубецкой (Ed.), Евразийский временник. – С. 351-377.
- Трубецкой, Н.С. (1926; 2000). Наследие Чингисхана. – М.: Аграф, 243 с.
- Трубецкой, Н.С. (2015). Взгляд на русскую историю не с Запада, а с Востока. – М.: Директ-Медиа.
- Шаукенова З, К (2014) Постиндустриальные тренды в стратегии инновационного развития Республики Казахстан: коллективная монография, Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК. – Алматы, 248 стр.
- [Электронный ресурс] Режим доступа URL: <http://jarki.ru/wpress/2010/09/15/1259/> (дата обращения: 20.10.19)
- [Электронный ресурс] Режим доступа URL: <https://2035.university> (дата обращения: 20.10.19)
- Bayle, Nouvelles de la république des lettres (1684)
- Derrida, J. (1963). Cogito et histoire de la folie. Revue de Métaphysique et de Morale, 4, 460–494.
- Gilles , P.D. (1988) Le Pli. Leibnitz et le Baroque, Paris, Editions de Minuit
- Hannah, A. (1992) Kant Lectures, Chicago, The University of Chicago Press
- Habermas, J. (1989). The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society. Cambridge, Polity. 1989.
- Habermas, J. (1979). Consciousness – Raising or redemptive criticism – The contemporaneity of Walter Benjamin. New German Critique, 17 (Spring 1979)
- Foucault, M. (1984). Qu'est-ce que les lumières?. In Dits et Ecrits (Vol. 4, pp. 562–578). Paris: Gallimard.
- Schannon, C.E. (1948) A Mathematical Theory of Communication, Reprinted with corrections from The Bell System Technical Journal, Vol. 27, pp. 379–423, 623–656, July, October, 1948 (<http://math.harvard.edu/~ctm/home/text/others/shannon/entropy/entropy.pdf>)

References

- Valikhanov, Tsch. (1985) Zapiska o sudebnoi reforme [Note on judicial reform]. “Collected works” in 5 volumes. Vol. – Alma-ATA: the Main edition of the Kazakh Soviet encyclopedia, 462 p. – P. 77-104
- Kant, I. (1994) Otvet na vopros: Tschto takoe prosveshenie? [The answer on the question: What means education?] from C. Arzakanian, Collected works in 8 Volumes, Vol.8, M: Tschoro, P.29-38.
- Kant, I. (1994) K vechnomu miru 1795 [To the eternal peace], collected works in 8 Volumes. Vol.7. – M: Tschoro, 495p. P.5-49
- Trubeckoy, N.(1920). Evropa i tschelovetshestvo [Europe and Humanity]. Sofia: Russian-Bulgarian book publishing.
- Trubeckoy, N (1925). O turanskem elemente v russkoi kul'ture [It is about turan element in the Russian culture]// P. Savickiy, P. Suvtschinskiy, N. Trubeckoy(Ed.), Evrasiiskiy vremennik, pp. 351-377
- Trubeckoy, N (1926; 2000). Nasledie Tschingishana [Heritage of Genghis], Moskau: Agraf, 243 p.
- Trubeckoy, N (2015). Vzglyad na russkuyu istoriyu ne s Zapada, a s Vostoka [View on the Russian history not from Westen, but from the East, Moscow: Direct –Media.
- Shaukenova, Z.K (2014) Postindustrial'nye trendy v strategii innovacionnogo razvitiya [Post-industrial trends in the strategy of innovative development of the Republic of Kazakhstan]: collective monograph.- Institute of philosophy, political science and religious studies of the MED of RK, Almaty, 248 p.
- [Electronic ressource] URL: <http://jarki.ru/wpress/2010/09/15/1259/> (retrieved from 20.10.19)
- [Electronic ressource] URL: <https://2035.university> (retrieved from: 20.10.19)

- Bayle, Nouvelles de la république des lettres (1684)
- Derrida, J. (1963). Cogito et histoire de la folie. *Revue de Métaphysique et de Morale*, 4, 460–494.
- Gilles , P.D. (1988) Le Pli. Leibnitz et le Baroque, Paris, Editions de Minuit
- Hannah, A. (1992) Kant Lectures, Chicago, The University of Chicago Press
- Habermas, J. (1989). *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge, Polity. 1989.
- Habermas, J. (1979). Consciousness – Raising or redemptive criticism – The contemporaneity of Walter Benjamin. *New German Critique*, 17 (Spring 1979), 56.
- Foucault, M. (1984). Qu'est-ce que les lumières?. In *Dits et Ecrits* (Vol. 4, pp. 562–578). Paris: Gallimard.
- Schannon, C.E. (1948) A Mathematical Theory of Communication, Reprinted with corrections from *The Bell System Technical Journal*, Vol. 27, pp. 379–423, 623–656, July, October, 1948 (<http://math.harvard.edu/~ctm/home/text/others/shannon/entropy/entropy.pdf>)

¹**С.Ш. Тлеубаев** , ²**А.К. Кульбекова** , ³**Б.С. Тлеубаева**

¹доктор философских наук, профессор, Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова, Казахстан, г. Шымкент, е mail: tleubayev63@list.ru

²доктор педагогических наук, профессор, Казахская национальная академия хореографии, Казахстан, г. Нур-Султан, е mail: kubelek_wkz@mail.ru

³кандидат педагогических наук, доцент, Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова, Казахстан, г. Шымкент, е mail: bal_67@list.ru,

ТРАДИЦИОННАЯ ОБРЯДОВАЯ КУЛЬТУРА КАЗАХОВ КАК ФИЛОСОФИЯ И СУЩНОСТЬ ТВОРЧЕСТВА СОВРЕМЕННЫХ ХОРЕОГРАФОВ

Аннотация. В статье рассмотрены новые подходы казахстанских хореографов в создании хореографических произведений на материале традиционной и обрядовой культуры этноса в синтезе современной и национальной пластики. Обращение современных хореографов к истокам и обрядовой культуре этноса в казахстанском искусствоведении является новым вектором сохранения национальных традиций в обществе. Немаловажную роль в создании народного танца как вида традиционной культуры сыграли ритуальные процессы, церемониальные, религиозные и этнические обряды. Формирование казахской танцевальной культуры оказало влияние на жизнедеятельность этноса, его быт, устное народное творчество, талант и фантазию не одного поколения человечества. На современном этапе развития национальной хореографии в Казахстане проводятся профессиональные конкурсы казахского танца, каждый из которых открывает новые имена исполнителей, постановщиков и хореографов. Целью исследования является определение новых направлений и тенденций развития казахского танца, где уникальная пластика и эстетические идеалы воссоздают древнюю казахскую культуру и философию этноса на примере творческой деятельности ведущих хореографических коллективов Казахстана. Сохранение национальной хореографии для последующих поколений авторы статьи видят через новые стили и интерпретационное творчество современных балетмейстеров.

Ключевые слова: традиционная культура, казахский танец, неоказахская хореография, духовная культура этноса, хореографическое искусство, танцевальные традиции.

¹S.Sh. Tleubayev, ²A.K. Kulbekova, ³B.S. Tleubayeva

¹doctor of Philosophy, professor M. Auezov South Kazakhstan State University, Kazakhstan, Shymkent, e mail:tleubayev63@list.ru

²doctor of Education, professor Kazakh National Academy of Choreography, Kazakhstan, Nur-Sultan, e mail: kubelek_wkz@mail.ru

³Phd, assistant professor M. Auezov South Kazakhstan State University, Kazakhstan, Shymkent, e mail:bal_67@list.ru

The traditional ritual culture of the Kazakhs as the philosophy and essence of the work of modern choreographers

Abstract. The article considers new approaches of Kazakhstani choreographers in creating choreographic works based on the material of the traditional and ritual culture of the ethnus in the synthesis of modern and national plastics. The appeal of modern choreographers to the origins and ritual culture of an ethnic group in Kazakhstan's art criticism is a new vector for the preservation of national traditions in society. Thus, a primitivedance was born, which evolved into a real way of communication and manifestation of feelings and spiritual culture of an ethnus. At the present stage of development of national choreography in Kazakhstan, professional competitions of Kazakh dance are held, each of which opens up new names for performers and directors choreographers. The aim of the study is to identify new directions and trends in the development of Kazakh dance, where unique plastic and aesthetic ideals recreate the ancient Kazakh culture and ethos philosophy based on the example of the creative activity of the leading choreographic groups of Kazakhstan.

Key words: traditional culture, Kazakh dance, Neokazakh choreography, ethnus spiritual culture, choreographic art, dance traditions.

¹С.Ш. Тлеубаев, ²А.К. Кульбекова, ³Б.С. Тлеубаева

¹философия ғылымдарының докторы, профессор, М. Эуезов атындағы

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Қазақстан, Шымкент қ., е-mail: tleubayev63@list.ru

²педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық хореография академиясы,

Қазақстан, Нұр Сұлтан қ., е-mail: kubelek_wkz@mail.ru

³педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, М. Эуезов атындағы

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Қазақстан, Шымкент қ., е-mail: bal_67@list.ru

Қазақтардың дәстүрлі рәсімдік мәдениеті

қазіргі хореографтардың еңбектерінің философиясы мен мәні ретінде

Андалпа. Мақалада этникалық салт-дәстүр мәдениеті материалдарымен заманауи және ұлттық хореографтардың жаңа тәсілдері қарастырылған. Заманауи хореографтардың Қазақстан өнертануындағы этникалық мәдениет бастауына қарым-қатынасы қоғамдағы ұлттық дәстүрдің сақталуына өз септігін тигізуде. Қазақ би мәдениетінің қалыптасуына адамзат үрпақтарының ұлттық этникалық түрмис салты, халық ауыз шығармашылығы, талантты мен қиялы әсер еткенін тарихи теориялық талдау мәселесі көрсетіп отыр. Осылайша халық хореографиясының би түрлері уақыт келе шыңдалып, көркем құндылықтармен толықты. Бүгінде Қазақстандағы ұлттық хореографияны дамыту мақсатында қазақ биінің кәсіби байқаулары өткізіліп, жаңа орындаушылар мен қоюшы хореографтардың жаңа есімдерін танытуда. Мәселені зерделей келе, ұлттық пластиканың зор әлеуеті мен алуан түрлілігі, сонымен қатар қазіргі хореографиямен синтездеудің жаңа хореографиялық лексикасы ашылды. Зерттеудің мақсаты Қазақстанның жетекші хореографиялық топтарының шығармашылық іс-әрекеті негізінде бірегей пластикалық және эстетикалық мұралар ежелгі қазақ мәдениеті мен философиясын қайта құратын қазақ биінің дамуындағы жаңа бағыттарды анықтау болып табылады. Мақала авторлары болашақ үрпаққа ұлттық хореографияның сақталуын бүгінгі балетмейстерлердің жаңа стилдері мен интерпретациялық шығармашылықтары арқылы көреді.

Түйін сөздер: дәстүрлі мәдениет, қазақ, биі, неоқазақ, хореографиясы, этнос рухани мәдениеті, хореографиялық өнер, би дәстүрлери.

Введение

Духовная культура народа формировалась и утверждалась на протяжении всего человеческого бытия. Национальные традиции, обряды и ритуальные процессы – это творение народа, воплощающее в себе его мировоззрение, эмоциональную сущность, образ жизни и художественный потенциал.

Этнические процессы более чем убедительно свидетельствуют о том, что этнокультурные взаимоотношения и взаимосвязи являются весьма важными в жизнедеятельности современных государств и народов. Это находит свое выражение в культурной целостности и цивилизации современного мира. Многочисленные этнические конфликты, рост этнической напряженности, возникновение национальных, религиозных, культурных движений и объединений показывают, что этнокультурные проблемы, обусловленные мозаичностью современного мира и активным взаимодействием многообразных систем, в новейшей истории не утратили своей значимости и актуальности.

В настоящее время практически невозможно найти ни одной этнической общности, которая

не испытала бы на себе воздействия со стороны культур других народов. Никогда ни один народ не жил в изоляции, и не существует такого этноса, который не впитал в себя черты культуры других соседствующих.

Выдающийся казахский общественный деятель, основоположник современной казахской литературы, поэт и писатель С. Сейфуллин писал: «У нас в ауле, везде и повсюду можно было слышать и песни, и сказки, эпические поэмы и чудесные легенды ... С юных лет эти песни, айтысы, эти сказки и легенды, услышанные у огня, запечатливались в моем воображении» (Советские писатели: 1959, 313 314).

Великий русский поэт А.С.Пушкин часами водил хороводы и плясал с деревенской молодежью, слушал сказки своей няни, собирая народные песни. В своем произведении «В поле чистом серебрится ...» поэт писал:

«Сладки мне родные звуки
Звонкою песнею удалой.
Пой, ямщиқ, я молча, жадно
Буду слушать голос твой...»
(Пушкин: 1977, 1979, 613).

Несмотря на расширяющиеся границы глобализации, интерес к самобытным культурам не ослабевает. С другой стороны, активизация этнических культур, поиски путей самосохранения и дальнейшего качественного развития в условиях сосуществования и сотовречества с другими культурами являются условиями развития и формирования национального самосознания и укрепления многонациональности и многосторонности народного творчества и воплощения национальной культуры в современных художественных произведениях и современных видах искусства.

Поэтому в условиях современного общества, обострившего не только социальные, но и национальные вопросы, проблема творчества этнических культур в многонациональном социуме на основе принципов сотрудничества равновеликого сотрудничества и взаимопонимания, сохраняющих и развивающих уникальность и самобытность каждой из них, приобретает особое звучание. Историческое стремление каждого народа – это сохранить свое лицо и свою культуру. Сохранение национальной самобытности – это не только условие дальнейшего развития этнической культуры, но и важная веха сохранения самобытности этноса для будущих поколений.

Национально обрядовая культура каждого этноса определяется многовековой и многообразной историей общества, в котором она зародилась и формировалась. Вместе с тем, она является олицетворением фантазии людей и всей глубины их чувств. Каждая традиция и этнический ритуальный процесс, зародившиеся в процессе жизнедеятельности общества, как правило, насыщены идеяным содержанием, сюжетом, драматизмом, устно песенным творчеством и обязательно пластическими движениями, простыми или более сложными, но обязательно характерными для той или иной национальности. В свою очередь, «ранние танцевальные формы являются самым ярким и специфическим отображением действительности, ведь в них проявляются нормы поведения и взаимоотношения, этика, мораль, а также все изменения социальной, экономической и политической среды» (Tleubayev, Kulbekova, Tleubayeva: 2018, 338–354). Все эти аспекты обязательно отражались в художественном творчестве народа в древние времена и сегодня являются источниками для создания произведений искусства. В условиях стремительного роста национального самосознания, пробуждения интереса общества к культурным ценностям, искусству необходима

объективная оценка прошлого и настоящего. Комплексный анализ культурных, экономических, политических проблем, характерных для современного общества, позволяет определить наиболее значимые направления в культурной жизни современного государства, выявляет оптимальные условия эффективного формирования эстетической и духовной культуры общества. Народная художественная культура, представляющая собой одну из граней культуры вообще, воплощает национальное самосознание и этно-художественную деятельность поколений. Цель исследования заключается в определении новых направлений и тенденций развития казахского танца и национальной хореографии на примере творческой деятельности ведущих хореографических коллективов Казахстана. Задачами исследования являются:

- выявить исторические предпосылки развития традиционного танцевального искусства в Казахстане;
- определить сущность обрядов и традиционной культуры казахов как составляющей философии идентичности этноса;
- рассмотреть современные работы казахстанских хореографов на национальную тематику, определить степень отображения в этих произведениях ментальную культуру казахов и духовные ценности;
- определить значение традиционной культуры на развитие хореографического искусства и национального балета Казахстана;
- обозначить перспективы развития национального балетного театра и сохранения традиций этноса.

Методы исследования

Методами исследования казахской национально обрядовой культуры и ее отражение в произведениях современных хореографов являются работа с источниками и сравнительно сопоставительный анализ исторических процессов, происходящих в казахском обществе, отслеживание изменений в казахском социуме с периода ранних форм танцевальной культуры казахов до современных достижений национальной хореографии в целом. Так же определенные результаты по проблеме исследования были достигнуты путем анализа различных тюркских танцевальных культур, которые, в свою очередь, имеют много схожих характеристик как по ментальным признакам, так и хореографической лексике и образно содержательным аспектам.

Результаты и обсуждение

Истоки происхождения народного танца уходят в далёкое прошлое. Ранние формы танцевания и движения являлись своеобразным отображением впечатления от окружающего мира. Немаловажную роль в создании народного танца как вида традиционной культуры сыграли ритуальные процессы, религиозные и этнические обряды. Ввиду отсутствия специальных школ народного танца искусство национального танца казахов могло сохраняться в быту не только в исполнении отдельных мастеров-профессионалов, но и народных масс.

В начале XIX в. известный художник А.О. Орловский в некоторых своих картинах, выполненных маслом, акварелью, гуашью, и в рисунках правдиво изобразил одежду казахов. Великий украинский поэт и революционер-демократ Т.Г.Шевченко во время ссылки в Казахстан в своих многочисленных картинах и рисунках ярко отразил жизнь и быт казахов Мангышлака и Приаральских степей середины XIX в. Его произведения служат материалом для изучения мужской, женской и детской одежды казахов (Лаумулин: 2015).

В 1865 г. в Париже издан альбом Б.Залесского “La vie des steppes kirghizes”. Б.Залесский, польский политический ссылочный, историк и художник любитель, долгое время находился в ссылке на Мангышлаке. В своем альбоме воспроизвел картины природы и быта казахов Западного Казахстана, где довольно четко передана одежда казахов, мужчин и женщин; особенно хороши разные типы мужских головных уборов.

Е.А.Лансере, скульптор середины XIX в., автор небольших жанровых скульптур, в своем творчестве обращался к национальным историческим сценам и изучал жизнь народов Средней Азии. Е.А.Лансере принадлежат скульптурные изображения казахов, он передал и особенности их одежды. Работы Е.А.Лансере включены в экспозиции многих крупных музеев мира, в том числе Третьяковской галереи, Государственного Русского музея, Государственного музея Казахстана.

В настоящее время фольклор, включая устное творчество, виды художественного ремесла, а также традиционный танец, изумляют зрителя своей яркостью, образностью, неповторимым национальным колоритом, и, по сути являются главными источниками для создателей современных произведений искусства и развития новых направлений в искусстве. Виды искусства,

все без исключения, приобретая новые форматы, вступают в симбиоз друг с другом, черпают идеино содержание из традиционной культуры общества.

Развитие национальной хореографии в Казахстане тесно связано с развитием музыкального искусства, живописи. В связи с этим необходимо выделить первые поиски этнографов, путешественников, впервые заявивших о существовании ранних художественных форм, среди них русские исследователи Н. Савичев, Л. Исаев, И. Георги, А. Левшин, Н. Кюнер, Н. Бичурин, А. Окладников и другие. В Русском дневнике за 1859 год Л. Исаев описывал свадебный обряд казахов следующим образом: «Пока приготовлялись к свадьбе, подруги и приятельницы невесты собирались к ней по вечерам, работали, пели и частенько оканчивали вечер плясками под зуныевые звуки домбры или кобыза» (Русский дневник: 1859, 111). Первым казахским путешественником и информатором о жизни и культуре казахов стал просветитель Ш. Валиханов, внесший огромный вклад в развитие национальной культуры. Большой интерес представляют его труды и зарисовки национальной одежды, описания обрядов и нравственной этики казахов, что во многом способствовало изучению исторических процессов казахского общества (Валиханов: 1984, 487). Позже исследованию казахской танцевальной культуры и игровых форм в различные периоды свои труды посвятили известные в Казахстане учёные Л. Сарынова, Д. Абиров, С. Тлеубаев, А. Кульбекова, Т. Изім, А. Шанкибаева, К. Айткалиева. Особого внимания заслуживают поиски и результаты исследований О.Всеволодской-Голушкиевич, внесшей неоценимый вклад в развитие традиционного казахского танца и научного осмысливания его ранних форм. «Танцевальная культура казахов развивалась в неразрывной связи с музыкальным фольклором, ...обогащалась идеалами и выразительными возможностями. Танцы как вид искусства сопровождали весь процесс развития казахского общества с седой древности до наших дней» (Всеволодская-Голушкиевич: 1992, 11).

Передаваясь из поколения в поколение, танцы видоизменялись, развивались, приобретали все новые формы. Сегодня народный танец весьма многообразен, каждая народность имеет свой стиль, манеру исполнения, национальный костюм. Народный танец невозможно спутать ни с одним другим видом танца. Он передается этнически и генетически от поколения к поколению независимо от веры и национальности. Поэтому

не удивительно, что под мотивы народного танца «душа пускается в пляс». Каждый народ имеет танец, характерный и специфический только для него. Он отличается стилистикой исполнения, техническим наполнением, подачей, настроением, музыкой и костюмами. Традиционные признаки развивались столетиями и отображают многовековую историю этноса. Можно привести цитату великого русского писателя Н.В. Гоголя: «Народные танцы являются в разных углах мира: испанец пляшет не так, как швейцарец ... русский не так, как француз, как азиатец.... У одного танец бешеный, разгульный, у другого спокойный; у одного напряженный, тяжелый, у другого легкий, воздушный. Откуда родилось такое разнообразие танцев? Оно родилось из характера народа, его жизни и образа занятия» (Гоголь: 2012, 30).

Главная особенность народного танца заключается в том, что, не имея конкретного автора, он неизменно передается из поколения в поколение и является настоящей и узнаваемой характеристикой каждой национальности. «Народный танец как вид народного художественного творчества (фольклора) связан с культурно-историческим развитием человечества и является первоосновой для всех существующих танце-

вальных систем» (Никитин: 2011, 7). Традиционная танцевальная культура проявляется во множестве особенностей, а именно: в музыкальной и хореографической структуре, колорите, исполнительской манере. Анализ структуры и содержания национальных танцев различных этносов в рамках работы в качестве жюри на международных конкурсах и фестивалях показал, что народный танец отличается довольно простой техникой исполнения и несложными фигурами и движениями. Вместе с тем, редакционная работа специалистов хореографов заключается в развитии танцевального фольклора до уровня сценического искусства и профессионального уровня исполнения. Сегодня на пороге нового времени важен тот факт, чтобы не была забыта традиционная культура народа, ментальная специфика этноса как источника цивилизации.

Казахскому танцевальному искусству необходима объективная оценка прошлого и настоящего. Позиция исследователя середины XIX века Г.И. Фименова о том, что «не только можно, но и должно каждому из нас по доступным ему средствам стремиться к сохранению тех памятников народного творчества, которые еще не утрачены и остаются в народном обращении», сегодня является пророческой.

Рисунок 1 – Казахский аул XIX в.

Рисунок 2 – Казахский аул в степи XIX в.

Анализ выступлений хореографических коллективов на различных сценических площадках определяет современный этап развития национальной хореографии, который характеризуется высоким профессиональным, эстетическим и содержательным уровнем. Это означает, что новое поколение казахстанских хореографов и балетмейстеров стремится к глубокому осмыслиению своих исторических корней и сценическому воплощению традиционной духовной культуры. Свидетельством тому являются хореографические произведения, среди которых концертные номера, балетные спектакли, а также хореографические полотна на масштабных культурно-массовых праздниках.

Рассматривая вопрос о содержании хореографических произведений на национальную тематику, необходимо отметить, что молодые постановщики и специалисты все чаще обращаются к истокам традиционной культуры, к изучению национальных обрядов. Выдающийся балетмейстер Д. Абиров (1923-2001 гг.) писал: «Целесообразность исследования казахского танцевального фольклора возникает в связи с необходимостью дальнейшего развития сценического танца, придания ему подлинного национального характера. Этого требуют интересы всемерного обогащения репертуара театров, окрепшие исполнительные возможности артистов балета, возросшие эстетические запросы народа» (Абиров: 1977, 48).

Современные балетмейстеры и постановщики находятся в постоянном поиске неизведанного или забытых ритуалов и обрядов, воплощают пластическим языком многие исторические явления из жизни казахов. Так, например, театр «Астана Балет» выступил на сцене легендарного Salle Pleyel «растрогал казахов и восхитил французов». Этническое танцевальное искусство, самобытность и национальный колорит **были представлены в программе** «Наследие великой stepи». Талантливые балетмейстеры театра «Астана Балет» М. Авахри и А. Тати представили этнические полотна на уровне европейского признания и высокой зрительской оценки. Хореографы отмечают, что «...зрителю, к примеру, интересен балет с элементами национальной культуры. Даже в классическом балете сейчас идут творческие поиски. Взять Санкт-Петербург. Даже те балеты, которые в свое времяставил сам Мариус Петипа, сейчас переживают трансформацию. Например, у Начо Дуато в Михайловском театре Северной Пальмиры свой взгляд на постановку «Щелкунчика», «Ромео и Джульетты» и «Спящей красавицы» (https://inbusiness.kz/ru/news/mistika_tanca: 2019).

Национальный колорит по достоинству оценил один из самых известных российско-американских художников и хореограф-постановщик М. Шемякин: «В вашем балете очень выражены национальные моменты – я обожаю это. Я сам наполовину русский, наполовину кабардинец и

очень люблю все, что связано с народными танцами – с Северным Кавказом, с Казахстаном. В этом есть сила, которую, если правильно хореограф может трансформировать в современный балет, то можно создать какие-то новые чудеса. Мне кажется, будущее очень серьезное у казахстанского балета» (из интервью для NUR KZ.).

Огромную роль в возрождении танцевальных традиций сыграло творчество хореографов Ш. Жиенкуловой, Д. Абирова, О. Всеволодской-Голушкиевич, народного художника А. Исмаилова, этнографа и общественного деятеля У. Джанибекова, приложивших немало усилий для воссоздания забытых образов, движений, национального костюма казахов. В своей книге «Баксы ойыны» («Игры шаманов») О. Всеволодская-Голушкиевич пишет: «...никогда народный танец не был в забвении, временами приобретал даже гла-венствующее положение в народном творчестве, о чем свидетельствуют массовые сценические массовые действия, изображенные на наскальных рисунках, хотя в последующие века уступают пальму первенства другим видам искусства – песне, кюяям, терме, айтису, обусловленным потребностям кочевого быта» (Всеволодская-Голушкиевич: 1992, 14).

История помнит, когда в конце 40-х гг. прошлого столетия перед обществом и конкретно перед концертными организациями и театрами были поставлены цели в Государственной программе «О состоянии и дальнейшем развитии театрального искусства республики», где основными направлениями для повсеместной работы стало принятие конкретных мер по обновлению репертуара театров, созданию идеино художественного уровня национальных спектаклей. Тогда, наряду с этими процессами определились первостепенные задачи по укреплению творческих составов молодыми специалистами, окончившими специальные учебные заведения, практике приглашения на постоянную работу опытных дирижеров, художников, режиссеров, балетмейстеров, а также углубленному изучению музыкального и танцевального творчества народа (Казахстанская правда (газета): 1949).

К сожалению, попытки творческой интелигенции не всегда увенчивались успехом, некоторые смелые спектакли о социальном быте и строе казахов были сняты с репертуара и лишь спустя большой период времени они были восстановлены. Так произошло с национальными операми Е. Брусиловского «Кыз Жибек», «Ер-Таргын», «Жалбыр», М. Тулебаева «Биржан Сара», А. Жубанова «Абай» (Кузембаева: 1982,

28). Национальный балет В. Великанова «Камбар и Назым» (балетмейстеры М.Ф. Моисеев и К. Жандарбеков (1950 г.) был снят с репертуара. В 1959 году состоялась премьера новой редакции балета в постановке балетмейстера Д.Абирова. Однако впоследствии спектакль не был сохранен (Советская энциклопедия: 1982, 323).

Со временем почти все оперные спектакли вошли в основной репертуар академических театров и сегодня являются достоянием национальной культуры Казахстана.

Для нового поколения хореографов этническая тематика не утеряла своей значимости сегодня. Появляются интересные, высокохудожественные произведения в различных жанрах хореографического искусства. Кроме национальных балетов и казахского народного танца развиваются другие жанры многогранного танцевального искусства, среди которых стилизованный народный танец и неоказахская хореография. Рассмотрим их основные характеристики.

По нашим убеждениям, стилизованный танец – это обогащение народного танца новыми средствами и формами хореографической выразительности. Мастерство современного хореографа, стилизующего народный танец, заключается в умении сочетать современные движения и пластику с истинно народными движениями. Мы считаем, что стилизованный народный танец есть средство сохранения национальной культуры и народного творчества для молодого поколения в современной среде. В основе стилизованного танца заложен, прежде всего, фольклорно-этнографический материал, этнический колорит, стиль и все то, что в совокупности создает нужный образ или ощущение образа, своеобразного национального характера народа, его образ жизни и особенности мышления.

Для точности воспроизведения и обработки конкретного материала, постановщику необходимо досконально разбираться в лексическом материале, рисунках танца, конкретных особенностях развития техники хореографической стилизации, соблюдать ментальные особенности этноса. Так, изучение традиционной культуры, стремление возводить и донести этнокультуру до зрителей являются главными инструментами для хореографических решений балетмейстеров в создании новых произведений.

Стилизованная хореография – это интерпретация фольклорного материала, а также поиск новых форм синтеза народного и современного искусства. В стилизованном жанре работают

многие современные хореографы, профессиональными задачами которых являются:

- 1) развитие самых разнообразных форм народного танца;
- 2) обработка фольклорного материала;
- 3) создание новых произведений, созвучных современному поколению зрителей.

Музыка к стилизованным танцам всегда мелодичная, основана на народных мелодиях и ориентирована на музыкальные эффекты в синтезе с народными мелодиями, фольклором и современными ритмами.

Национальная хореографическая пластика – одно из эстетических средств воссоздания уникальной казахской культуры. Именно поэтому национальные танцы во все времена были встре-

бованы зрителем. Своеобразный балетмейстерский почерк А. Тати художественно раскрывает лирический образ казахской девушки нежной и трогательной в танце «Арулар» на музыку фольклорно-этнографического ансамбля «Тұран».

Одной из последних постановок талантливого хореографа является композиция «Асем қоныр» на кюй Дины Нурпесовой. Грация, хореографическая лексика, исторический костюм девушек, манера исполнения, переливы в рисунках,держанная пластика заставляют задуматься зрителя о достоинстве казахских женщин, самобытности и их внутреннем психологизме. «Асем қоныр» – это пластическая Ода уникальной истории казахского народа посредством женского образа.

Рисунок 3 – В юрте султана Внутренней Орды Даuletкерей

Сегодня наблюдается интенсивное развитие национальной хореографии в новых интерпретациях и стиле неоказахской хореографии, где источником для постановщиков является быт, духовная культура и традиции народа. Жанр «неоказахская хореография» получил свое развитие в результате поисков постановщиков и определился в качестве интерпретационного направления народного танца в творчестве хореографа А. Садыковой. Постановки молодого

хореографа отображают национальный колорит, темперамент, рассказывают зрителю об истории казахского этноса. Хореографические композиции А. Садыковой «Ер Тұран» на музыку фольклорно-этнографического ансамбля «Тұран», «Эпоха благоденствия», «Степь» на музыку Е.Кусаинова, «Толғай» на музыку А. Раимкуловой, «Дала ауені» на музыку Б.Оралулы являются современной интерпритацией традиционной национальной пластики в жанре «неоказахская

хореография» и получили признание зрителя и специалистов. «Фольк модерн» направление, или нео хореография – «намеренное использование и включение хореографами танца модерн в собственный усложненный, модернистский язык трансформированных элементов фольклора, подавая их с определенной дистанцией и отстранением» (Полякова: 2019, 27).

Результаты, выводы

Итак, тенденции возрождения национально-культурного наследия связаны с повышенным интересом общества к своим истокам. Фольклор, традиционная национальная культура для современных хореографов является огромным пластом для исследования и создания хореографических произведений, сущностью их творческих поисков и сценического воплощения. Горизонты развития новых танцевальных жанров в рамках национальной хореографии, создание художественных произведений на национальную тематику, творческий поиск хореографов, в этом смысле безграничны. Сегодня на пороге нового времени важен тот факт, чтобы не были забыты традиционная культура народа, самосознание общества, ментальная специфика этноса как источника цивилизации.

Одним из условий сохранения оригинала танца является запись танца и паспорт, содержащий сведения о названии танца; фамилии, имени исследователя собирателя; фамилии, имени исполнителя; его возраста; социального положения; места и времени записи. Для сохранения и воссоздания старинных танцев важным аспектом является последовательность действий собирателя. Исследователи Л. Лупе (Louppe: 2014), С. Бейнс (Banes: 2009), Э. Ваккарино (Vaccarino: 2001), М. Хагенер (Hagener: 2014), Э. Королева (Королева: 2016), В. Баглай (Баглай: 2007), В. Казашка (Kazashka: 2019), Г. Панова Текат (Panova Tekath: 2017, 30) и др. в творческой деятельности также придерживались записи танцев и музыкального фольклора, которая заключается в следующем:

- название местности, где была проведена запись танца;

- название танцев, в том числе других, исполняемых в данной местности;
- кто и когда дал им эти названия, с чем связаны названия танцев;
- какие из танцев пользовались большей популярностью;
- данный танец местный или был заимствован, с чем было связано заимствование;
- когда танец был исполнен последний раз;
- по какому случаю и где, на каких мероприятиях исполнялся танец (свадьба, массовые праздники и др.);
- тематика и идеиное содержание танца (обрядовый, бытовой, шуточный, лирический, масковый, сольный);
- состав исполнителей (девичий танец, мужской танец, смешанный), количество исполнителей;
- темп и характер танца;
- основные движения танца, ходы, основные положения рук в танце;
- описание каждого движения и его зарисовка;
- количество фигур в танце, имеют ли они определенные названия;
- реквизит танца;
- музыкальное сопровождение (инструменты, возгласы);
- относится ли музыка к местному музыкальному фольклору или была заимствована, с чем было связано заимствование;
- зарисовки костюма, аудио- и видеозапись музыки и показа исполнителя.

В ходе проведенного исследования мы пришли к выводу, что переосмысление человеческого сознания, гражданская позиция представителей искусства сегодня заметно укрепились. Вместе с тем, возрос профессиональный интерес к углубленному изучению истории казахов и ее трансформации в различных жанрах. Действительно, традиционную культуру во всех ее проявлениях следует рассматривать в контексте современных культурных процессов, так как «именно это может позволить увидеть, как элементы национальных культур разных исторических эпох и народов вписываются в современное культурное пространство» (Чалдини, Кенрик, Нейберг: 2016, 5).

Литература

- Абиров Д. История казахского танца: Учебное пособие. – Алматы, 1977. – 160 с.
Баглай В.Е. Этническая хореография народов мира: Учебное пособие. – Ростов-н/Д: Феникс, 2007. – 405 с.
Banes S. Terpsichore in Sneakers: Post Modern Dance. Boston: Houghton Mifflin, 2009. 335p.
Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений в 5-ти тт. Т. 1. – Алма Ата, 1984. – 432 с.

- Vaccarino E. Jiří Kylián. Palermo: L'Epos, 2001. 180p.
- Всеволодская Голушкиевич О. Баксы ойны. – Алматы, 1992. – 142 с.
- Гоголь Н.В. и славянские литературы / Отв. редактор Л.Н. Будагова. – М.: Издательство Индрик», 2012. – 568 с.
- Gergana Panova Tekath (2017). Crossing the Borders with Dancing the Bulgarian Way Theoretical Models on Three Levels. International Science Conference «Science, Educational and Innovation in the Field of Art». pp. 29 38.
- Казахстанская правда. Газета, 1949 г. (26 октября)
- Kazashka V. The Bulgarian folk Dance in the context of the national identity in the global world «ARTS ACADEMY» scientific journal №2 (11): The Kazakh National Academy of Choreography, P.18 24.
- Королева Э.А. Ранние формы танца. – Кишинев: Штиинца, 1977. – 216 с.
- Кузембаева С. А. Воспеть прекрасное. – А. А., 1982. 336 с.
- Лаумулин М. История Казахстана и Центральной Азии в мировой ориенталистике (к 550 летию Казахского ханства). – Астана: КИСИ, 2015. – 416 с.
- Louppe L. Poétique de la Danse Contemporaine. P.: Contredanse, 2014. 125p.
- Никитин В.Ю. Мастерство хореографа в современном танце: учебное пособие. – М.: ГИТИС, 2011. – 472 с.
- Полякова А.С. Танец постфольк как способ актуализации народного танца в современной хореографической культуре. // Научный журнал «ARTS ACADEMY» №2 (11) 2019. – Нур-Султан: НАО «Казахская национальная академия хореографии», 2019. – 132 с.
- Пушкин А.С. Собрание сочинений в 10 тт. Т.2. – М., 1977, 1979. – 155 с.
- Русский дневник, 1859, № 59. С.111 112
- Cinephilia. Movies, Love and Memory. Ed. by M. de Valck and M. Hagener. Amsterdam UP, 2014. 160 c.
- Советские писатели. Автобиографии. – М., 1959. Т.2. – 649 с.
- Советская энциклопедия. / гл. редактор В.Г. Панов. – М.: Искусство, 1982. – 600 с.
- Seralu Sh. Tleubayev, Aigul K. Kulbekova Balzhan S. Tleubayeva... The ethnogenesis of the Kazakh dance. Servido de avuda de la revista Opcion. Vol. 34, Num. 87 2 (2018). P. 338 354.
- Чалдини Р., Кенрик Д., Нейберг С. Социальная психология. – СПб., 2016. – 82 с.
- https://www.nur.kz/1652903_kazashka_iz_parizha_moya_doch_rydala_u.html [дата обращения: 05.11.2019]
- https://inbusiness.kz/ru/news/mistika_tanca [дата обращения: 05.11.2019]

References

- Abirov D. History of Kazakh dance. Textbook. Almaty, 1977. 160p.
- Baglay V.E. Ethnic choreography of the peoples of the world. Textbook. Rostov n D: Phoenix, 2007. 405s.
- Banes S. Terpsichore in Sneakers: Post Modern Dance. Boston: Houghton Mifflin, 2009. 335p.
- Valikhanov C.Ch. Collected works in 5 volumes of vols. T. 1. Alma Ata, 1984. 432 p.
- Vaccarino E. Jiří Kylián. Palermo: L'Epos, 2001. 180p.
- Vsevolodskaya Golushkevich O. Baksy oyiny. Almaty, 1992. 142 p.
- Gogol N.V. and Slavic literature. Repl. editor L.N. Budagova. M.: Indrik Publishing House, 2012. 568 p.
- Gergana Panova Tekath (2017). Crossing the Borders with Dancing the Bulgarian Way Theoretical Models on Three Levels. International Science Conference “Science, Educational and Innovation in the Field of Art”. P. 29-38.
- Kazakh truth. Newspaper, 1949 (October 26)
- Kazashka V. The Bulgarian folk Dance in the context of the national identity in the global world «ARTS ACADEMY» scientific journal No. 2 (11): The Kazakh National Academy of Choreography, P. 18 24.
- Koroleva E.A. Early forms of dance. Chisinau: Shtiintsa, 1977. 216 p.
- Kuzembayeva S.A. to sing the pre beautiful. A. A., 1982. 336p.
- Laumulin M. History of Kazakhstan and Central Asia in the world of Orientalism (on the 550 th anniversary of the Kazakh Khanate). Astana: KISI, 2015. 416 p.
- Louppe L. Poétique de la Danse Contemporaine. P.: Contredanse, 2014. 125p.
- Nikitin V.Yu. Mastery of the choreographer in modern dance: a training manual. Moscow: GITIS, 2011. 472s.
- Polyakova A.S. Post folk dance as a way of actualizing folk dance in modern choreographic culture. Scientific journal “ARTS ACADEMY” No. 2 (11) 2019. Nur Sultan: NAO “Kazakh National Academy of Choreography”, 2019 132s.
- Pushkin A.S. Collected Works in 10 vols. T.2., M.: 1977 1979. 155p.
- Russian Diary, 1859, No. 59. P.111
- Cinephilia. Movies, Love and Memory. Ed. by M. de Valck and M. Hagener. Amsterdam UP, 2014. 160p.
- Soviet writers. Autobiographies. M., 1959.T.2. 649s.
- Soviet encyclopedia. chief editor V.G. Panov M.: Art, 1982. 600 p.
- Seralu Sh. Tleubayev, Aigul K. Kulbekova Balzhan S. Tleubayeva ... The ethnogenesis of the Kazakh dance. Servido de avuda de la revista Opcion. Vol. 34, Num. 87 2 (2018). P. 338 354.
- Chaldini R., Kenrick D., Neuberg S. Social Psychology . SPb., 2016 . 82c.
- https://www.nur.kz/1652903_kazashka_iz_parizha_moya_doch_rydala_u.html [accessed:11/05/2019]
- https://inbusiness.kz/ru/news/mistika_tanca [accessed: 11/05/2019]

3-бөлім
САЯСАТТАНУ

Section 3
POLITICAL SCIENCE

Раздел 3
ПОЛИТОЛОГИЯ

 Antonio Alonso

Prof. Dr. University CEU San Pablo,
Spain, Madrid, e-mail:

ENERGY SOVEREIGNTY IN UZBEKISTAN: BETWEEN REALISM AND LIBERAL INSTITUTIONALISM

Abstract. 2016 marked the 25th anniversary of Uzbekistan's independence. The article reviews the idea of independence and sovereignty and their link to energy. The author offers some questions to ponder about the balance between interdependence and independence, and the use every country can or should do with their natural resources. Uzbekistan is a hydrocarbons region producer. For this reason, the energy sovereignty connection is understood differently than in countries that are practically net recipients of energy or that are used as transit countries for oil and gas pipelines. The energy crisis of 1973 resulted in an economic crisis in 1974 and in subsequent years. Similarly, the economic crisis of 2008 caused a decrease in world energy consumption, which in turn led to producing countries entering the economic crisis. Experience shows that independence does not mean isolation but maintaining a balanced interdependence in relations with other countries. This article sets out the arguments in this key.

Key words: Belt and Road Initiative, Central Asia, energy security, energy sovereignty, European Union, Uzbekistan.

Антонио Алонсо

профессор, доктор, Университет ЦЕУ Сан-Пабло,
Испания, Мадрид к., e-mail:

Өзбекстандағы энергетикалық егемендік: реализм мен либералды институционализм арасында

Аннотация. 2016 жылды Өзбекстан тәуелсіздігінің 25 жылдығы аталаip өтілді. Мақалада тәуелсіздік және егемендік идеяларының табиғат байлықтарымен байланысы жөнінде айтылады. Автор өзара тәуелділік пен тәуелсіздік арасындағы тере-тендікті, сондай-ақ, әр елдің өзінің табиғи ресурстарын қалай пайдалану керектігін көрсету үшін бірнеше сұрақтарын ұсынады. Өзбекстан елдегі қомірсуге өндіруші болып табылады. Сол себептен бұл елде энергетикалық тәуелсіздікпен байланысы мұнай мен газ құбырларын таза өндіретін немесе транзиттік елдерге қарағанда басқаша түсініледі. 1973 жылғы энергетикалық дағдарыс 1974 жылды және кейінгі жылдарды экономикалық дағдарысқа әкелді; Сол сияқты 2008 жылғы экономикалық дағдарыс жаһандық энергияны тұтынудың төмендеуіне алып келді, бұл өз кезегінде өндіруші елдерді экономикалық дағдарысқа түсүне әкеліп соқтырыды. Тәжірибе тәуелсіздік оқшаулануды білдірмейді, басқа елдермен теңгерімді қарым-қатынаста ұстап тұруды көрсетіп отыр. Бұл мақала осы дәлелдер баяндалады.

Түйін сөздер: Белдеу және жол бастамасы, Орталық Азия, энергетикалық қауіпсіздік, энергетикалық егемендік, Еуропалық Одак, Өзбекстан.

Антонио Алонсо

профессор, доктор, Университет ЦЕУ Сан-Пабло,
Испания, г. Мадрид, e-mail:

Энергетический суверенитет в Узбекистане: между реализмом и либеральным институционализмом

Аннотация. В 2016 году исполнилось 25 лет независимости Узбекистана. В статье рассматриваются идеи независимости и суверенитета и их связь с энергией. Автор предлагает рассмотреть несколько вопросов о балансе между взаимозависимостью и независимостью, а также вопрос об использовании, которое каждая страна может или должна делать со своими природными ресурсами. Узбекистан является производителем углеводородов в регионе. По этой причине связь с энергетическим суверенитетом понимается иначе, чем в странах, которые являются практически чистыми получателями энергии, или которые используются в качестве транзитных

стран для нефте- и газопроводов. Энергетический кризис 1973 года привел к экономическому кризису в 1974 году и в последующие годы. Аналогичным образом, экономический кризис 2008 года вызвал снижение мирового потребления энергии, что, в свою очередь, привело к тому, что страны-производители вступили в экономический кризис. Опыт показывает, что независимость означает не изоляцию, а поддержание сбалансированной взаимозависимости в отношениях с другими странами. Данная статья излагает свои аргументы в этом ключе.

Ключевые слова: Инициатива «Пояс и дорога», Центральная Азия, энергетическая безопасность, энергетический суверенитет, Европейский Союз, Узбекистан.

Introduction

The Islam Karimov's dead in 2016 marked the end of a cycle, as Uzbekistan celebrated its 25th anniversary of independence. The end of the Cold War changed not only the status of Uzbekistan but also the international system, where every state must ensure the “energy security”. Uzbekistan is an oil and gas rich country, but it is also one of the most landlocked countries in the world (maybe the most). That means that it is more difficult for them to put their products into the global market, so some questions arise: Is it easy to keep independence in Central Asia? Is that easier or harder in a hydrocarbons rich country? What kind of future can Uzbekistan expect? It is necessary to look at the neorealist model to understand international relations in Central Asia, especially for the topic of relationship between energy and sovereignty.

Nonetheless, although Churchill expressed his believe based on his experience (“nothing in History was ever settled except by wars”), nowadays international relations must be influenced not by wars (and the underlying competitions) but by peace, dialogue, development and cooperation. The use of energy resources in Uzbekistan can offer a very good chance to prove that History advances relying on peaceful relations among nations.

Energy security. A definition

The “energy security” concept can be defined, according to the IEA (International Energy Agency), as the “the availability of usable energy supplies, at the point of final consumption, in sufficient quantity and timeliness so that, given due regard for encouraging energy efficiency, the economic and social development of the country is not materially constrained”. This concept is composed mainly of two key elements: sufficient supplies at affordable prices.

Some authors suggest that this approach of “energy security” is too narrow because it doesn't take into account the point of view of producer states or states of transit, but only that of the consumers.

However, such objections must be rejected, mainly because the initial premise is false, not on the basis that they defend the position of producer and transit states, usually underdeveloped or developing states, which are supposed not to need so much energy; but in fact, every state needs energy. Looking for a warranty at the time of payment for selling oil or gas, or the payment for transit rights through the territory of another state, is not a matter of energy security but just the obligation to fulfill the agreements achieved and sovereignty in the international society. Every state is sovereign, which means, among other things, that it has the right to live in the international society on an equal base, so agreements among the parties must be always respected (the “*pacta sunt servanda*” legal principle). This is not an “energy” nor an “energy security” matter but a “sovereignty” one.

Therefore, “energy security”, *stricto sensu*, is a concept referred to the warranty given to a state so that it is able to provide to its citizens with enough energy sources needed for the economic development and make it at affordable prices. This concept is measurable (International Energy Agency: 2007, 45-62) and it depends on these two variables: availability (IEA: 2007, 59-62) and affordability (IEA: 2007, 45-59). Moreover, according to *IEA Shared Goals*, there must be a “balance between the ‘3 Es’, namely Energy security, Economic efficiency, and Environmental protection” (UNDP: 2011). So, according to the World Bank, the focus of the state must be to reduce “price volatility or exposure to disruptions in energy supplies” taking into account that “energy efficiency can reduce energy demand, and renewable energy diversifies the energy mix and reduces exposure to fuel price shocks.” (World Bank: 2009, 191).

Moreover, from the point of view of the so called “human security perspective”, the state must guarantee the energy supply to its citizens, as explained by the UNDP: “In recent years, access to reliable and affordable energy has become a key issue for social exclusion. The major challenge however is more related to affordability and availability of service and less to access.” (UNDP: 2011).

On the other hand, “energy insecurity” is “the loss of welfare that may occur as a result of a change in the price or availability of energy” (IEA: 2007, 32). Here, it is important to take into account the market structure, and in particular the extent to which prices are set competitively or not. (IEA: 2007, 32).

In order to ensure energy supply, Governments distinguishes between short-term and long-term actions. Some short-term problems can be energy system disruptions linked to extreme weather conditions or accidents and short-term balancing of demand and supply in the electricity market; long-term problems are usually linked to regulatory failures and to concentration of fossil fuel resources. In this regard, IEA works towards improving energy security by: promoting diversity, efficiency and flexibility within the energy sectors of the IEA member countries; remaining prepared collectively to respond to energy emergencies; and expanding international co-operation with all global players in the energy markets. Among these long-term measures for energy security, the challenges of climate change are escalating positions at the political agenda and the security agenda. (IEA: 2009, 1).

What does independence really mean?

It is necessary to review the concept of sovereignty in order to clarify the role of energy in the new game developing in Central Asian region, especially after (more than) 25 years of independence. After being under Russian role for more than 125 years, Soviet period compressed, Uzbek people had to rule their own country by themselves. Following the modern state-building theorists (i.e., Bodin, Machiavelli and Hobbes among others), the three elemental functions of a nation-state (Dunleavy and O’Leary: 1987, 2) were to maintain the Security (Rule of Law, Order and Army), to produce Coin (the capacity of coin your own money) and perform the Foreign Policy (the right to live with other countries peacefully in the international society or community). According to this view, contemporary “energy security” is involved in, at least, two of these aspects.

Although the concept of “sovereignty” has changed along the centuries, it remains the basic idea of Jean Bodin that is “the supreme power” inside a territory, an “absolute and perpetual power” (Bowle: 1961, 292), and “inalienable” (Maritain, “The concept of Sovereignty”, 50-51).

Of course, this concept of sovereignty offers some problems to the international community,

composed of independent, sovereign states. Hans Kelsen tried to solve these problems by underlying the fact that “[...] “sovereignty” of the state means only that the state is not subject to a legal order superior to its own legal order, i.e., the national law.” (Kelsen, “Sovereignty and International Law”, 119). So, international order is a relationship among equal members (“*inter pares*”). And, again according to Kelsen, “The sovereignty of the state, as seen from the viewpoint of a theory of law, is not a certain amount or degree of real power. Even states which in comparison with the so-called “great powers” do not have any significant power are regarded as equally sovereign as these great powers. The question whether a state is sovereign is only the question of whether one presupposes a national legal order as a supreme order.” (Kelsen, 119).

However, in the international field, this sovereignty, this equality and freedom (Krasner, “Rethinking the sovereign state model”, 21), is limited by the other’s, being necessary instruments such as “balance of power, international law, international morality, and disarmament and arms control [...] to preserve order and to prevent the abuse of power in international arena.” (Scheleicher: 1962, 354).

Despite those nice theories, our contemporary world and its international relations are based not on equality but on inequality as a matter of fact. For instance, The UN Security Council is a “great power club” where “the maintenance of world order can only rest on recognition of the realities of power relations and the contemporary norms that generally govern those relations.” (Gray: 2009, 248).

Apart from the three functions of the nation-state building mentioned above (Army, Coin, Foreign Policy), sovereignty is usually defined by its four main components: territory, population, resources and a government ruling over them. Inside the component “territory” are compressed the natural resources, being the energy one of them. These natural resources “are among the factors which influence the manner and extent of its involvement in international affairs” and “determine the capability of a state”, and therefore, “the capacity to attain an end. Capability is relative, and depends on a number of factors, including resources, the consent of other states, and the conditions which prevail.” (Scheleicher: 1962, 233).

Said that, natural resources are ambivalent as they can be an instrument to raise the nation’s wealth or to impose its will to other nations. Sometimes, natural resources are used to influence the other sovereign state policy, or to guide the behavior of other nation at the international society. The

former is what it is usually called “influence”, *id est*, the “ability to exercise restraining or directing control to make a state do what otherwise not do.” (Scheleicher: 1962, 233). This influence is a function composed of three elements: the state resources (which it may use to cooperate as well to exercise power); the consent of other states, international organizations, and dependent peoples; and the circumstances under which action takes place (Scheleicher: 1962, 234). And talking about influence, the most important problem in international relations is the “imposition of restraints on the exercise of power”, because “the consequences of the abuse of power are very great” and because “the means for regulating it have hitherto been deficient” (Scheleicher: 1962, 354). Therefore, the use of natural resources, namely oil and gas in the Uzbek case, can lead to the exercise of sovereignty or to the surrender of it. But “state only surrenders its sovereignty when it becomes subordinate to another state or states, or to some body of persons capable of assuming authority over it.” (Middleton, “Sovereignty in Theory and Practice”, 153).

The main actors at the international system are “Westphalian sovereign states”, *i.e.* unitary rational actors operating in an anarchic setting and striving to enhance their wellbeing and security, constrained only by external environment, that is, by the power of other states (Middleton, “Sovereignty in Theory and Practice”, 22-23).. The international order is a reflection of the underlying distribution of power (Ikenberry, “American Power and the empire of Capitalist Democracy”, 195). To sum up, states are rational actors sharing the same space (that is, the world) where living together, which must guarantee security and wealth.

Following the neorealist theory, a way to organize the international system is the “balance of power”, which is the ability to maintain equilibrium among the different powers in a geographic area (a region or the whole world), as a way to limit and control the behavior of international decision-makers (Scheleicher: 1962, 355). In this way, Georg Schwarzenberger explained the forms of sovereignty in international relations, tabulating them into a simple scale from “absolute supremacy and independence” to “absolute subjection and dependence”. The complete scale is, following the absolute supremacy, “relative independence”, “interdependence” and “relative dependence”. Only these three last are compatible with the international law (Schwarzenberger, “The forms of sovereignty”, 163-174), and any interference in internal affairs should be forbidden because interfering in the gov-

ernment of another “is opposed to the natural liberty of nations, by virtue of which one is altogether independent of the will of other nations in its action” (Krasner, “Rethinking the sovereign state model”, 20).

The security concept broadened

Many years before the end of the Cold War, some authors were engaged in a discussion on the concept of “security” and the necessity of broadening it or not (Sheehan: 2005). Some authors defended that the *Security Agenda* must be expanded (the “wideners”) and others said that security is only a matter of military affairs (the so called “narrowers”). For the purpose of this article, it’s useful to keep in mind that security –indeed survival– is the fundamental goal of states, whose distrustful nature drive it to be very sensitive to rely its own security on other states (or even on international organizations, where, perhaps, it cannot play the most important role). Therefore, states are also very sensitive to their relative power position. (Ikenberry, “American Power and the empire of Capitalist Democracy”, 194).

Barry Buzan expanded the *Security Agenda* by adding other dimensions to the military one: political, economic, societal and environmental (Buzan: 1991, 19-20). Energy should be included in the economic security, while recognizing the links to environmental security. Looking at recent or significant crisis –such as the “cucumber” or “E.coli crisis” (started in May 2011), the economic-financial crisis (started in 2007-2008), or the “mad cow disease” (started in November 2000)— or those related to energy (supply cut on Ukraine), it’s evident that Market is not stable and every little statement on whatever product can cause panic and chaos, generating great damages (for example, the “E.coli crisis” impact in Spain was estimated in around € 200 million per week). Thus, it’s clear that every country economy is very sensitive and vulnerable (Kehoane and Nye: 2000).

As stated by Wirtz: “Sensitivity and vulnerability are terms drawn from Robert Kehonae and Joseph Nye’s work on complex interdependence. Sensitivity refers to the ability of developments outside national boundaries to influence domestic events in other countries. [...] Sensitivities and vulnerabilities now seem endemic across a whole range of issue areas, produced by complex global systems and relationships that are not well understood. The 2008 economic crisis rocked global credit and equity markets as policy-makers and investors alike learned too late about the “risks” that were buried deeply

inside their portfolios". (Wirtz, "A new Agenda for Security and Strategy?", 350-351).

The oil and gas sector in Uzbekistan. Reserves, exploitation and transport

Although there are other energy resources in Uzbekistan, oil and gas are the most important in order to understand the interest of foreign powers in this country. The energy consumption for this country was 40.1 billion kWh in 2009, 145,000 billion bpd (barrels per day) of petrol, 52.6 bcm (billion cubic meters) of natural gas, which represented the main part of country's total energy consumption (86%), followed by oil (11%). That mix of energy consisted of 86.3% gas, 1.9% hydro, 2.5% coal and peat, and 9.3% crude oil. According to the *BP Statistical Review of World Energy* (June 2012), the oil consumption in Uzbekistan fell from 140 billion bpd in 1997 to 88 in 2009, and then the figure increased until 91 in 2011. Meanwhile, Uzbekistan produced 182 billion bpd in 1997 but only 86 in 2011. On the other hand, consumption of natural gas has been maintained (44.1 bcm in 1997 and 49.1 in 2011) as it is the production (50.3 bcm in 1997 and 57 bcm in 2011).

Ten years later (2019), the data were different, with higher degree of consumption because the population growth (from 20 million in 1990 to 32 million people in 2018) and the development of the industry. They consumed 49.07 billion kWh. The Uzbek energy mix was based on oil 2.6 gas 36.6 coal 3.1 and hydroelectricity (1.6). the following table shows relevant data to this topic (BP: 2019):

Table 1 – Energy production and consumption in Uzbekistan 2008-2018

Uzbekistan	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Oil production in thousands of bpd	102	95	78	77	68	63	61	59	58	61	64
Oil Refinery throughput in thousands of bpd	93	88	73	69	62	61	50	57	57	58	70
Natural gas: Production in bcm	61.0	58.4	57.1	56.6	56.5	55.9	56.3	53.6	53.1	53.4	56.6
Consumption of hydroelectricity in millions of tonnes oil equivalent	1.0	1.5	1.9	1.3	1.4	1.4	1.4	1.4	1.2	1.7	1.6
Electricity generation in terawatt-hours	50.2	50.1	51.9	52.8	53.0	54.9	55.4	57.3	58.3	60.3	62.4
Carbon dioxide emissions in million of tonnes of carbon dioxide	103.3	102.9	100.7	107.1	104.0	103.5	108.1	103.1	103.2	107.2	104.3

The major natural gas trade movements 2018 from Uzbekistan were to Russian Federation (5.3 bcm) and to Kazakhstan (2.4 bcm).

The exploration of oil fields in this country started in 19th century (in 1885) and the first natural gas field was in 1953, but the transcontinental pipelines was built later when Gazli gas field found and extraction started in 1962. According to other authors, the first discovery of an oil field in Uzbekistan is assumed to be before 1880 as the Ferghana basin (now rest on three different countries, Uzbekistan, Kyrgyzstan and Tajikistan) was drilled for first time in 1880 and the first important gas discovery was made in 1956 when the Gazlinskoye Field was found in the Amu-Darya Basin in the east (Lujala, Rød and Thieme: 2007, 65; Kulke: 1995, 729; World Energy Council, 2001).

Nowadays there are more than 171 oil and gas fields in Uzbekistan. Most of them (60%) are con-

centrated in the Fergana Valley and the Bukhara regions. The 60% of the territory of the Republic of Uzbekistan is prospective for oil and gas: Ustyurt Region (110,000 km².), Bukhara-Khiva Region (44,400 km².), Gissar Region (4,400 km²), Surkhandarya Region (12,500 km²) and Fergana Region (17 000 km²). Apart from that, new oil fields have been explored in south western regions, at the Southwest Gissar block in the Kashkadarya region ("Lukoil discovers gas field in Uzbekistan", 2012), in places like Kokdumalak, Shurtan, Olan, Urgin and South-Tandirchi; and the Ustyurt plateau (shared with Kazakhstan) and the Aral Sea have also substantial oil deposits. Gazli, Shurtan, Pamuk, and Khauzak are the major oil fields. The American company *Baker and Hughes* is investing to increase production in the North Urtabulak field and is also trying to develop and explore new fields in Adamtash, South Kemachi and Umid fields. There are

three oil refineries located at Fergana, and AltyArik, although a new and modern refinery has come up in Bukhara. The largest oil reserves in Uzbekistan are located in the Ustyurt Region. In total there are 52 natural gas fields. The Mubarak gas processing plant is the largest in the country. But it is necessary to take into account that “The producing fields in Uzbekistan had been, on average, almost half exhausted and their remaining available reserves had fallen virtually to 50 million tons” (Tereshchenko: 2011).

In 1988 the Uzbek Government created a national Uzbek Company for oil and gas, UzbekNefteGaz (UNG), which is organized as a holding company composed by several subsidiaries: UzgeoNefteGaz-Dobycha (which is in charge of exploration and production of oil, gas, and condensate along with gas processing), UzTransGaz (owns the trunk pipelines and handles gas transportation and delivery), UzNeftePererabotka (owns all of Uzbekistan’s oil refineries plus the Shurta Gas Chemical Complex), UzBurNefteGaz (owns companies that engage in exploratory and production drilling and is the only drilling company in the country), UzNefteProduct (sells oil products within the Uzbekistan territory; it operates on the retail market through its ownership of all petrol stations and on various wholesale markets), UzNefteGazStroy (specializes in building and assembly works in the oil and gas industry), UzAvtoGaz (produces and retails alternative vehicle fuels such as compressed natural gas, CNG, and liquid petroleum gas, LPG) and UzNefteGazMash (groups enterprises producing machinery and equipment for the chemical industry and the oil and gas sector).

Uzbekistan uses some pipelines to bring oil and gas to global markets (Zhukov, “Uzbekistan: a domestically oriented producer”, 355-394). The oil pipelines are: the Turkmenistan-Bukhara-Ural (from Turkmenistan to Russian Federation) (Olcott , “International Gas Trade in Central Asia: Turkmenistan, Iran, Russia and Afghanistan”, 24); the Pavlodar-Chimkent-Seidi (from Kazakhstan to Turkmenistan); the Chimion-Alty-Arik and the Severny Sokh-Izbasket (from Uzbekistan to Kyrgyzstan); and the Kanibadam-Severny Sokh (from Tajikistan to Uzbekistan) (European Commission: 2010, 16-21). The gas pipelines link Turkmenistan to China via Uzbekistan, using the Central Asia-Centre (loop line), the Tezedurmysh-Khodzheyli (which links those two cities located near the Turkmen-Uzbek border) and the Turkmenistan-China line. Asia Trans Gas, a joint venture between Uzbekneftegaz and China National Petroleum Company, has been asked to design, construct and operate the Uzbek section of Turkmenistan – China gas pipeline (Wat-

kins, “Uzbekneftegaz, CNPC form Asia Trans Gas joint venture”, 2008).

Uzbekistan often uses the Bukhara-Ural 2.300-km pipeline system, built up in 1963-65, following a discovery of a major gas field in Gazli (Uzbekistan), reaching from northern Turkmenistan to Bashkiria and Tatarstan (Russian Federation) and the Urals (Olcott , “International Gas Trade in Central Asia: Turkmenistan, Iran, Russia and Afghanistan”, 24).

All these gas pipelines have their origin in Turkmenistan and their end in China European Commission: 2010, 20), one in and the other at Horgos Port in Xinjiang (Xing: 2011; “Silk Road port in Xinjiang to become trade hub”, 2011; Kan: 2012). Following the opinion of Stanislav Zhukov: “Uzbekistan’s unfavorable geographical location constraints its potential both as an exporter of its own gas to distant markets and as a supplier of transit services. [...] Uzbekistan is likely, to one degree or another, to remain dependent on Russia and Kazakhstan for transit of its exports for the foreseeable future” (Zhukov, “Uzbekistan: a domestically oriented producer”, 364).

In recent times, it seems that Chinese presence in the region is growing and growing, and it could limit the traditional idea of independence in that region. The Belt and Road Initiative is being used to limit the sovereignty in some other countries such as Sri Lanka (managing some ports built by Chinese companies) and Pakistan (the Gwadar port); in Turkmenistan, for first time since independence, Turkmen people have to pay for their gas consumption (Bugayev and Najibullah: 2018) because almost all Turkmen gas is exported to China (Bhutia: 2019), and that is a matter of Russian concern (Putz: 2019). As bruce Pannier explained:

“Line “D” of the Turkmenistan-China gas pipeline network was to be more than just the largest of four pipelines connecting western China to gas fields in Turkmenistan -- it also would have been the largest single gas pipeline connecting Turkmenistan to any consumer state. Line D was supposed to carry some 30 billion cubic meters (bcm) of gas annually to China. The line took a different route. Lines A, B, and C all went from Turkmenistan through Uzbekistan and Kazakhstan before reaching China. To include all the Central Asian states, Beijing decided to route Line D through Uzbekistan, Tajikistan, and Kyrgyzstan, and then into China”. (Pannier, “The End Of The (Gas Pipe-) Line For Turkmenistan”, 2017).

The production of those hydrocarbons fields was 86.000 bpd of oil and 57 bcm of natural gas in 2011. The oil proved reserves are the same (0,594 billion

bpd) since 1998 until now, and the natural gas proved reserves are around 1.6-1.7 trillion cubic meters since 1998 (The Titi Tudorancea Bulletin: 2010). In spite of being the second largest of the Caspian producers, Uzbekistan plays only a marginal role in international gas trade due to its high and inefficient domestic consumption. Moreover, though reserves are estimated at 1.75 tcm (thousands cubic meters), remaining reserves are spread among a large number of relatively small fields. And, as remarked by some experts, “Gas savings through greater efficiency in the domestic market could increase the volumes available for export, but a fast growing population and political constraints on gas-sector reforms will dampen this effect.” (IEA: 2009, 475-476).

The main international investors in gas sector are Russia’s Gazprom and Lukoil and other companies from Malaysia, Korea and China, and their role is likely to remain small relative to state-owned Uzbekneftegaz. In 2002 and 2003 Gazprom set up joint ventures with the national gas companies in Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan. In January 2003 Gazprom signed contracts with KazTransGaz and UzTransGaz on transiting 38 bcm of Turkmen and Uzbek gas in 2003 at a price of \$40 USD per tcm. This contract would allow Gazprom to fulfil its obligations to Ukraine. In August 2003 Karimov agreed to appoint Gazprom operator of its section of the Central-Asia-Centre (CAC) pipeline. These pipelines were laid down after a discovery of the Dzharkak field. Its first section was completed in 1960, the second section reached Tashkent in 1968 and was extended to Frunze (Bishkek) in 1970 and to Alma-Ata (Almaty) in 1971. By the mid-1970s

the 13,750-km CAC transmission system had been completed, including four parallel lines from the junction point of Beyneu in northwest Kazakhstan, two lines going northwest to Moscow, and two others proceeding westward across the Volga river to the North Caucasus-Moscow transmission system. Nowadays, CAC system moves gas 1,000 miles from supply regions in Central Asia and has a maximum of 90 bcm per year of gas.

Gazprom and Uzbekneftegaz (“Zarubezhneftegaz and Uzbekneftegaz signed agreement to keep developing Shakhpakhty field”, 2004; “Pushing Boundaries “Gazprom zarubezhneftegaz” Sees No Continental Divides”, 2009; “Gazprom, Uzbekneftegaz chiefs hold meeting in Moscow”, 2010) are exploring and developing joint gas reserves in the Uztyurt region of Uzbekistan since 2003, when Kyrgyzstan and Gazprom signed a cooperation agreement to promote joint efforts to explore and develop oil and gas deposits (“Inogate Partner Countries: Kyrgyzstan”, 2011; “Open Joint Stock Company Gazprom”, 2011, 120); under this agreement, Gazprom would be buying gas from Uzbekistan and Turkmenistan and then selling to Kyrgyzstan. Under the agreement about 3 bcm of Kazakh gas will be annually sold in European markets through the KazRosGaz joint venture with Gazprom, and Gazprom will be buying gas from Uzbekistan and Turkmenistan and then selling it to Kyrgyzstan. So payments for gas will be made to Gazprom not the Uzbek government, which in the past insisted on charging Kyrgyzstan world prices for gas instead of favourable rates it had initially granted its neighbours (“Open Joint Stock Company Gazprom”, 2011, 26).

Table 2 – Natural gas production by country/region in the Reference scenario (bcm) (IEA: 2009, 429)

	1980	2007	2015	2020	2025	2030	2007-2030
OECD	889	1124	1146	1183	1179	1181	0.2%
Non-OECD	648	1918	2249	2495	2817	3132	2.2%
Eastern Europe / Eurasia	480	858	903	958	1023	1097	1.1%
Azerbaijan	n.a.	11	20	33	38	43	6.2%
Kazakhstan	n.a.	30	43	50	59	70	3.8%
Russia	n.a.	646	655	688	723	760	0.7%
Turkmenistan	n.a.	69	86	96	106	118	2.4%
Uzbekistan	n.a.	65	68	70	73	75	0.6%

Diversifying to keep stable the independence

Uzbekistan has energy sources coveted by diverse actors, as EBRD recognizes: “Inflows of foreign direct investment (FDI) continued to increase in 2009-10 to just over US\$ 710 million [...] mainly concentrated in the energy sector” (EBRD: 2010, 155). This fact makes even more difficult its insertion in the international system and the global markets (IEA: 2009, 475). Thus, being a hydrocarbons producer country can be understood in two different ways: as an opportunity or as a challenge.

Uzbek energy sources are determinant to keep Uzbekistan independent because the Government can create a network of good relationship with Russia, China, India, Iran, EU and US. Three questions remain: Is there enough oil and gas for everybody? Can be those energy resources shared whomever? Are they exclusive? Products are limited and usually consumers do not want to share this kind of products.

But, at the end of the day, what country can warranty more independence for Uzbek people? U.S. and EU usually want to interfere in internal affairs wherever they do business (except in some rich oil countries) although “Europe is becoming increasingly dependent on imported hydrocarbons. With “business as usual”, the EU’s energy import dependence will jump from 50% of total EU energy consumption today to 65% in 2030. Reliance on imports of gas is expected to increase from 57% to 84% by 2030, of oil from 82% to 93%.” (Commission of the European Communities: 2007, 3).

Moreover, according to European Commission, the EU member states must articulate a common Foreign Policy, addressing as a whole sustainability, security of supply and competitiveness: “EU energy relations with its neighbours are fundamental to European security and stability. The EU should aim to build up a wide network of countries around the EU, acting on the basis of shared rules or principles derived from the EU energy policy.” (Commission of the European Communities: 2007, 19). The EU needs energy for its development, so “The EU must therefore develop effective energy relations with all its international partners, based on mutual trust, cooperation and interdependence. This means relations broadened in geographical scope, and deepened in nature on the basis of agreements with substantial energy provisions.” (Commission of the European Communities: 2007, 18).

Other European institution, the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) complaint about Caspian Sea producers, basically because “Low domestic tariffs, together with slow pro-

gress in enterprise restructuring, mean that energy efficiency remains poor”, and because Governments are subsidizing domestic fossil fuels and nuclear energy, which distorts competitiveness (EBRD: 2010). Despite the efforts made by the Uzbek Government to offer new opportunities for foreign investment in their country, such as the Navoi Free-Industrial Economic Zone, the Navoi FIEZ (“First five enterprises launched in Navoi free industrial-economic zone”, 2010) and some others special trade zones, the EBRD complaint about state interference in the industrial sector (EBRD: 2010, 12) and that “the energy sector remains largely unreformed and state controlled and has only recently embarked on a programme of efficiency improvements. Tariff reforms were adopted to ensure cost-recovery but lack proper collection mechanisms, payment systems and discipline”. (EBRD: 2010, 154-155). Finally, the EBRD remains concerned in Uzbekistan because the lack of progress in building democratic and market institutions (EBRD: 2010, 60), adding one recommendation more: “It is probable inflows of FDI would be stronger if the state ceased to sponsor new joint ventures in which it will retain stakes of 50 per cent or more” (EBRD: 2010, 155).

Of course, with the new president, Shavkat Mirziyoyev, the situation is different and the EU institutions recognized it:

“New Momentum and Dynamism in EU-Central Asia Cooperation and Partnership. I am pleased to note that through these years our partnership has matured and, in particular, in recent years it acquired new content and dynamism also thanks to a pro-active attitude of our partners to inter- and intra-regional cooperation. Indeed, we clearly registered this new spirit of regional cooperation and solidarity in Samarkand in 2017 during the Conference on regional development and security. We welcome these “new positive winds blowing” in Central Asia conducive to strengthening regional cooperation. Regional cooperation as a factor of stability and sustainable development is deeply rooted in EU’s DNA. That is why the EU very much welcomes and supports this direction and wants to help and contribute to translating this positive spirit into concrete action”. (Burian: 2019).

The new EU Strategy towards Central Asia states clearly since the very beginning that “Central Asia’s strategic geographical location at the crossroads of Europe and Asia, its share in EU energy imports and the market potential of seventy million inhabitants, as well as the EU’s interest in regional security, have made Central Asia an increasingly important partner for the EU” (“The EU and Central Asia: New Opportunities for a Stronger Partner-

ship”, 2019, 1). Besides that, Peter Burian has underlined many times that the relationship between European Union and Central Asia is a non-exclusive agreement, which means that this agreement is compatible with other signed with different countries. It is clear that the European Union is not motivated by neo-colonialism interests and they respect absolutely their independence and sovereignty.

However, the former President Islam Karimov stated in an official address in a joint session to the Parliament that the changes toward an open, free market are steadfast but gradual, as they are involved in a process of deideologization of economy and reducing the role of state in it: “We consciously rejected the revolutionary option of reforms by the methods of “shock therapy” in favor of evolutionary and phased development. By this we have saved our people from the severest economic and social turbulences” (Karimov: 2010). In any case, EU is also interested in helping Central Asian countries to make a transition to a low carbon economy and to improve the energy grid and to boost the regional connectivity and cooperation.

In the beginning of post-Cold War, almost every author wrote on the hypothesis that US should be the hegemonic super power (Steinbruner, “Can the United states lead the world?”, 1998) and Russia would be a giant slept (Smolansky, “Can Russia escape its past?”, 1998). In that scenario, Eurasia won’t be at risk under the Russian influence (Dawisha, “Imperialism, Dependency and Autocolonialism in the Eurasia space”, 1998). China was seen as an emergent super power (Cox, “New China: new Cold War?”, 1998). But some of these authors (Ikenberry, “American Power and the empire of Capitalist Democracy”, 2001, 191) were wrong about the American supremacy after the sudden collapse of the Soviet Union as they expected the raise of American unipolarity and the so called “*Pax Americana*”, but the current world is one of multipolarity. After the 9/11 attacks US supremacy, both in military and economy, was almost absolute, but after the Iraq campaign (2003) and the difficult, problematic evolution there and in Afghanistan after 2005, the situation was changed and emerging China and Russia appeared stronger in the world scenario. In Central Asia this is more evident and US influence there is shrinking.

So, what about Russia or China? Both respect absolutely the principle of sovereignty of every country as stipulated at the UN General Assembly Resolution 2625 (XXV) and the Helsinki Final Act. They understand that each ruler has his own way to behave in internal affairs. Moreover, they value more order and security than democracy and human

rights (which are mainly Western concepts, born and developed there), so “Russia provides the route to market for over 85% of the gas exported from Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan.” (IEA: 2009, 472). It seems Russia is playing its cards in this scenario (Blagov: 2006).

China invested many millions in gas and petroleum joint ventures: “The China National Petroleum Corporation (CNPC), which is developing the Mingbulak oilfield in eastern Uzbekistan, has increased its investment plans to US\$ 212 million over the next four years to cover the costs of further exploration and development. In June 2010 Uzbekneftegaz (UNG) and CNPC reached an agreement regarding the export of 10 billion cubic metres of gas from Uzbekistan to China” (EBRD: 2010, 155).

Iran is another option. They want to break their international isolation by all means. They say they need more energy for their development and that is their main reason for their nuclear energy projects. Besides that, it is also evident that they want to compete with Israel to become a regional power; and the nuclear weapon may could help. Uzbekistan should calculate very carefully if they want to support a new nuclear state near their borders, because selling them energy is not like selling watches, bags or shoes.

India and Japan (“Japanese Companies to Develop Uzbek Oil Shale Fields”, 2010) are also candidates to become customer states, via Afghanistan-Pakistan and via China. It should help to integrate a turbulent area and put it into the global market.

Diversification can come also from the mix of energy, not being so dependent on using hydrocarbons. The role of the so called renewable is very important in this way. Here, it is possible to find the nuclear energy and the generation from renewable sources including wind, geothermal, solar, biomass and waste. However, Uzbekistan doesn’t produce energy through these sources, unless until this moment.

The data offered by the *BP Statistical Review of World Energy* (BP: 2019) are very interesting to see how Uzbekistan is an energy producer and its energy sovereignty depends on its ability to send their natural resources to the rest of the world.

Uzbekistan must keep its independence by using its energy resources to diversify its relationship with the world markets. The best option both for energy security and keeping independence and sovereignty of Uzbekistan is diversifying their export options and customers via Kazakhstan and Russia to EU; via Turkmenistan to Iran and global markets; and via Af-Pak (using the TAPI project) to India and global markets again.

Table 3 – Energy consumption by fuel

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Hydroelectricity: Consumption in million tonnes oil equivalent	1.0	1.5	1.9	1.3	1.4	1.4	1.4	1.4	1.2	1.7	1.6
Oil: Consumption in thousands of bpd	93	89	76	71	63	60	57	53	49	55	52
Natural gas: Consumption in bcm	44.1	44.1	44.0	47.4	46.2	46.2	48.5	46.3	43.3	43.1	42.6
Coal: Consumption in million tonnes oil equivalent	1.0	1.0	0.9	1.1	1.2	1.1	1.2	1.1	2.7	3.5	3.1

Table 4 – Primary energy: consumption per capita in Gigajoules per capita

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Uzbekistan	67.3	66.6	65.0	67.1	64.5	63.0	64.7	60.7	58.1	59.1	56.8
Kazakhstan	147.7	131.5	140.2	152.1	155.1	154.5	154.3	150.1	150.6	155.5	173.8
Turkmenistan	103.6	166.5	176.6	192.7	206.4	179.9	183.1	215.3	203.1	208.6	225.4

Conclusion

As IEA said: “Creating a diverse and flexible system of export routes will enable the Caspian region to gain access to international market prices for its resources and contribute fully to global oil and gas security” (IEA: 2009, 3). This should “ensure more reliable market-based export pricing, and improvements in the region’s access to international markets underpin a more positive investment and production outlook to 2030” (IEA: 2009, 472-473).

Therefore, Uzbek energy security relies on Uzbekistan itself but also on the cooperation with its neighbours. However, Uzbekistan has to take into account also the issue of security of transport to deliver its oil and gas, and enforce its transit rights. This should be easier in an environment of cooperation among members of same international organizations such as Commonwealth of Independent States (CIS), OSCE, the Economic Cooperation Organization (ECO), the Central Asian Cooperation Organization (CACO), the Central Asian Union and

Shanghai Cooperation Organization (SCO), among others.

Finally, it is necessary to underline the link between water and energy in the Central Asian region: while Kyrgyzstan and Tajikistan have the key for watering the whole region (through Syr Darya and Amu Darya rivers), Uzbekistan, Turkmenistan and Kazakhstan, lacking water, are rich in hydrocarbons. This can be an opportunity for cooperation or for fights or even wars in the region (Linn: 2005, 5 and 83; “Central Asia: long-term challenges and short-term crises”, 2009; World Bank: 2004).

After the Karimov’s dead and the arrival of the new president, Mirziyoyev, the general situation in Central Asia as a region has changed. It seems that he brought a new era of understanding as he is prone to dialogue, pragmatic and a very good negotiator. Water and energy have been always a field for conflicts but in recent years it is a field of cooperation. Uzbekistan found in its neighbors a good will to get an agreement on those issues. The International Fund to save the Aral Sea launched at the United Nations by the end of 2018 is an evidence of that.

References

- “Central Asia: long-term challenges and short-term crises”, International Water Power & Dam Construction, 17 March 2009, at <http://www.waterpowermagazine.com/story.asp?storyCode=2052456>.
- “First five enterprises launched in Navoi free industrial-economic zone”, Uzbekistan National News Agency, 6 September 2010, at <http://uza.uz/en/business/1486>.
- “Gazprom, Uzbekneftegaz chiefs hold meeting in Moscow”, Uzbekistan Daily, 27 April 2010, at <http://www.uzdaily.com/articles-id-9819.htm>.

“Inogate Country Partner: Uzbekistan”, Inogate Energy Portal, 2011, at http://www.inogate.org/index.php?option=com_inogate&view=countrysector&id=95&Itemid=63&lang=en.

“Japanese Companies to Develop Uzbek Oil Shale Fields”, Oil & Gas Eurasia, No. 6, June 2010, at http://www.oilandgaseurasia.com/articles/p/121/article/1236/our_partners/comments.

“Lukoil discovers gas field in Uzbekistan”, Caspio.net, 4 September 2012, at http://caspionet.kz/eng/business/Lukoil_discovers_gas_field_in_Uzbekistan_1346732880.html.

“Open Joint Stock Company Gazprom”, Series n. 1, 2011, at http://data.cbonds.info/emissions/2467/Gazprom20_Prospectus_tranche_de_programme.pdf.

“Pushing Boundaries “Gazprom zarubezhneftegaz” Sees No Continental Divides”, Oil & Gas Eurasia, n.1, January-December 2009, at <http://www.oilandgaseurasia.com/articles/p/90/article/801>.

“Shared Goals” at <http://www.iea.org/about/sharedgoals.htm>.

“Silk Road port in Xinjiang to become trade hub”, China Economic Net, 10 August 2011, at http://en.ce.cn/Business/Macroeconomic/201108/11/t20110811_22605537.shtml.

“Uzbekistan: In carbon heavy region, World Environment Day puts clean energy in spotlight”, UNDP, 6 June 2011, at <http://europeandcis.undp.org/environment/show/F1AD1250-F203-1EE9-B4EFA4FE04ABDEFA>.

“Zarubezhneftegaz and Uzbekneftegaz signed agreement to keep developing Shakhpakhty field”, Gazprom Press Centre, 14 April 2004, at <http://www.gazprom.com/press/news/2004/april/article62714>.

Bhutia, Sam: “Turkmenistan’s mainline to China”, Eurasianet, 6 October 2019, at <https://eurasianet.org/turkmenistans-main-line-to-china>.

Blagov, Sergei: “Russia’s move on energy chessboard”, Asia Times Online, 4 February 2006, at http://www.atimes.com/atimes/Central_Asia/HB04Ag01.html.

Bowle, John (1961): Western Political Thought: An Historical Introduction from the Origins to Rousseau. London, Methuen.

BP Statistical Review of World Energy, June 2019.

Bugayev, Toymyrat and Najibullah, Farangis: “The Gas Man Cometh: In Turkmenistan, Free Energy No More”, RFE/RL, 11 November 2018, at <https://www.rferl.org/a/turkmen-energy-consumers-get-shock-treatment/29594173.html>.

Burian, Peter: “European Union and Central Asia: New Partnership in Action”, The Astana Times, 9 September 2019, at <https://astanatimes.com/2019/09/european-union-and-central-asia-new-partnership-in-action/>.

Buzan, Barry (1991): People, States, and Fear. 2nd ed. Boulder, Lynne Rienner.

CIA (2011): CIA World Factbook 2011, at <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>.

Commission of the European Communities: “Communication from the Commission to the European Council and the European Parliament: An Energy Policy for Europe”, 2007, p. 3 in <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0001:FIN:EN:PDF>.

Cox, Michael: “New China: new Cold War?” in Booth, Ken (ed.) (1998): Statecraft and Security: The Cold War and Beyond. Cambridge, Cambridge University Press.

Dawisha, Karen: “Imperialism, Dependency and Autocolonialism in the Eurasia space”, in Booth, Ken (ed.) (1998): Statecraft and Security: The Cold War and Beyond. Cambridge, Cambridge University Press.

Dunleavy, Patrick and O’Leary, Brendan (1987): Theories of the State: The Politics of Liberal Democracy. London, MacMillan.

EBRD (2010): Annual Report.

EBRD (2010): Transition report.

Enerdata: Uzbekistan energy report, at www.enerdata.fr.

European Commission: “The Caspian Region and Central Asia”, Market Observatory for Energy, December 2010.

Gray, Collin S. (2009): National Security Dilemmas: Challenges and Opportunities. Washington, Potomac Books.

IEA (2009): WEO Factsheet.

IEA (2009): World Energy Outlook.

Ikenberry, G. John: “American Power and the empire of Capitalist Democracy”, in Cox, Michael; Dunne, Tim and Booth, Ken (eds.) (2001): Empires, Systems and States: Great Transformations in International Politics. Cambridge, Cambridge University Press.

International Energy Agency (2007): Energy Security and Climate Policy: Assessing Interactions. Paris, IEA.

Kan, Liu: “Horgos land port to open railway transport in Dec”, CQ News, 18 December 2012, at http://english.cqnews.net/html/2012-12/18/content_22634166.htm.

Karimov, Islam: Address by the President of the Republic of Uzbekistan Islam Karimov at the joint session of the Legislative Chamber and the Senate of the Olyi Majlis of the Republic of Uzbekistan, 12 November 2010.

Kehoane, Robert and Nye, Joseph (2000): Power and Interdependence, 3rd ed. London, Longman.

Kelsen, Hans: “Sovereignty and International Law”, in Stankiewicz, W. J. (ed.) (1969): In Defense of Sovereignty. London, Oxford University Press.

Krasner, Stephen D.: “Rethinking the sovereign state model”, in Cox, Michael; Dunne, Tim and Booth, Ken (eds.) (2001): Empires, Systems and States: Great Transformations in International Politics. Cambridge, Cambridge University Press.

Krasner, Stephen D.: “Rethinking the sovereign state model”, in Cox, Michael; Dunne, Tim and Booth, Ken (eds.) (2001): Empires, Systems and States: Great Transformations in International Politics. Cambridge, Cambridge University Press.

Kulke, Holger, 1995. Regional Petroleum Geology of the World, Part II: Africa, America, Australia and Antarctica. Berlin, Stuttgart: Gebrueder Borntraeger.

Linn, Johannes (2005): Central Asia Human Development Report: Bringing Down Barriers. Bratislava, UNDP.

- Lujala, Päivi; Rød, Jan Ketil & Thieme, Nadja (2007): Fighting Over Oil: Introducing a New Dataset, *Conflict Management and Peace Science* 24(3): 239–256.
- Maritain, Jacques: “The concept of Sovereignty”, in Stankiewicz, W. J. (ed.) (1969): *In Defense of Sovereignty*. London, Oxford University Press.
- Middleton, K. W. B.: “Sovereignty in Theory and Practice”, in Stankiewicz, W. J. (ed.) (1969): *In Defense of Sovereignty*. London, Oxford University Press.
- Olcott, Martha Brill: “International Gas Trade in Central Asia: Turkmenistan, Iran, Russia and Afghanistan”, *Geopolitics of Gas Working Paper Series*, n. 28, May 2004, at http://www.rice.edu/energy/publications/docs/GAS_InternationalGasTradeinCentralAsia.pdf.
- Pannier, Bruce: “The End Of The (Gas Pipe-) Line For Turkmenistan”, RFE/RL, 6 March 2017, at <https://www.rferl.org/a/turkmenistan-gas-pipeline-china-berdymukhammedov-iran-russia/28353522.html>.
- Putz, Catherine: “Turkmenistan and Gazprom Settle 5-Year Gas Deal”, *The Diplomat*, 4 July 2019, at <https://thediplomat.com/2019/07/turkmenistan-and-gazprom-settle-5-year-gas-deal/>.
- Scheleicher, Charles P. (1962): *International Relations: Cooperation and Conflict*. Englewood Cliffs (N.J.), Prentice-Hall.
- Schwarzenberger, Georg: “The forms of sovereignty”, in Stankiewicz, W. J. (ed.) (1969): *In Defense of Sovereignty*. London, Oxford University Press.
- Sheehan, Michael (2005): *International security: An Analytical Survey*. Boulder, Lynne Rienner.
- Smolansky, Oles M.: “Can Russia escape its past?”, in Booth, Ken (ed.) (1998): *Statecraft and Security: The Cold War and Beyond*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Steinbruner, John: “Can the United states lead the world?”, in Booth, Ken (ed.) (1998): *Statecraft and Security: The Cold War and Beyond*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Tereshchenko, Vladimir: “Uzbekistan’s Oil and Gas Route”, *Oil of Russia*, No. 2, 2011, at <http://www.oilru.com/or/47/999>.
- The EU and Central Asia: New Opportunities for a Stronger Partnership.
- The Titi Tudorancea Bulletin, 21 October 2010, at <http://www.titudorancea.com>.
- Ulmishek, Gregory F. (2001): Petroleum Geology and Resources of the North Ustyurt Basin, Kazakhstan and Uzbekistan. U.S. Geological Survey Bulletin 2201-D, U. S. Department of the Interior, U.S. Geological Survey (USGS), at <http://pubs.usgs.gov/bul/b2201-d/b2201-d.pdf>.
- UNDP (2011): *Regional Human Development Report: Beyond transition, towards inclusive societies*. Bratislava, UNDP.
- Watkins, Eric: “Uzbekneftegaz, CNPC form Asia Trans Gas joint venture”, *Oil and Gas Journal*, 14 April 2008, at <https://www.ogj.com/pipelines-transportation/article/17269630/uzbekneftegaz-cnpc-form-asia-trans-gas-joint-venture>.
- Wirtz, James J.: “A new Agenda for Security and Strategy?”, in Baylis, John; Wirtz, James J. and Gray, Colin S. (eds.) (2010): *Strategy in the Contemporary World*, 3rd ed. Oxford, Oxford University Press.
- World Bank (2009): *World Development Report 2010: Development and Climate Change*. At <http://siteresources.worldbank.org/INTWDR2010/Resources/5287678-1226014527953/Chapter-4.pdf>.
- World Bank: “Water Energy Nexus in Central Asia: Improving Regional Cooperation in the Syr Darya Basin”, January 2004.
- World Energy Council (2001): Survey of Energy Resources 2001, at www.worldenergy.org.
- Xing, Wang: “Horgos Port returns as major gateway”, *China Daily*, 14 June 2011, at http://www.chinadaily.com.cn/bizchina/2011-06/14/content_12696209.htm.
- Zhukov, Stanislav: “Uzbekistan: a domestically oriented producer”, in Pirani, Simon (ed.) (2009): *Russian and CIS gas markets and their impact on Europe*. Oxford, Oxford University Press.

Bourdais Park JeongWon

Associate Professor, KIMEP University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: jwpark@kimep.kz

THE GOVERNMENT'S ROLE IN INDUSTRIAL DEVELOPMENT AND TECHNOLOGICAL INNOVATION: FRANCE'S NATIONAL POLICY TOWARDS NUCLEAR ENERGY DEVELOPMENT

Abstract. This article attempts to answer the question, what would be the best perimeter to launch a sustainable and successful innovation policy? Policy towards nuclear energy in France is the principle focus to provide a partial answer to the question. The example of the French nuclear industry, whose creation and management pertaining to a state initiative at the end of World War Two, provides a typical example of a sector-based development on innovation resulting from a long term tradition of state interventionism and public initiatives, which can be described as a high tech Colbertisme. Considering those difficulties faced by such a prominent national champion in an economic milieu, it is questionable whether or not the adoption of the Lisbon Agenda in support of innovation and of its wide diffusion was realistic. French nuclear operators within their national boundary have been characterised as quasi-monopoly for such a long period of time. However, it is questionable whether it was worthwhile for sustainable innovation, or to the contrary, it constituted mere a cumbersome obstacle constraining further marketable value creation. Pitelis' comprehensive strategic model, – recognising government as an important actor as one of the determinants to sustainable value creation affecting both meso-and macro-environment at different time periods -, to some extent fills the theoretical gap in this area.

Key words: French industrial policy, energy, nuclear, Colbertisme, state regulation

Бурдэ Парк Джон Вон
қауымдастырылған профессор, КИМЭП Университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: jwpark@kimep.kz

**Үкіметтің индустриялық дамудағы және
технологиялық инновациядағы рөлі: Францияның
атом энергетикасын дамыту саласындағы үлттық саясаты**

Аннотация. Бұл мақалада тұрақты және табысты инновациялық саясатты іске қосу үшін оңтайлы формат қандай болар еді деген сұраққа жауап беруге әрекет жасалды? Франциядағы ядролық энергетикаға қатысты саясат бұл сұраққа ішінәра жауап бере алады. Француз атом өнеркәсібінің мысалы екінші дүниежүзілік соғыстың сонында құрылуы және басқарылуы, мемлекеттік бастамасы ретінде сектордың дамытуың типтік мысалы, оның негізінде мемлекеттік араласудың көпжылдық дәстүрі және қоғамдық бастамалардың туындастырын инновациялар, оны жоғары технологиялық Колбертізм ретінде сипаттауға болады. Экономикалық ортада көрнекті үлттық, көшбасшы кездесетін қызындықтарды назарға ала отырып, Лиссабон күн тәртібіндегі инновацияларды қолдау және оның кең таралына қабылдау шынайылығына күмән тудырады. Француз ядролық операторлары өзінің үлттық шекарасы шегінде ұзақ уақыт бойы квазимонополия ретінде сипатталды. Алайда, бұл инновацияларды тұрақты енгізу үшін орынды болды ма, әлде керісінше, ол нарықтық құнды одан әрі құруды тәжійтін үлкен кедергі болды. Бұл сұраққа жауап беру және қазіргі бар теориялық вакумды толтыру үшін – мақала әртүрлі уақыт кезеңдерінде мезо-, сондай-ақ макроортаға әсер ететін құнды тұрақты құру дәтерминанттарының бірі ретінде үкіметті маңызды актор ретінде танитын Пителистің кешенді стратегиялық моделін қарau үсынылған.

Түйін сөздер: Францияның өнеркәсіп саясаты, ядролық энергетика, Колбертізм, мемлекеттік реттеу.

Бурдэ Парк Джонг Вон

ассоциативный профессор, Университет КИМЭП,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: jwpark@kimep.kz

**Роль правительства в промышленном развитии и
технологических инновациях: национальная политика Франции
в области развития ядерной энергетики**

Аннотация. В данной статье предпринята попытка ответить на вопрос, каков был бы оптимальный формат для запуска устойчивой и успешной инновационной политики? Политика в отношении ядерной энергетики во Франции является главным направлением для обеспечения частичного ответа на этот вопрос. Пример французской атомной промышленности, создание и управление которой относится к государственной инициативе в конце Второй мировой войны, представляет собой типичный пример развития сектора на основе инноваций, вытекающих из многолетней традиции государственного вмешательства и общественных инициатив, которые можно охарактеризовать как высокотехнологичный Колбертизм. Принимая во внимание те трудности, с которыми сталкивается видный национальный чемпион в экономической среде, вызывает сомнение о реалистичности принятия лиссабонской повестки дня в поддержку инноваций и ее широкого распространения. Французские ядерные операторы в пределах своей национальной границы характеризовались как квазимонополии в течение столь длительного периода времени. Однако сомнительно, было ли это целесообразно для устойчивого внедрения инноваций, или наоборот, оно представляло собой лишь громоздкое препятствие, сдерживающее дальнейшее создание рыночной стоимости. Для ответа на этот вопрос и для заполнения существующего теоретического вакуума статья предлагает для рассмотрения комплексную стратегическую модель Пителиса, признающую правительство и важного актора в качестве одного из детерминантов устойчивого создания стоимости, влияющего как на мезо -, так и на макросреду в различные периоды времени.

Ключевые слова: Французская промышленная политика, энергетика, атомная энергетика, колбертизм, государственное регулирование.

Introduction

Policies fostering innovation are the key elements of industrial policy. It is not easy to disentangle how to make these policies most effective and competitive. Is the state with its own traditions and bureaucracy the important factor, or rather the regional force? Regional pressure becomes a key factor in economic development and appears to be one of the most prevalent trends in our current international community (Ohmae: 1995). This essay attempts to answer the question, what would be the best perimeter to launch a sustainable and successful innovation policy? Policy towards nuclear energy in France is the principle focus of this essay to provide a partial answer to the question.

Among many examples of innovation policies, the French definition of industrial policy and the European building process are worth enquiring. Indeed, the example of the French nuclear industry, whose creation and management pertaining to a state initiative at the end of World War Two, provides a typical example of a sector-based development on innovation resulting from a long term tradition of state interventionism and public initiatives (Falck, Gollier, and Woessmann: 2011), which can be described as a high tech Colbertisme. Colbertisme

is a political doctrine coined after the name of Jean-Baptiste Colbert, the Finance Minister of Louis the XIVth, who developed national industries through state interference and the granting of a nationwide monopoly. To some extent, such a doctrine is considered as a legacy of protectionism and is based on a mercantilist conception of wealth. The “high tech” colbertisme refers to the tradition of State interventionism based on the very specific French workforce and infrastructures. (e.g. Stuart in Van Ness and Gurtov ed.:2017, 30)

Culminating into the building of a national champion – a position endorsed by the AREVA Group – innovation policy seems to be considered as a success on a national basis, however, with much less achievements, on a regional scale. As a matter of fact, the nuclear sector is diversely defined on the following two levels: nationwide, it encompasses a handful of operators, whose roots are those of a public service with long term stakeholders, such as national laboratories, national technical agencies combined with a technically-oriented educational system (via so-called French “Grandes Ecoles”) sharing the same system of values. Meanwhile, on a regional scale, the nuclear sector presents a couple of national champions whose erratic cooperation is to be more ‘monitored’ than ‘managed’ by

the EURATOM (The European Atomic Energy Community) organisation.

The difficulties faced by the French nuclear operator, AREVA on the European market apparently to highlight the limits of the duplication of the industrial and innovative policy. Considering those difficulties faced by such a prominent national champion in an economic milieu, it is questionable whether or not the adoption of the Lisbon Agenda in support of innovation and of its wide diffusion was realistic. It is important to ask the question whether nationalised way of adoption has any significance in the design and sustainability of innovation policy. Moreover, should it be the case, what should be the way, in light of the French and European nuclear case, to nurture an efficient “wheel of innovation” when the articulation between national and regional definition of the industrial policy seems to go awry?

The success of French nuclear sector is well-recognised pertaining to the principles of a long-term and specific conception of the state-led innovative operator, which will be explained in the following part of the essay, after evoking the evolution of the French nuclear sector. Followed by this, the theoretical explanations will be added of the high tech Colbertisme and finally the essay attempts to analyse the reasons for the discrepancy between the national success and its relative failure on the European level.

Evolution

The French nuclear industry provides a remarkable example of a national industrial policy aiming at the diffusion of innovation and the sustainable maintenance of the energetic landscape of an entire country.

Pioneered by the nuclear research ever since the discovery of radioactivity at the end of the XIXth Century by Henri Becquerel, Pierre and Marie Curie, the French government has first considered nuclear research for a more military concern. In 1945, the creation of the Commission for Atomic Energy (Commissariat à l'Energie Atomique (CEA) Ordinance n° 45-2563 of 18th October 1945), for Charles de Gaulle, the then president of the Council of the Provisory Government of the newly re-established French government, was considered as a way to combine science, industry and national defence. Relevant discussion includes “the dual technology strategy” pursued by great powers such as Japan combining security and technology for upgrading military power while securing technological development (e.g. Kallender and Hughes: 2019). Such a combination paved the way for launching the first French nuclear bomb without which France would not have recovered its lost rank as a super-power nation in the newly established world order arising from the Yalta Conference.

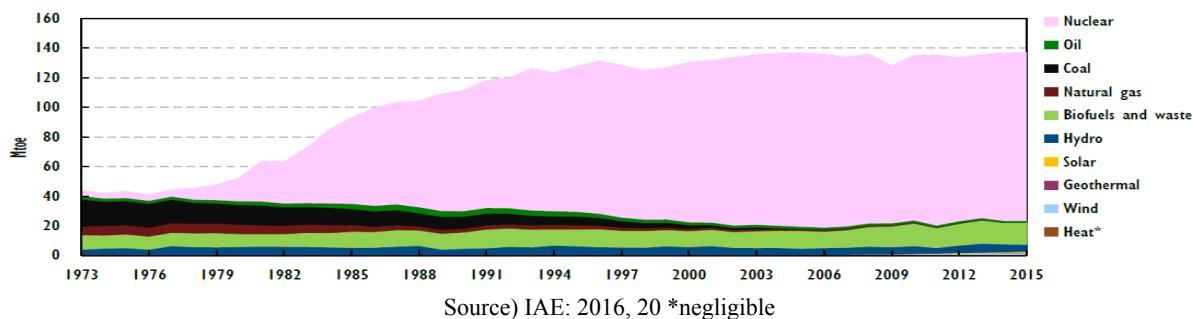

Figure 1 – Energy production by source, 1973-2015

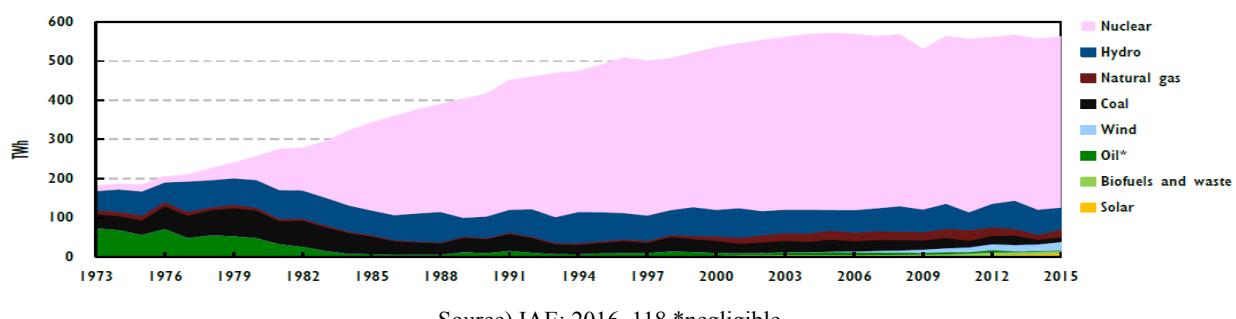

Figure 2 – Electricity generation in France by source, 1973-2015

Such an approach chosen by de Gaulle is therefore that of a public monitoring of the overall nuclear sector assured by rather exhaustive list composed by the five departments of the CEA: nuclear energy, technological research, life sciences, sciences of matter and military application. Such a state agency is viewed as the leading conductor of the whole creation of that sector in France in accordance with a very strict governmental goals and specific planning and with enormous workforce amounting almost 15,000 labour force by 2009. They are mainly composed of engineers recruited from the “*Grandes Ecoles*” and administrators from the civil service. In fact, the French nuclear landscape is mostly composed of two public operators. The state owns more than 87% of the shares of EDF and almost 90% of the shares of AREVA. On the one hand, the “*Électricité de France*” Group (EDF) remains in charge of the generation and distribution of the electricity while managing the 59 nuclear power plants built in France. On the other hand, AREVA, a multinational conglomerate created in September 2001 in the form of a fusion of two public operators, FRAMATOME and COGEMA, who are in charge of crafting and constructing nuclear plants as well as operating the entire system (See figures 1 and 2).

Colbertisme

The establishment of nuclear sector in France resulted from a specific industrial policy defined as *High Tech Colbertisme*, a sector based policy in the manufacturing industry by which industrial specialisation has been moulded (Cohen: 2007). Such an approach to industrial innovation is based on three principles. Firstly, the intervention of a sovereign state endorsed with the monopoly of general interest in the future industries. Secondly, the idea of a great industrial project brought actors from various fields including bureaucracy and research bodies but animated by the same set of shared values. Thirdly, a regalia approach to innovation and industrial development resulted in gains going much beyond the economic returns in fostering national autonomy and preservation. It was strongly legitimised due to the particular situation when the energy independence was felt threatened after the consecutive oil crises of the 1970s. Moreover, such a project must follow an industrial planning supported by ad hoc financial supports that are extended far beyond the national budget usually considered as the unique possible sources of national funding adopted by the Members of Parliament on a yearly basis.

The development of nuclear sector heavily relied upon the principle stakeholder, the state, as the results of the nationalisation process with some ebbs and flows since 1936 (Wiliarty: 2013). It has been amplified in 1981 with the election of François Mitterrand supported by a left-oriented coalition including the Communist Party. In this respect, shaping of the nuclear sector under the guidance of the state aimed at effective control of industrial dominant positions. It was a form of anti-trust policy implemented by a middle-sized country like France in pursuance of preventing private operators from seizing infrastructure industry that are reserved for the sake of general interest of wider public (Stoffaes: 1983). Innovation is therefore interpreted as the consequence of the state’s financial support granted to groups who are strong enough to contract debts and to maintain innovation. In this context, the nuclear sector was considered, especially in the 1980s, as the main investor of the whole French industry (Stoffaes: 1983).

The French nuclear sector has therefore benefited from a de facto monopoly as well as its recognition as a national priority. Therefore, the building of national champions, EDF and AREVA, is considered as an emblematic success of a national way of fostering innovation through ad hoc mechanisms. AREVA, while enjoying its international visibility as a creed among decision makers ever since its creation, has been regarded as incarnation of the success of the high tech Colbertisme. And yet, its implementation constantly ignored the political upheavals.

The existence and current situation of the group evoke some doubts whether their performance is worth taking as a real credential. Indeed, the fact that AREVA remains still under the governmental control shows the limit of the French conception of national championship. As Ellie Cohen (Cohen, 2007) points out, those companies have natural ends to be freed from the state’s intervention and to be privatised; thus being robust enough to face the market on an autonomous basis. In addition, the nuclear sector has a European dimension also that has considerably evolved over the past fifty years. Being included in the starters’ group of the European building process, the EURATOM organisation was launched on the same day of the Treaty of Rome and the nuclear sector has gained *de jure* recognition as a component of the future European market whose creation took almost 30 years. Nevertheless, such a regional dimension of the nuclear energy sector has been ignored by the French national authorities and consequently, EURATOM, until recently, has gen-

erated more a normative impacts than substantial industrial competitiveness in the market. An example is the Article 37 of the EURATOM TREATY on environmental issues and cross-bordering cooperation. The cautious and critical neoliberal approach covers more comprehensively the rise and erosion of nationalised industrial development, whereas previous research on French nationalised industrial policy highlights either national protectionism or the inevitable failure due to market inefficiency. Nor do regional governance theories sufficiently capture the limits of supra-national industrial policy. Commonly, theories on industrial policy do not comprehensively take into account external dynamics, which may lead to a hasty conclusion that regionalised industrial policy can unproblematically co-exist with nationalised industrial sectors, with very few exceptions. The important question seems to be which particular industrial sector is under inquiry, given that the nuclear energy sector requires enormous resources with well-“directed” scientific innovation strategy and constant resource inputs that are infeasible to sustain without strong state’s policy intervention with clear national agenda (e.g. Croft: 1996, Kassim and Menon: 1996, Stuart in Van Ness and Gurlov eds.: 2017, 38-39). Nevertheless, the industry-security nexus, – the grounds for the state’s choice of industrial championship – does not remain unchallenged due to external forces such as regionalisation and globalisation, along with the emerging norm of mitigating environmental risks associated with the energy sector. Therefore, the French dilemma today lies in how to maintain *a priori* contradicting national agendas: becoming a global leader in climate change mitigation and simultaneously maintaining her position as regional leader in nuclear industry, which is typically path dependent and quasi-private in nature.

Filling the theoretical gap

Beyond the practical goals claimed by governments, what else can be the theoretical explanations on how to lead an industrial policy to a successful path to foster and spread innovation? Would such a framework provide reasons why it seems that a nationally successful experience cannot be duplicated in the regional context? In fact, nuclear-related industrial sector is a good subject for those theories, for example, Porter (Porter: 1995), and Francis (Francis: 1993), whose beliefs basically support the idea that stronger governmental regulations would bring better results in technological innovation. Particularly in the case of nuclear energy, due to its

nature of a public good with potential military use, government’s intervention would be inevitable and even desirable. The nuclear sector requires, more than any other technology intensive sectors, highly sophisticated governmental policy guides and constant regulations. Francis (Francis: 1993) provides an insightful explanation on how the French government could win public support in nuclear energy development. Among many factors, three were most decisive, namely, lessons from US experience, energy shortage of that time, and strong confidence in technological superiority.

Some important questions still remain unanswered. Would state intervention in high value sector like nuclear energy be continuously legitimised for a sound and long-run industrial development? French nuclear operators within their national boundary have been characterised as quasi-monopoly for such a long period of time. However, it is questionable whether it was worthwhile for sustainable innovation, or to the contrary, it constituted mere a cumbersome obstacle constraining further marketable value creation. The following points analyse the motives and consequences of the French government’s engagement in this field of industrial policy.

Firstly, the state had to play its regalia part in defining the framework required to perform and diffuse innovation. As Zysman and Al (Zysman:1990) rightly pointed out, the state, unlike private operators, can spread desirable technology at a lower cost and achieve scale economies and positive technical externalities for the whole society. In this respect, the building of a national champion needs several conditions to be met which illustrate why nuclear energy per se is one of the most relevant sectors to become the topic of a national program. According to Paul Seabright (Seabright: 2006), such a policy requires large firms, high technology, a low variety of techniques available on the market, large scale economies, and strong commitment of stakeholders.

Secondly, innovation in such a high tech sector requires a risk-taker that can support potential failures. As Schumpeter observed, the less numerous competitors play in a given market, the easier may higher benefits be secured, so as to safely block other companies to enter the market. Therefore, the leading company shall keep innovating to maintain its leadership. As Arrow (Arrow:1962) rightly envisaged, only the state might be prone to invest in huge technological program. But the monopoly granted by the French Government to its nuclear operators had side-effects on innovation, although it was legitimised as the fuel of the European Building process and of its unique market development. Ac-

cording to the ‘substitution effect’, inasmuch as innovation creates value, it inevitably entails negative externalities for the origin of the innovation. Therefore, a monopoly is less prone to be innovative as it does not necessarily stand still with bearing the costs of any negative externality occurred by continuous innovation.

Thirdly, in the light of a more neoclassical approach, innovation must proceed from the competition among firms and should not therefore be the results of a direct intervention of the public authorities. Indeed, companies have direct knowledge of the market and benefit from some information whose acquisition remains costly for the state, which can be well described in the principle of asymmetry of information.

Finally, the initiative of the industrial policy for innovation and the origin of the French nuclear sector remain purely vertical-based (Cohen: 2006). Such a conception of industrial development tends to be outdated as for a main driving force of long-term growth. Sustainable innovation may be resulting from the stock of human capital (Nelson-Phelps: 1966), thus calling for a new conception of innovation policy on a broader base encompassing education and social structures, which will ultimately lead to the higher level of value capture. It seems to be clear that the recent decline of AREVA in the European market gives a message that the strengths of the French innovation model seems to be jeopardised as they no longer match the new regional deal of the European single market, in other words, more regional based horizontal model. In March 2009, the strategic alliance built between the French operator AREVA and its counterpart SIEMENS has been ceased. The German operator entering a partnership with the Russian company ROSATOM begins to develop its international platform. Such an episode can be interpreted as the difficulty met by the French national champion in transferring its knowhow and its way to foster innovation on an extended scale; namely the European Market and its competitor operators in the global market.

The European building process becomes contradictory with French authorities’ initial policy but it is still categorised under the national champion framework. The creation of the Unique European Market in 1986 and its progressive implementation have generated many issues, notably the agenda of cooperation between national champions from different member countries. As for an example, the German champions were built on social compromises rather than on a direct and continued state interventionism. Cultural differences in industrial policy-making

were discovered as a noticeable barrier pertaining to the market regulation between the European and the French legal systems (e.g. Shim, Park, and Wilding: 2015). In this respect, the notion of a relevant market defined by the European Commission could lead to the dismissal of the implementation of a national industrial policy calling for the creation of a national champion on a monopolistic basis relying on the consumer protection defence.

The decision to foster innovation through the setting of a regional agenda, as that of Lisbon in 2000, is based on a horizontal conception of industrial policies. By the Lisbon Agreement, the European Council (on 23rd and 24th of March 2000) articulated the aim, making Europe, by 2010, the most competitive and the most dynamic knowledge-based economy in the world. They were based on the premises that public authorities do not have the relevant information or required tools to allocate resources more efficiently than the market, which might support the inevitability of adopting purely market based Coasian bargain solution (Coase: 1960, Ellickson: 1989, Farrell: 1987). Nevertheless, without any political incentive to create European champions that can substitute for existing national champions, such a trend might create even further constraints.

Overall, European integration does not seem to put an end to the existence of ‘national’ economic policies confined to the origin of innovation. As shown by the Maurel Report (1999), increased regional specialisation and agglomeration have caused the spread of industrial activity across regions to be more uneven, thus rendering vain the project to build a balanced economic union and to create some European champions substituting themselves to already national companies in strategic fields, notably a sector like nuclear energy (Croft: 1996). How is it possible to overcome these difficulties faced by the duplication and the enlargement of what was successful, in terms of innovation and industrial dominance, on a national basis?

Pitelis’ comprehensive strategic model provides illuminating explanations and somehow fills the theoretical gap in this area. Pitelis recognises government as an important actor as one of the determinants to sustainable value creation. Government influences the institutional and macroeconomic context, through legal and regulatory tools (Pitelis: 2008). Its role affects ‘the meso-environment through its competition, industrial and regulation policies and the macro-environment through its macroeconomic policies’ (Pitelis: 2004, 218). It also generates and maintains fundamental values such as education and public health, which are crucial social capital for

long term innovation. However, as Pitelis' (2004) model (Figure 2 in his article on p.218) comprehensively indicates, all multi-layered structure has to be

scrutinized in order to have a completed picture of the industrial performance, as many factors interact on different levels at different time periods.

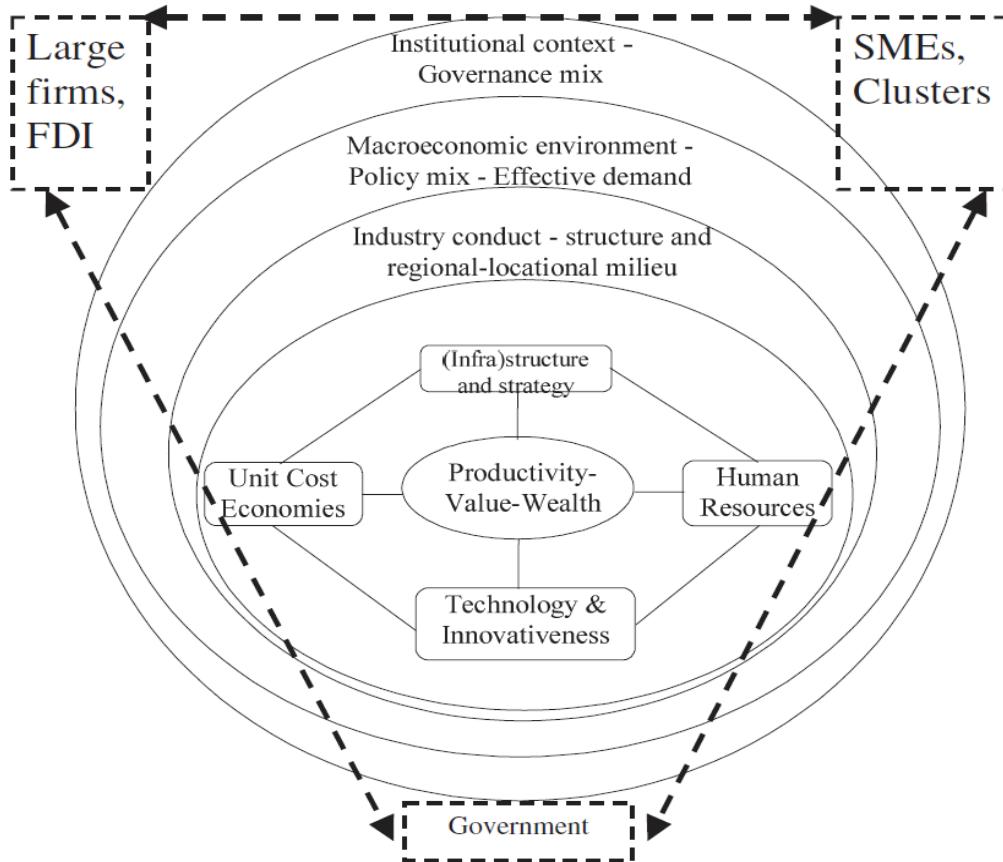

Figure 1 – Three ‘actors’ of productivity, value and wealth-creation

Conclusion

Nuclear in France is an example of a major success based on an interventionist policy aiming for the diffusion of sustainable innovation in a high value sector. However, many unexpected difficulties were faced in transferring the national model into regional model of development in the European context, and may consequently fail in the near future to remain as competitive as in the previous monopolistic situation. The evolution and development of French nuclear industry demonstrate that although to some extent, closed national border and protec-

tionist policy play a significant role for a while, many other factors have to be considered to keep fostering such a massive industry. The case clearly shows the necessity of diverse levels of interactions among core elements such as technological capacity, government's will, well-established institutions, planned but flexible regulations, and so on. All these factors may influence industrial changes but none of them is conclusive. In addition, for a European industry, regional approach is crucial while making a constant balance between regional level cooperation and preserving national competitiveness to survive the globalising economy.

References

- Argitis, G and Pitelis, C. (2008) Global Finance and Systemic Instability, *Political Economy* (2008) 27(1): pp. 1-11.
- Coase, R. (1960) ‘The Problem of Social Cost’, *Journal of Law and Economics*, 3, pp.1-44.
- Cohen, E. (2006) ‘Theoretical foundations of industrial policy’, *European Investment Bank Review*, 11, pp. 85-106.
- Croft, S. (1996) ‘European Integration, Nuclear Deterrence and Franco-British Nuclear Cooperation’, *International Affairs*, 72 (4): pp. 771-787.
- Ellickson, R. (1989) ‘The Case for Coase and against “Coaseanism”, *The Yale Law Journal*, 99(3): pp. 611-630.
- Esty, D. and Porter, M. (2005) ‘National environmental performance: an empirical analysis of policy results and determinants’, *Environment and Development Economics* 10, pp. 391–434.
- EURATOM TREATY; visible @ <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/12006A/12006A.htm>
- Ordinance n° 45-2563 of 18th October 1945 available at <http://www.dsi.cnrs.fr/rmlr/textesintegraux/volume1/144-o45-2563.htm>
- European Council, 23rd and 24th of March 2000; conclusions available at http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm
- Falck, O, Gollier, C, and Woessmann, L. (2011) (eds.) *Industrial Policy for National Champions*, CES info Seminar Series. Chapters 1 and 8.
- Farrell, J. (1987) ‘Information and the Coase Theorem’, *Journal of Economic Perspectives*, 1(2): pp. 113-129.
- Francis, J. (1993) *The Politics of Regulation: A Comparative Perspective*, Blackwell Publishing Ltd: International, Chapters 3 and 4.
- International Energy Agency (2016) *Energy Policies of IEA Countries: France*, Paris: IEA publications.
- Kassim, H. and Menon, A. (1996) (eds.) *The European Union and National Industrial Policy* London and New York: Routledge. Chapters 4 and 8.
- Kallender, P. and Hughes, C. (2019) ‘Hiding in Plain Sight? Japan’s Militarization of Space and Challenges to the Yoshida Doctrine’ *Asian Security* 15 (2): pp. 180–204.
- Maurel, L (1999) (ed.), Report to the French General Commissary for Planning, “Scenario for a new economic geography in Europe”, La Documentation française.
- Ohmae, K. (1995) ‘The End of the Nation-State: the Rise of Regional Economies’, Simon and Schuster: New York.
- Pitelis, C. (2004) ‘(Corporate) Governance, (Shareholder) Value and (Sustainable) Economic Performance’, *Corporate Governance*, (12)2: pp. 210-223.
- Pitelis, C. (2007) ‘European Industrial and Competition Policy, Perspectives, trends and a new approach’, *Policy Studies*, 28(4): pp. 365-438.
- Porter, M. and Linde, C. (1995) ‘Toward a new Concept of the Environment-Competitiveness Relationship’, *The Journal of Economic Perspectives*, 9(4): pp. 97-118.
- Seabright, P. (2006) ‘National and European Champions – burden or blessing?’, CESifo, pp. 52-57.
- Shim, J., Park, C. and Wilding, M. (2015) ‘Identifying Policy Frames through Semantic Network Analysis: an examination of nuclear energy policy across six countries’ *Policy Sciences*, 48(1): pp. 51-83.
- Stigler, G. (1971) ‘The Theory of Economic Regulation’, *Bell Journal of Economics and Management Science*, 2(1): pp. 3-21.
- Stoffaes, C. (1983) Economic objectives and management standards of the industrial civil service, *la Revue économique*, pp. 577-611.
- Van Ness, P. and Gurlov, M. (2017) (eds.) *Learning from Fukushima: Nuclear power in East Asia*, Canberra: Australian National University Press. Chapter 2 ‘The French Exception: The French Nuclear Power Industry and Its Influence on Political Plans to Transition to a New Energy System’ by Stuart, C.
- Wiliarty, S. E. (2013) ‘Nuclear Power in Germany and France’ *Polity*, 45(2): pp. 281-296.

N.A. Ibadildin

PhD, KIMEP University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: nygmet@kimep.kz

POLITICAL ECONOMY OF NATURAL RESOURCES. ACADEMIC DEBATES ON CONCEPTS, MODELS, INSTITUTIONAL INTERPLAY

Abstract. This paper analyses the political economy of natural resources literature classifying it on the economic, political, and social aspects regarding institutional interplay. Natural resources might lead to economic prosperity and political development or they destabilize macroeconomic system with windfalls and create political rivalry and social unrest. The specific type of resources matters and makes a difference as well; is it oil or coffee or timber? Institutional development and strategic choices make differences and final outcomes as they determine policies and choices by individual actors. Definitely there are country specific contexts in terms of political culture, demography, historical past and general path dependence but current consensus among researchers is that institutions matter the most. In our paper we look to the different approaches to analyze natural resources in their political and economic parts, and first of all to oil, we look at Dutch disease as a special case of that political and economic interplay.

Key words: Kazakhstan, natural resources, political economy, post-Soviet, oil and gas.

Н.А. Ибадильдин

PhD., КИМЭП Университети,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: nygmet@kimep.kz

Табиғи ресурстардың саяси экономикасы. Тұжырымдамалар, модељдер, институттар бойынша академиялық пікірсайыс

Анната. Бұл жұмыста табиғи ресурстар өдебиеттерінің саяси үнемділігі, оларды институционалдық өзара байланысты экономикалық, саяси және әлеуметтік аспектілер бойынша жіктелген. Табиғи ресурстар экономикалық өркендеуге және саяси дамуға алып келуі мүмкін немесе олар макроэкономикалық, жүйені тұрақсыздандырады және саяси бәсекелестік пен әлеуметтік толқулар тудыруы мүмкін. Ресурстардың нақты түрі маңызды және өзгереді; бұл май ма, кофе ме, ағаш па? Институционалды даму мен стратегиялық таңдау жекелеген субъектілердің саясаты мен таңдауын анықтайтындықтан, айырмашылықтар мен түпкілікті нәтижелерге қол жеткізеді. Әрине, саяси мәдениетке, демографияға, тарихи өткенге және жалпы жолға тәуелділікке байланысты елдің нақты контекстері бар, бірақ зерттеушілердің қазіргі консенсусы – бұл институттардың ең маңыздысы. Біздің жұмысымызда табиғи ресурстарды олардың саяси және экономикалық бөліктеріне, ең алдымен мұнайға талдау жасаудың әртүрлі тәсілдеріне назар аударамыз, біз голландиялық ауруды сол саяси және экономикалық өзара іс-қимылдың ерекше жағдайы ретінде қарастырамыз.

Түйін сөздер: Қазақстан, табиғи ресурстар, саяси экономика, посткеңестік, кеңістік, мұнай және газ.

Н.А. Ибадильдин

PhD., Университет КИМЭП,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: nygmet@kimep.kz

Политическая экономия природных ресурсов. Академические подходы к концепциям, моделям и институтам

Аннотация. Данная статья представляет собой анализ основных подходов политической экономии природных ресурсов. Эти подходы классифицируются по экономическим, политическим и социальным аспектам, а также отдельно по подходам институционального взаимодействия. Наличие природных ресурсов может вести к экономическому процветанию и политическому

развитию, но в отдельных случаях дестабилизировать макроэкономическую систему и создавать политическое соперничество и сепаратистские движения. Тип природных ресурсов также имеет значение: нефть ли это, кофе или древесина? Институциональное развитие и стратегический выбор влияют и на конечные результаты, поскольку они определяют политику и осознанный выбор действующих сил данной системы. Проблема институционального развития и различия тем более важна для пост-советских стран, таких как Казахстан. Существуют специфические для страны контексты с точки зрения политической культуры, демографии, исторического прошлого, но в настоящее время среди исследователей существует единодушное мнение о том, что именно институты важнее всего во влиянии на конечные результаты. В нашей статье мы рассмотрим различные подходы к анализу природных ресурсов, как сил, влияющих на политическое и экономическое положение, где главным объектом рассмотрения является нефть. Голландская болезнь определяется нами как особенный объект этого политического и экономического взаимодействия.

Ключевые слова: Казахстан, природные ресурсы, политическая экономия, постсоветское пространство, нефть и газ.

Introduction

Political economy of natural resources is quite specific. People have great expectations, politicians are thinking of ‘energy weapon’, research invent metaphors like ‘oil spoils’, ‘Dutch disease’, ‘resource curse’. Oil is a key mineral in this regard; even though other resources can also make some negative impact, oil is a special one. As it requires and creates a lot of capital and does not require a lot of labor.

In the research field, there is a widespread debate on the classification in terms of natural resource differences and their political influences. These arguments include ideas on how a specific resource can shape political and economic processes in a developing country (Ross 2002; Isham et al., 2003; Harford and Klein 2005). The illustration of the importance of such differences and comparisons is that, for example, oil does not require massive labor involvement like agriculture; so a small group of ruling elite can capture the rent and exclude the rest of the people from it. Diamonds or tantalite ore, in some cases, do not need the complicated transportation infrastructure, technology, or substantial initial capital investments that oil and deep shaft minerals do. International trade is also specifically different for oil, uranium, or bauxites. Each of them has different market trends and, as a consequence, different political importance. Drugs are considered as a type of natural resource in this research and they are very specific in terms of trade, transportation, criminality, and investments (Ross 2004, 338). The main outcome of this interplay between resources and state policies is clearly stated in Karl’s (1997, 13) Paradox of Plenty:

“It matters whether a state relies on taxes from extractive industries, agricultural production, foreign aid, remittances, or international borrowing

because these different sources of revenues, whatever their relative economic merits or social import, have powerful (and quite different) impact on the state’s institutional development and its abilities to employ personnel, subsidize social and economic programs, create new organizations, and direct the activities of private interests”.

There are specification needs if some special process in the given country takes place. It is necessary to mention that not only the state is influenced, but society as well. The emphasis on the state, in this case, is understandable because quite often in developing countries the state has 18 namely been considered as an engine for growth. Thus, institutions, and not only state ones, are influenced by the type of the resource and not only by the income derived from the resources. While mentioning the concept of institutions, we will introduce a definition for our analysis of the institutions made by North who defined them as ‘formal rules, informal norms, and enforcement characteristics’ (North 2005, 48). These formal, or informal, rules make actions for the participants predictable. Some of them produce economic growth and overall social improvement while others prevent growth and social development. The main classification of these institutions for our case will be what Bergloff (2005) called ‘good’ and ‘bad’ institutions. The idea is that ‘good’ ones promote growth and overall social benefits and the ‘bad’ ones create obstacles to growth and social benefit. The ‘good’ ones can also erode if they are not well established.

Oil and gas production does not require a lot of labor but needs a lot of capital. In this regard, these natural resources do not lead to wealth redistribution within society or create wide employment. In addition, the need for large initial capital and high returns enriches only a very small group within society. These two circumstances make these resources very

political ones, meaning that they generate power and attract power rivals. The competition for control over resources, both on the domestic and international level, created an entire stream of research on how resources influence the level of conflict (Collier and Hoeffler 1998, 564; Ross 2003, 337).

The control of the natural resources is the prize that gives the power in a conflict. It is not only rivalry between superpowers but, what is interesting for our research, the rivalry inside a country. However, the conclusion that natural resources and oil provoke conflicts is not so inclusive. While Sudan, Nigeria, and Iraq have been areas of long-term conflicts, the United Arabic Emirates, Saudi Arabia, and Venezuela have not experienced large scale violence for decades. Here, the differences in the population, size of the resources, urbanization level, maturity of the bureaucracy, and institutional development can all be intervening factors as well.

Ross (2003, 337-339) also classifies resources on how they influence the nature of conflict; whether resources make the conflict separatist or non-separatist ones. So, natural resources are different and have different impacts on economic and political performance. From another side, here, we see that interactions among different actors in the economy, politics, and society are regulated by institutions because, namely, institutions make some expectations of certainty for the actors possible. Depending upon the institutions, actors behave differently.

Oil as political economy phenomenon

However, before going into the analysis of different explanations it would be good to specify the properties of oil, which have some political meaning both locally and internationally (Amuzegar 2002, 12):

1. Oil still is of huge importance for contemporary industry and styles of living where automobiles are a necessary part of everyday life. It means western powers will be interested in safe access to oil deposits, transportation routes, and processing;

2. There are not significant substitutes for oil yet. Hybrid engines, alternative power, biofuel, and plastics substitutes are all still expensive and not competitive enough with oil as a chemical basis. This means that the interests of powerful players, both in politics and in business, still focus oil

3. Oil involves a high level of different geological, economic, and political risks. It requires a very large amount of initial investments

4. The returns in oil business, despite the initial investments, are very high. While the market price

can be as high as US \$140 per barrel in 2011, there are oil fields with production costs of US \$20 per barrel. In times of high prices, costs are usually rising too because companies are trying to get to difficult and problematical oil fields which are not profitable when oil prices are low. This feature of small costs followed by large returns after investment explains the profitability of oil corporations and the rent behavior of oil states.

5. Oil can be delivered on short notice, within two or three weeks after the signing of a contract.

6. Oil production involves very limited labor. This makes it less vulnerable to labor disputes and limits the influence of trade unions. This definitely has an impact on institutions and wealth distribution within society.

For this research, there are four main points regarding the importance of politically related oil properties. First feature of oil is the vital interest of the great powers, because oil is a key resource for the industry. Second feature is huge capital costs of oil business meaning involvement of big companies. Third one is a power of the oil lobby in the producing country because it is usually a source for the state revenues. Fourth feature is a weakness of the trade unions in producing country because oil does not bring redistribution of the wealth as oil production does not employ too many people. These properties of oil, in the context of institutional reform, are even more important because the apparent weakness of institutions makes the risks involved with these properties very obvious.

Resource curse metaphor

One of the first recognized formulations of the resource curse as a concept was introduced by Richard Auty. He wrote a prominent work in 1994 introducing the thesis itself. His main claim is that, ‘The mineral economies have underperformed compared with countries of a similar size and level of economic development which lacks the mineral bonus’.

This work, as Auty puts it, ‘...the skepticism ... concerning the advantages of a bountiful natural resource endowment and it also reinforces the resource curse thesis’ (Auty 1994, 12). One of the problems with Auty’s claims on the underperformance of the resource rich countries is that it is not a universal claim. First, there are some developed countries, like Norway or Canada, where natural resources became a basis for economic growth and social well-being. They might have been on a different level of economic development compared to other countries. However, some developing countries can

also grow significantly due to their natural resources. Some developing countries can diversify their economy as well, e.g. Malaysia. So, the rule was not universal and, as later critics argued (for example Jones or Alekseev and Conrad), the main issue was a choice of the strategies and not the endowment in itself. Some authors talk about the positive role of natural resources toward economic and political performance, or at least regime survival within a natural resource rich country (Smith 2004, 233).

Prior to Auty, many important works in the same field were done by Mahdavy (1970), Beblawi and Luciani (1987), Karl (1997), Gelb et alia (1988), and many others who contributed much to the conceptualizations of this phenomena in resource rich developing countries⁷. The concept of the resource curse is somewhat of a generalized one and refers to the range of empirical evidence of unstable and unsustainable economic, political, social, and behavioral situations in countries rich in natural resources. This study by Auty was important conceptually because this concept has become an umbrella for the different approaches and explanations. Today, literature on the resource curse can be classified into three main groups on the explanation of the reasons of this curse. Actually, even a classification of the literature is an issue because some authors define four main approaches (Robinson et alia 2002, 2). According to Ross (1999), it is classified into economic and political groups and each group is divided into three sections. We will focus our attention on economic, political, and social aspects of the resource curse, and their institutional dimensions.

Economic explanations have been introduced within concepts on the resource curse and, consequently, can be divided amongst the areas of unfavorable terms of trade, fluctuation of world commodity prices, Dutch disease and linkage theories, and the neo-classical or gaps approach.

Political explanations are divided into cognitive, societal, and state centered explanations; the last one being the most developed and quoted. It is worthwhile to mention that, quite often, studies consider several reasons and explain the resource curse simultaneously from different reasons. Many of these explanations refer to institutions in one way or another and the key role of institutions in many of them, both political and economic ones, is supported by different researchers (Robinson et al. 2002, 1).

According to Ross (1999), economic explanations began back in the 1950's. Up to now, four main theories were developed in economics to analyze the effect of natural resources in the development of the

economy. These four theories include the linkage theory, neo-classical or gaps model, export fluctuation, and the 'booming sector' theory (Gelb et al. 1988, 120). Separately, and later on, models of the Dutch disease and institutional approaches were developed. The linkages theory comes from the staples theory which was developed in the 1950s by Harold Innis and Douglass North. The idea is that by benefiting from staple trades like cod, grain, cotton, or minerals, a country would re-invest the capital in industrial development and some regional associates would emerge. It was an explanation of the industrial growth in the USA and Canada. It is very common for the development theories of the 1950s and 60s to share this view and to be optimistic about the future growth of developing countries.

Linkage theory

The linkage theory emphasizes the necessity of a booming sector, in this case oil, to get services and products or links to function. These links can be down and up in the production chain. Before the 1970s and later of twentieth century has been a case of more applied approach and policy oriented recommendations (Hirschman 1958, 15). It has prescribed that the booming sector, which is a mineral or oil production one in the case of resource curse, would be playing a role of an engine for the growth of domestic economy. This dissemination of the growth would be done by fostering the linkages in the two directions of the production chain – backward and forward. In case of oil, as a main product in the economy, forward linkage will create a production of petrochemicals or any product where oil is a basic initial ingredient. Backward linkage is a development of the sectors which precede oil in the production chain. It can be geological exploration, acquisition of equipment and intermediary materials, and supplies needed for oil production. Building both forward and backward linkages is used to overcome the so called 'enclave character' of the economy. However, linkages were not built in many developing countries due to policy failures and mismanagement, which requires researchers to pay attention to the actors and their motivations.

As the World Bank states in a paper on Kazakhstan,

'...windfalls also lessen the imperative to address corruption and other general business environment problems, which serves to further weaken investment and performance in the non-oil economy' (World Bank 2005, iv).

Neo-classical theory and terms of trade

Neo-classical theory considers income from natural resources in developing countries as a means to solve the problem of absent characteristics typical for developing country, like the lack of technology, savings, education, healthcare, and infrastructure. The theory begins with the 22 idea of filling two main gaps, like the lack of savings and lack of foreign reserves (Chenery and Bruno 1962). Conclusion from this theory is that oil income helps to create various non-oil sectors of the economy. Export fluctuation theory places attention to the fact that it is not possible for exporters of primary resources to predict the prices for commodities and then adequately develop relevant policies. If prices or terms of trade change, then the budget earnings change and this can cause macroeconomic shocks and unfinished projects. Policy blunders are made due to the expectation that the inflow of income would be continuous. Unequal terms of trade between developing and developed countries can be an important factor in slowing the growth of a natural resource exporter. The principal idea is that the exporters of natural resources, almost always in the case of developing countries, are importers of processed goods. Price structures on the world markets are made as exporters of natural resources will lose income to the producers of the processed goods (Prebisch 1950, 7).

This relates more to dependency theory ideas about the world dominance of developed countries who shape it for themselves and exploit the developing ones. The booming sector theory looks at the influence of a booming sector in shaping the overall economic structure of a country. The booming sector can become an economic enclave. The concept of enclave economy refers to the situation when one sector exists almost autonomously from the rest of the economy. This sector is financed from abroad and sells its product abroad. Quite often, outside companies also provide employment, technology, and management. Connections with the mainland economy of this enclave are only in the form of taxes. The developing country and its main economy and population can become a load or addition to the enclave economy which is dominated by transnational corporations. To change this situation, linkages should be created.

The booming sector influence internal shift of the capital and resources would be transformed later into the Dutch disease model, which will be analyzed in detail below. Jeffrey Sachs and Andrew Warner (1997) wrote a frequently quoted article on

this topic of the resource curse demonstrating the clear evidence of slow economic growth and natural resource abundance. This study has been one of the main starting points for the debate over the issue of natural resource availability and its negative influence on economic growth. The conclusion of Sachs and Warner was that oil rich countries were not growing fast in the seventies when oil boom was taking place.

These oil countries were lagging behind even in comparison with the rest of developing countries. One of the points of critique for this study is that it is only a correlation between sets of data without a clear explanation of the causes of this correlation. The main indicator for them was a share of the raw materials in the total export. This implication was a volatility of world prices and growing share of manufactured goods and services in the world economy. Later, studies were focused not only to finding the correlation but also some explanatory causes of it.

Despite studies utilizing statistical evidence of the resource curse, it is still difficult to state clearly the direct correlation. Still, it is even difficult to define how to measure the dependency of the economy on the production of natural resources. It is a more or less accepted idea that more than 30 percent of exports are to be constituted from the natural resources; if this threshold is passed then the dependency is clear. However, recently, new developments have been going on. Ross and Moore made it clear that the percentage in export or in GDP do not matter but the received rent itself makes the most difference and should be studied and compared country by country (Ross 2006, 266; Moore 2007, 21).

Economic studies on the detrimental effects of natural resource abundance to economic performance have begun long before the introduction of resource curse concept introduction itself. So, neoclassical, linkage theory, structural, and Dutch disease models do not explain the motivation of the individual actors in cases of the resource boom and this gap of the models is researched by the scholars who evaluate cognitive biases and institutional development. Cognitive bias refers to the decision makers' failures due to overconfidence in continual oil income and so the quality of the decision making is worsened while income from natural resources is misused. Also, some political science explanations have come forward, in this case, when the state monopoly over resources, which is a normal case for a developing country, creates authoritarian tendencies within the government and managerial errors in an economic

sense increase because of political considerations (Lam and Wantchekon 2002, 15). This is one of the classical themes in resource curse literature on why the government tends to be authoritarian if it has a lot of income from natural resources.

Rentier state model

It is called differently by different authors and one of the widespread and heuristic concepts is the ‘rentier state’ concept by Mahdavy (1970), and later by Beblavi and Luciani (1990). Michael Ross formulates several effects which take place in the state that are dependent upon the production of natural resources. If oil or another resource is the only substantial source of income in the given economy and the government controls it by having a monopoly over it, none of the other actors can challenge the ruling group in the government. So, the monopoly of economy creates a monopoly in politics. The government is not interested in the taxation of the citizens as well because income is derived from natural resources; Ross calls this the taxation effect (Ross 2001, 325). Citizens also cannot challenge the government in other bodies like parliament or collective bargaining unions because the government is not dependent upon their taxes. The classical formula applicable in this regard is ‘No taxation, no representation’.

The government undermines civil society because the government considers it as a competitor for the minds of the people. Ross calls this group formation effect. Civil society is also inherently weak because citizens depend upon government subsidies and their loyalty to the government is bought. If someone calls for change, the current order or ruling group tries to co-opts him or her (Co-optation effect) or repress the action if the cooptation would not be successful (repression effect).

Staple trap and petro-state models

One of the first and interesting models related to economic issues of resource rich developing countries has been introduced by Auty. It is the so-called ‘staple trap model’. The reference is to the earlier mentioned idea that countries which have primary commodities or staple goods can invest into different sectors like the USA or Canada did in the 19th century. Today, countries with staples are unwilling to diversify and so the dependency upon one export commodity is created and diversification does not happen; this is even more obvious when a developing country exports oil. Despite sharp

fluctuations, it generates profits which cover all the losses and costs of production.

Paradox of plenty, which is a seminal work by Terry Karl (1997), has introduced the idea of a petro-state where the economic system is dependent upon oil production creates almost, necessarily and naturally, a state with a special system of relations and structures. The state cannot survive without the oil because the whole system of governance and power is configured from oil income. In this model, some actions from the decision makers are required to change the petro-state character. Authoritarianism in resource rich countries brings policy failures where societal control over decision making is weak and there is an erosion of labor ethics because it is a system where loyalty is bought. I will elaborate more on the definition of a petro-state when discussing the state as an actor in an oil exporting country. Overall, despite of the resources available or not, a difference is made by the quality of the decisions made, policies selected, and diversification successfully realized. This idea by Erika Weinthal and Pauline Jones (2006, 36) has more of a normative or prescriptive meaning but it explains the difference in the performance of different developing countries in their ability to manage their natural resources. Technology, human capital, labor productivity, and an increase of the absorptive capacity of the economy have left behind conscious efforts, political will, and certain policy choices. So, resources are neither bad nor good in their nature, it is the people or government who use them for the benefit of the whole society or not; or as another author who writes about the resource curse has put it, ‘It is something that can be and has been avoided with careful mineral windfall management’ (Davis 1995, 1767).

Dutch disease preconditions

The Dutch disease model has been one of the most widespread themes in the resource curse analysis of economic issues. It happened in the late 1970s in the Netherlands and The Economist created the concept of Dutch disease, itself, in 1977. It was introduced to explain the economic stagnation in the Netherlands due to the easily available financial revenues from a large gas field called Groningen and the debates over it began when the term was introduced. These debates referred to the strange situation of when wealth brought problems. The Economist formulated this contradiction as, ‘to refer to a vast, valuable energy resource as the source of a disease is surely rather ungrateful’ (quoted from Neary and

van Wijnbergen 1986, 41). Some researchers mix the resource curse concept and the Dutch disease, considering the first one as a journalist term and the other one as a more academic one. However, more focused and academic research shows a distinction between them considering the resource curse as broader concept and the Dutch disease as a specific case of the resource curse.

The model behind the Dutch disease (Bruno and Sachs 1982, Neary and van Wijnbergen 1986, 42, 44) has three basic preconditions:

1. the economy should be open to international trade;
2. it is relatively small and does not have too many investment opportunities;
3. and unemployment should be low.

This was the case in the Netherlands in the 1970s. Three main sectors are considered for the analysis. There is a boom export sector; in this case it is oil, which has very good prices on the world markets. Secondly, there is a sector of tradable goods; this means that these goods are traded internationally and prices for them are determined internationally. It is usually known as the manufacturing export sector but not always, and it is easy to export and import tradable goods. Thirdly, there is a non-tradable sector, in which it is difficult to export or import. These are usually services, including government ones as well. The booming sector produces enormous amounts of income for the economy in hard currency, which has several effects.

Effects of Dutch disease

First, the local currency starts to appreciate in relation to the international one. It undermines other manufactured or tradable exports making them expensive and encourages tradable imports. Capital is invested into the booming sector and other sectors are undercapitalized. It is first a capital movement effect in the model and if the tradable sector prices are determined internationally because the economy is open to the world, trade capital starts to shift in to the non-tradable. This is obvious because the booming sector cannot absorb all of the capital due to physical limitations.

So, a second resource movement effect happens when non-tradable sectors, the goods which cannot be easily imported like construction, real estate, or any domestic services, begin to attract capital and labor from the shrinking manufacturing sector. Prices in the service or non-tradable sector grow very fast because there is a lot of capital and not so much of investment opportunities. Prices can grow

so fast that it would look like an ‘overheating’ of the economy and expectations of growth finally create a ‘bubble’.

Therefore, non-tradable sectors and imports grow while the tradable sector shrinks. When world prices are unfavorable or a gas field is exhausted, doom’s day comes; the country has a huge and overheated non-tradable sector, imports dominate local consumption, and there is no source of hard currency except for the state possibly borrowing from abroad. The Dutch disease model explains why deindustrialization happens in a resource rich country which suddenly faces a boom in the natural resource sector or any other single dominant sector (Corden 1984, 360). Signs of the Dutch disease are domestic currency revaluation, fast growth of non-tradable goods or services, rapid decrease of unemployment, growth in government spending, growth of imports, and shrinkage in the manufacturing sector.

In addition, it is important to notice that the Dutch disease can happen not only with oil; it can happen within any booming sector with the conditions of openness and lack for investment opportunities. The Dutch disease describes how positive externality, like favorable prices for one export commodity of the given country, can destabilize economic processes. Therefore, positive externality has not played a positive role within the whole system because the actors were not able to use it productively. Dutch disease creates a risky situation for a country because if world prices for the booming sector fall, or the resource would be physically exhausted or any other factor would end the positive externality, then the country would remain with an oversized service sector and a destroyed industrial sector. Huge government and private debt would accompany this because both state and private actors tend to borrow a lot in times of economic growth, and the quality of investment decisions is poor. Therefore, a one-sided economy with overdependence on one resource that used to be a booming sector combined with an anemic or non-existing manufacturing sector, distorts price structures and the labor market; this is the final result of the Dutch disease.

Recommendations to manage Dutch disease

The main recommendations for preventing the Dutch disease are strict fiscal discipline, an active role by the National Bank in the exchange rate and inflation control, sterilization of the excessive amount of money by saving it in some special fund,

and other monetarist recommendations. The debate on each of these policies is extensive with special attention on National fund issues that were efficient for Norway and the state of Alaska (Hjort, 2002, 183). There is debate over the contradiction to the earlier mentioned ‘gap’ theory, when oil income helps to fill the gaps in savings for a developing country.

Conscious efforts to create infrastructure, invest in education and social services, and stimulate manufacturing exports with high value added goods are recommended too, but it is more about structural changes in the economy. The creation of the special fund is recommended by almost every expert and international financial agency, like the World Bank, and this creates some misunderstanding and resentment in developing countries. Transitional or developing countries usually have so many problems that can be solved with the additional capital so creation of the fund is viewed as strange. Debates in Kazakhstan over the stabilization of funds have been going on fiercely even from the very inception of the funds (Tsalik 2004, 33).

The main recipe for the Dutch disease is not the fund or other ways to sterilize the money but institutional capacity of the country. It means authority of the legislative body, law enforcement, transparency, freedom of speech and independent civil society. All these institutions create environment where oil income spending is accountable. The Netherlands was able to overcome

the Dutch disease due to the social consensus and so-called Wassenaar accords when business, state, and trade unions agreed to conduct some coordinated policies; it involved institutionalized social dialogue between the parties concerned. Still, it remains an issue within the Dutch disease model to explain the experiences of some countries with an initially underdeveloped industrial sector, like the Gulf countries or Nigeria, before the oil boom happened. They did not have virtually any industries and their population is uneducated and very traditional. Subsequently, they had a need for employment opportunities for the people and the need for some social development with the growth of government spending. There is also a question of applicability of this concept to the oil-rich countries in transition like Russia or Kazakhstan. They have industrial and agricultural sectors but their economic downfall can be explained by structural and institutional changes. Because of this downfall, unemployment was very high and so the condition of low unemployment would not be applicable. When economic growth occurred both in Russia and Kazakhstan due to high international oil prices, the manufacturing and agriculture sectors were growing too despite the de-industrialization aspect in the Dutch disease model. Perhaps the Dutch disease model can partially explain some processes in developing and transition countries, or their governments take conscious policies to avoid the Dutch disease like the creation of national oil funds.

References

- Alexeev, Michael and Robert Conrad (2005) —The Elusive Curse of Oil SAN Working Papers Series No 7.
- Amuzegar Jahangir (1982) —Oil Wealth: A Very Mixed Blessing| Foreign Affairs Volume 60, Number 4, Spring, pages 814-835
- Auty, Richard (1993) Sustaining Development in Mineral Economies: The Resource Curse Thesis, London: Routledge, 296
- Bruno Michael and Jeffrey Sachs (1982) Energy and Resources Allocation: A dynamic model of the Dutch disease. Review of Economic Studies. Vol. 51, № 159. P. 845-859.
- Beblawi, Hazem, (1990) —The Rentier State in the Arab World, in Luciani, G., The Arab State, London: Routledge
- Corden, Max (1984) —Booming Sector and Dutch Disease Economics: Survey and Consolidation, Oxford Econ. Papers 36, 3, pp. 359-380
- Collier, Paul and Anke Hoeffler. (1998) On Economic Causes of Civil War. Oxford Economic Papers 50, p. 563-573.
- Cheney, Hollis and Michael Bruno (1962). —Development Alternatives in an Open Economy: The Case of Israel, Economic Journal 72, pp. 79-103
- Davis, Graham (1995) —Learning to love the Dutch disease: Evidence from the mineral economies| World Development, Volume 23, Issue 10, October 1995, pp. 1765-1779
- Gelb, Alan and associates (1988) Oil Windfalls: Blessing or Curse? A World Bank Research Publication. New York: Oxford University Press
- Hirschman, Albert (1958) The Strategy of Economic Development. New Haven: Yale University Press
- Hjort, Jonas (2002) Citizen funds and Dutch Disease in developing countries. Resources Policy, Volume 31, Issue 3, September 2006, pp 183-191
- Innis, Harold (1999) The Fur Trade in Canada Toronto: University of Toronto Press Ismagambetov, Talgat (2008) —Once again about the succession or will the prince from East come? The Exclusive”#07(76). July 2008. Available at <http://exclusive.kz/index.php?uin=1215489338&chapter=1215492566> Accessed at May 6, 2009

- Jones Pauline and Weinthal Erika (1999) —Prelude to the Resource Curse: Oil and Gas Development Strategies in Central Asia and Beyondl. Yale University Working Papers, Available at www.yale.edu/leitner/resources/docs/1999-08.pdf Accessed on November 2, 2006
- Karl, Terry (1997) The Paradox of Plenty: Oil Booms and Petro-States. Berkeley: University of California Press
- Lam, Ricky and Leonard Wantchekon (2002) —Political Dutch Disease Manuscript, Department of Politics, New York University, November 2002 Available at <http://www.nyu.edu/gsas/dept/politics/faculty/wantchekon/research/dutch.pdf> Accessed on May 15, 2009
- Mahdavy, Hussein (1970), “The Patterns and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran,” in Studies in Economic History of the Middle East, ed. M. A. Cook, London: Oxford University Press, pp. 428-467
- Moore, Mick (2007) —How Does Taxation Affect the Quality of Governance?| Working Paper No. 280, Institute of Development Studies
- North, Douglass (1993) Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press P. 45
- Neary, Peter and Sweder J. G. van Wijnbergen (1986) Natural Resources and the Macro economy. MIT Press: Cambridge, Massachusetts
- Prebisch, Raul (1950) The Economic Development of Latin America and its Principal Problem. UN publication, Lake Success, N.Y.: United Nations
- Robinson, James and Ragnar Torvik (2005) —White Elephants| Journal of Public Economics Vol. 89, Nos. 2-3, pp. 157-566, February 2005
- Ross, Michael (1999) —The Political Economy of the Resource Curse. World Politics, January 1999
- Ross, Michael (2001) "Does Oil Hinder Democracy?" World Politics 53, 3 (April): 325-361
- Ross, Michael (2003) „Natural Resources and Civil War: An Overview“ Journal of Peace Research, May 2004
- Ross, Michael (2006) —A Closer Look at Oil, Diamonds and Civil War.| The Annual Review of Political Science 9, pp. 265-300.
- Sachs, Jeffrey and Andrew Warner (1995) Natural Resource Abundance and Economic Growth, Development Discussion Paper. Cambridge: Harvard Institute for International Development Available at www.cid.harvard.edu/ciddata/warner_files/natresf5.pdf Accessed on November 1, 2006
- Smith, Benjamin (2004)—Oil Wealth and Regime Survival in the Developing World, 1960 -1999.| American Journal of Political Science 48(2), 232-246
- The Economist (1977) Trade Theory and Policy. 26 November
- Tsalik, Svetlana (2003) Caspian Windfalls: Who Will Benefit. Open Society Press
- World Bank (2005) Republic of Kazakhstan Country Economic Memorandum Getting Competitive, Staying Competitive: The Challenge of Managing Kazakhstan's Oil Boom. June 2005 Report No. 30852-KZ Poverty Reduction and Economic Management Unit Europe and Central Asia Region.
- Эткинд, Александр (2019) Природа зла. Сырье и государство. Москва: Новое Литературное Обозрение

¹R. Kurmanguzhin , ²A. Adibayeva , ³Danial Saari

¹C.Sc., docent, Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: rustemks@mail.ru

²C.Sc., assistant-professor, KIMEP University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: aigula@kimep.kz

³m.e.s., head of analytical center “Synergy”, Almaty Management University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: danialsaari@mail.ru

ABOUT SOME OBSTACLES TO THE INTEGRATION OF CENTRAL ASIAN STATES

Abstract. The paper discusses the major issues and factors that create certain obstacles to the integration processes in Central Asian region that eventually become a barrier for successful integration of countries of the region. The issues include political, economic, hydro and social problems and processes affecting the integration among the Central Asian states (former Soviet republics). The authors of the article draw attention to the fact that Central Asian countries are lacking the common system of economic management of the region. The article explores about the complicated cases in resolving territorial disputes in the region. It also mentions the aggravated situation with the use of water resources between the states of Central Asia. The methodology implied in the research is mainly based on the use of comparative politics tools to discover the major differences between Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Kyrgyzstan and Tajikistan to understand how it affects on entire integration processes between them.

Key word: integration, Central Asian region, territorial disputes, political situation, borderline, illegal trade, terrorism.

¹Р. Құрманғужин, ²А. Адибаева, ²Д. Саари

¹С.Ф.К., доцент, Алматы Менеджмент Университеті, Қазақстан, Алматы қ., е-mail: rustemks@mail.ru

²С.Ф.К., доцент, КИМЭП Университеті, Қазақстан, Алматы қ., е-mail: aigula@kimep.kz

³Э.Ф.М., «Синергия» аналитикалық орталығының басшысы,
Алматы Менеджмент Университеті, Қазақстан, Алматы қ., е-mail: danialsaari@mail.ru

Орталық Азия елдерінің бірігіндегі кейбір кедергілер туралы

Аннотация. Мақалада Орталық Азия аймағындағы интеграциялық процестерге белгілі бір кедергілер түдіраратын негізгі проблемалар мен факторлар, сайып келгенде, осы аймақтағы елдердің сәтті бірігіне кедергі болатын факторлар қарастырылады. Бұл проблемаларға Орталық Азия мемлекеттері (бұрынғы қеңестік республикалар) арасындағы ықпалдастыққа әсер ететін саяси, экономикалық, су және әлеуметтік проблемалар мен процестер жатады. Мақала авторлары Орталық Азия елдерінде аймақтың экономикасын басқарудың бірыңғай жүйесі жоқ екендігіне назар аударады. Мақалада аймақтағы аумақтық дауларды шешудің күрделі жағдайлары қарастырылған. Бұл сонымен қатар Орталық Азия мемлекеттері арасындағы су ресурстарын пайдалану жағдайының шиеленісіне де қатысты. Зерттеуде қолданылатын өдістеме негізінен Қазақстан, Өзбекстан, Түркіменстан және Қыргызстан арасындағы негізгі айырмашылықтарды анықтау үшін салыстырмалы саясат құралдарын қолдануға негізделген, бұл олардың арасындағы интеграциялық процестерге қалай әсер ететінін түсіну үшін.

Түйін сөздер: интеграция, Орталық Азия аймағы, аумақтық даулар, саяси жағдай, шекара сызығы, заңсыз сауда, терроризм.

¹Р. Курманғужин, ²А. Адибаева, ²Д. Саари

¹К.Э.Н., доцент, Алматы Менеджмент Университет, Казахстан, Алматы, e-mail: rustemks@mail.ru

²К.П.Н., доцент, Университет КИМЭП, Казахстан, Алматы, e-mail: aigula@kimep.kz

³М.Э.Н., руководитель аналитического центра «Синергия», Алматы Менеджмент Университет, Казахстан, Алматы, e-mail: danialsaari@mail.ru

О некоторых препятствиях в интеграции стран Центральной Азии

Аннотация. В статье рассматриваются основные проблемы и факторы, создающие определенные препятствия для интеграционных процессов в регионе Центральной Азии, которые, в конечном итоге, становятся барьером для успешной интеграции стран данного

региона. Эти проблемы включают политические, экономические, водные и социальные проблемы и процессы, влияющие на интеграцию между государствами Центральной Азии (бывшие советские республики). Авторы статьи обращают внимание на то, что в странах Центральной Азии отсутствует единая система управления экономикой региона. В статье рассматриваются сложные случаи разрешения территориальных споров в регионе. В ней также упоминается обострение ситуации с использованием водных ресурсов между государствами Центральной Азии. Методология, используемая в исследовании, основана на применении инструментов сравнительной политики для выявления основных различий между Казахстаном, Узбекистаном, Туркменистаном и Киргизстаном, в целях понимания того, как это влияет на интеграционные процессы между ними.

Ключевые слова: интеграция, центральноазиатский регион, территориальные споры, политическая ситуация, пограничная линия, нелегальная торговля, терроризм.

Introduction

The integration processes in the Central Asian region despite the considerable efforts undertaken by the Republic of Kazakhstan, are not developing actively enough, which is explained by the presence of a sufficiently large number of factors that not only impede, but sometimes even prevent positive changes.

Some of these factors are unresolved territorial disputes between Central Asian states.

This mainly refers to the relations between the Uzbekistan, Kyrgyzstan and Tajikistan. Here, as analysts note, “ethnic streaks and the absence of universally recognized borders are exacerbated by a shortage of land and, more importantly, in an arid climate, water resources, giving periodically emerging conflicts a distinctly expressed socio-economic color” (Malysheva: 2010, 12).

It is known that at the beginning of 2017, about 75% of the state border was delimited between Uzbekistan and Kyrgyzstan. The total length of this border is 1378 km. There were 58 disputed areas (Sultanov: 2016, 81).

According to some experts, a definite breakthrough has recently occurred in the Uzbek-Kyrgyz relations, previously noted by tension due to many years of border disputes. One of these unsettled disputed territories is in the Ungar-Too region. On September 5, 2017, during the state visit of the President of Uzbekistan to Kyrgyzstan, the parties managed to agree on 85% of the entire state border; coordination of 15% of the disputed territory is carried out by a joint government commission (Malysheva: 2018, 92).

A difficult situation was on the Uzbek-Tajik border as well. In November 2017, the commission on delimitation and demarcation of the border resumed its work that was interrupted in 2012. Until 2002, the parties decided on 84% of the border, and in October of the same year, the heads of states signed an

agreement on the Tajik-Uzbek state border. On the remaining 16% of the borderline, controversial issues remained unresolved. One of the main disputed sections of the border is the Farhad Dam, located in Tajikistan, built in the 1940s. After President Mirziyoyev came to power in Uzbekistan, the parties have repeatedly stated their readiness to restore negotiations (Malysheva: 2018, 93).

As for the border between Tajikistan and Kyrgyzstan, only 55% is delimited here. The length of this border reaches 970 km. It is known that on 71 sites discrepancies in the position of the parties remain (Starr: 2013, 11).

Among the positives, it should be noted that on November 10, 2017, the foreign ministers of Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan signed the Treaty on the area of the junction of the state borders of the three states.

The difficulty in resolving territorial disputes between the countries of Central Asia is to some extent explained by the fact that in many respects the existing borders were artificially determined during the national-territorial demarcation of the 1920-1930s.

Experts note that at that time, tribal and regional (among Kyrgyzes, Uzbeks, Tajiks) and tribal (“Sarts”, “Türks”, “Muslims”) definitions, the old political and administrative (Bukhara, Khiva and Kokand khanates) were ignored and linguistic (Tajik-speaking Uzbeks of Samarkand and Uzbek-speaking residents of Tajikistan) borders, as well as the natural borders of oases (Ferghana Valley, which was part of the Kokand Khanate, the valley of the lower Amu Darya, which was part of the Khiva Khanate) (Sultanov: 2016, 83).

The incompleteness of the work on demarcation of borders between the above mentioned states of Central Asia against the background of a difficult general socio-economic situation in some countries of the region contributes to the emergence of border conflicts.

The situation is aggravated by the fact that a number of states sometimes even mined some of its sections to prevent border crossings by “terrorist units”, which led to civilian casualties on both sides of the border.

The complex of these problems significantly affects relations between a number of Central Asian states, provoking them to tough “retaliatory” measures.

The complexity of solving problems associated with the internal borders of Central Asian countries is also exacerbated by “external factors,” one of which is Afghanistan today.

External factors

In 2015, the situation in the Islamic Republic of Afghanistan aggravated the situation in the northern regions, which was caused by the appearance in this part of the country of armed detachments not controlled by Kabul, consisting of militants of the ISIS organization banned in the countries of the Central Asian region (Islamic State of Iraq and the Levant), which was banned in the Republic Kazakhstan and several countries of the world. And this, according to the Tajik expert community, posed a direct threat to the Central Asian states.

As for Kazakhstani specialists, in their opinion, Afghanistan should not be afraid of a direct strike and a breakthrough of the border with Central Asian countries. To a greater extent, the negative impact of radical ideology is causing concern (Sultanov, 2016:83).

In addition to the instability that emanates from the Islamic Republic of Afghanistan, which borders on some countries of the Central Asian region, as well as the danger of penetration into the territory of virtually all Central Asian states without exception, “various gangs and sabotage groups,” there is an additional problem.

As noted by Kazakh analyst Sultanov B., referring, in turn, to publications by European media, “the leading area of illegal trade in the region is the production, transportation and sale of drugs in Afghanistan, Central Asia, Russia and Europe, carried out by the international drug cartel.”

The most tensed situation, in his opinion, is taking shape in Kyrgyzstan. According to the report of the UN Office on Drugs and Crime, of the 80 organized criminal groups involved in the illegal trafficking of drugs in the Central Asian region, 50 operate in Kyrgyzstan.

In the publications of the Central Asian analyst Bakytov R., it is noted that the main smug-

gling routes cross the border between Kyrgyzstan and Tajikistan in the Osh and Batken regions and go to the north of the Kyrgyzstan. Moreover, it is known that employees of law enforcement agencies of Kyrgyzstan are sometimes involved in drug transit, which even led to the emergence of such a term as “red heroin”. This term refers to drugs sold by law enforcement officials. All this began to lead to the fact that in some regions of Kyrgyzstan the drug business turned into the main source of income and employment.

Another, no less acute, issue is the use of trans-boundary water resources (Farah: 2015, p. 16). In general, the Central Asian region, as you know, inherited the existing water management system from the former USSR.

The mentioned system was designed to ensure the economic interests of all the republics of Central Asia and Kazakhstan, which constituted a single economic complex in the Soviet Union.

With this aim, the following so-called compensation mechanism was introduced:

- upstream countries (Kyrgyzstan and Tajikistan) had major water supplies. They were supposed to provide water to the countries of the so-called lower reaches – Uzbekistan, Kazakhstan and Turkmenistan;
- the three indicated downstream countries provided planned energy supplies for the upstream countries (Rogozhina: 2014, 44).

It is known that, for example, on the territory of Kazakhstan, the flow of one of the rivers of Central Asia – the Syr Darya is formed by 6%, while the water intake from this river exceeds 38%.

A practically similar situation with the use of water resources is observed in the Republic of Uzbekistan and Turkmenistan.

For a general understanding of the complexity of this problem, we can cite some data from a situational analysis prepared by the Institute for International Studies of the Moscow Institute of International Relations of the Russian Ministry of Foreign Affairs in May 2012 on the topic “Actual problems of energy policy in the Central Asian region and Russia’s interests”. The authors of the document draw attention to the fact that the unified energy system of Central Asia of the period of the Soviet Union ignored the logic of economic independence of the republics, since it was created within the framework of a single and centrally managed economic complex (Chow: 2010, p. 87). Sometimes this led to the formation of the following situation, which laid down intractable problems for the independent development of the states of the region:

- the southern parts of Kyrgyzstan and Tajikistan were connected to their northern territories through the territory of Uzbekistan;

- the northern part of Kazakhstan practically belonged to another energy system, which was not connected with the energy system of Central Asia itself;

- Uzbekistan could not maintain the necessary frequency in its own networks without the capacities of the hydroelectric power stations of Kyrgyzstan and Tajikistan;

- Turkmenistan was also not self-sufficient, which depended on coal supplies for its heat and power plants from other republics.

The opinion of some German experts who note that the situation with the distribution of water resources in Central Asia was difficult at the end of the Soviet period is also interesting. After formation of the five union republics within clear borders that did not exist before and were not international but purely administrative in nature, many rivers and water reservoirs were divided between several union republics. The situation was even more complicated after the construction of hydraulic structures, which were created without considering these administrative borders. As a result of a one-sided orientation toward cotton production, the multidirectional interests of the new Central Asian union republics developed, which in the USSR tried to harmonize within the framework of the command system of water and energy distribution, as well as due to administrative pressure (Olcott: 1996, p. 16). Towards the end of the Soviet era, both the water quotas system and cotton-oriented production were in a political, economic and environmental crisis.

Ultimately, the aggravation of the conflict over the “water” problem during the period of independent development of the Central Asian states occurred after the Kyrgyzstan and Tajikistan stepped up the implementation of projects planned back in the Soviet period. Both countries intended to build two hydroelectric power stations on the Amu Darya and Syr Darya rivers – Rogun and Kambarata.

Last but not least, the decision of Bishkek and Dushanbe was linked with an increase in energy prices that came from the so-called downstream countries.

Uzbekistan categorically opposed these plans. Tashkent emphasized that these projects should be agreed with the interested countries of the Central Asian region.

According to Uzbek experts, the implementation of such projects can disrupt the natural flow of

Transboundary Rivers in Central Asia. That is, it poses a threat to water, food and environmental security. Moreover, this can lead to increased tension and conflict potential in the Central Asian region (Sultanov: 2016, 83).

A number of analysts recall the rather harsh statements of the former President of Uzbekistan Islam Karimov, who spoke about the possibility of “water wars” in the Central Asian region.

Admittedly, water issues are complicated by another factor. As the Russian researcher N. Rogozhina notes, a single international legal framework for managing transboundary water resources does not currently exist. International standards are generally advisory in nature. They are mainly about environmental issues. The issues of rivers’ resources management are not sufficiently spelled out.

Thus, there is virtually no mechanism for resolving international disputes; the legislative and regulatory frameworks are rather poorly developed as well.

It should be added that almost all states in the region (with the exception of Uzbekistan) are not parties to relevant international agreements. Moreover, different legal models of water resources regulation guide them.

Thus, Kyrgyzstan and Tajikistan support the decision of the Dublin (1992) international conference, where it was defined that “water has its economic value for all its competing uses and should be regarded as an economic commodity.”

Uzbekistan, in its turn, is a supporter of the so-called “basin” principle of water resources management (Rogozhina: 2014, 48).

A separate issue is water pollution. Therefore, often the water entering the territory of Kazakhstan is absolutely unsuitable “both for agricultural needs and for fisheries” (Sultangalieva: 2015, 14-16).

Periodically arising issues related to unauthorized electricity withdrawal by some transit countries (due to the lack of financial resources necessary to ensure the smooth functioning of their own energy systems) from the Central Asian Unified Energy System (UES) are also superimposed on the “water” issue. And this, in its turn, encourages states that are the ultimate consumers of electricity (Uzbekistan and Kazakhstan) to declare the possibility of exit from the mentioned energy system.

Due to its specificity, the problems connected with the use of water resources for the agricultural sector are closely linked to issues arising from the functioning of the energy system of some countries in the region.

As Kazakhstani researcher G. Rakhmatulina emphasizes, the states located in the lower reaches of the Amu Darya and Syr Darya rivers (Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan) are constantly experiencing water shortages. In its turn, the states of the upper reaches of these rivers (Kyrgyzstan and Tajikistan) have, as previously mentioned, problems with providing fuel resources from neighboring countries for the operation of power plants in winter. Lacking these resources, Kyrgyzstan and Tajikistan are forced to more actively use hydropower facilities. Moreover, it is known that working at full capacity of hydroelectric power plants in winter not only reduces the volume of reservoirs, but also leads to a massive discharge of large volumes of water into the border regions of neighboring states (Kazakhstan and Uzbekistan).

In this regard, the flooding of the southern regions of Kazakhstan is almost ongoing. At the end of February 2008, due to the overfilling of the Shardara reservoir and the precipitation of a large amount of rainfall, severe flooding occurred in the South Kazakhstan region.

A similar situation exists in the Amu Darya river basin. Flooding threatens the Khorezm region and Karakalpakstan, which are part of Uzbekistan.

Concluding this topic, we can give some estimates of specialists. Thus, Western analysts believe that a comprehensive regional solution can hardly be expected. First of all, because the water problem cannot be solved at the level of water policy. This is possible only on the basis of deep political, social and economic changes (Boyarkina: 2015, 22).

Other researchers come to several other conclusions. They believe that the legal regime for water management in the region does not cover all aspects of interstate water relations. The lack of universal international legal norms on the use of trans-water resources dictates the need for relevant developments in the field of international water law.

According to other researchers who consider the water problem as a whole, the influence of the fresh water shortage on international relations is structural, despite the presence or absence of international water use regimes or agreements regulating interstate interaction in stressed water basins (Likhacheva: 2015, 17).

Another problem complicating the integration processes in the Central Asian region, according to the common opinion of analysts, is the different level of socio-economic development.

Socio-economic development

So by 2002 (a period of active steps taken by the same Republic of Kazakhstan to build the main areas of interaction between all countries of the region), Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan, as noted in the study by S. Zhukov, despite continued growth over the past few years, continued "staying ... in the developing world." Kazakhstan continued to move toward the level of oil-exporting states in terms of per capita gross domestic product (GDP), and Turkmenistan was also approaching the level of Kazakhstan (Zhukov: 2005, 14).

Here I would like to cite data from the report "Kazakhstan and its neighbors: opportunities and limitations", prepared by A. Sultangalieva from the Institute of World Economy and Politics under the Fund of the First President of the Republic of Kazakhstan. It clearly demonstrates the significant differences in indicators of economic development, including Kazakhstan and some of its neighbors in the region.

Thus, Kazakhstan's GDP in April 2015 (195 billion US dollars) exceeded the combined indicator of three neighboring Central Asian countries – Uzbekistan, Turkmenistan and Kyrgyzstan – almost twice. A similar picture was observed when assessing per capita GDP for 2014. Ranking 79th in the United Nations Development Program (UNDP) Human Development Index, Kazakhstan with a per capita GDP of \$ 11,028, more than doubled the total of the three countries mentioned (Mukhittinova: 2015, pp. 365-367).

Analysts state that according to most basic characteristics, the countries of the Central Asian region belong to territories with difficult development conditions. Therefore, the bulk of the territory of the same Kyrgyzstan and Tajikistan are mountains. A significant part of the territories of Uzbekistan and Turkmenistan is in the semi-desert or desert strip. And this, in its turn, significantly limits the amount of land suitable for agricultural activities.

It should be noted and low population density in most of the territory of Central Asian countries, as well as an insignificant concentration of production per unit of territory (Zhukov: 2005, 16).

It is also noteworthy that almost until the beginning of 2000 a number of states in the region (Turkmenistan and Uzbekistan) tried to exclude their economies from the global scope. This was expressed in the closed balance of payments and introduction of restrictive measures for the circulation of convertible currency.

It should be recalled that, becoming a member of the World Trade Organization in December 1998, Kyrgyzstan joined to almost all sectoral initiatives and agreements of this organization. This step not only limited Kyrgyzstan's ability to protect its national market, but ultimately led the rest of the Central Asian countries to introduce the necessary customs restrictions to protect their own producers.

Differences in the level of economic development of states of the region were sharply marked after the global financial crisis of 2007-2008, as a result of which the countries of Central Asia were split into those that were severely affected by the crisis, and those that were less affected (Phillips and James: 2013, pp. 23–35).

In general, after the global financial crisis, as Kazakhstani analysts note, the Central Asian region sharply divided into donors and recipients of assistance. In the future, this led to the freezing of many regional projects that were in limbo (Nursha and Kapushenko: 2014).

Speaking about the difference in the economic development of Central Asian countries, Chinese analysts point out that the per capita income of more developed Kazakhstan is 10 times greater than of Tajikistan and Kyrgyzstan. Moreover, Kazakhstan strengthens the country's development and actively contributes to the transformation of the production structure and progress in science and technology, while Tajikistan and Kyrgyzstan face the challenges of living (Shi Jie: 2013, 56).

A number of Russian experts note that almost all Central Asian states continue to focus on externally oriented development. However, most Central Asian countries do not notice the fact that the conditions of world economic development have fundamentally changed since mid-2014, when demand for raw materials slowed, which led to a drop in prices. Ultimately, this led to the completion of a favorable cycle for externally oriented raw material growth (Reznikova: 2016, 132).

Another factor hindering the development of integration processes in Central Asia is the presence of transport problems.

One of these problems is a state of roads and transportation infrastructure as a whole. Experts note the deterioration of road equipment among carriers, which leads to accidents and a shortage of vehicles. In addition, almost all countries of the Central Asian region are net importers of motor transport services, that is, their own capacities cannot satisfy the increasing demand for transport services. The low level of quality of the roadway and bridges also remains (Ordabayev: 2015, 10).

There are problems in the field of rail transportation, which have their own limitations.

These are multi-track roads that are used in the Central Asian region, on the one hand, and on the territory of their foreign policy partners in Asia and Europe, on the other. Lack of appropriate infrastructure (transshipment centers, etc.) remains.

Depreciation and shortage of wagon and locomotive parks, the high cost of renting wagons, and the mismatch of existing infrastructure and technologies with international standards are observed.

This is superimposed on the low speed of rolling stocks, insufficient development of capacities for the processing, shipment, loading and redistribution of goods, which causes a simple, and sometimes even leads to loss of goods.

Speaking about the transit and transport potential of the Central Asian region, Kazakhstani analysts note one interesting situation. On the one hand, without any doubt, the active participation of Central Asian states in the formation of international transport corridors strengthens their position in the system of world economic relations, and also provides them with important conditions for sustainable development. But on the other hand, the transit status of this region attracts the attention of so-called external players who are interested in implementing those transport projects that are more or less in line with their geopolitical interests (Okur: 2014, pp. 86–90). And this, in its turn, leads to increased competition between various projects, both in the direction of "North – South" and "East – West".

Under the prevailing conditions, the countries of Central Asia have to consider all possible risk factors when implementing one or another transport corridor, take into account the interests of leading players in the context of their rivalry, and anticipate the possibility of "raising rates" in this struggle.

The opinion of other experts from the Eurasian space should also be cited, who believe that in the development of transport routes in Central Asia the interests of participants external to the region who solve their communication problems – China, the EU, Russia, Iran, Afghanistan, Turkey, the United States – are in contact. In addition, Central Asia is the scene of a clash of three large integration projects: Eurasian integration, the US New Silk Road and the Chinese One Road One Belt (Vakulchuk and Overland: 2019, pp. 115–133). As world experience shows, major international transport projects being implemented set the vector for regionalization.

With regard to the development of transport infrastructure in Central Asia (and the Eurasian space as a whole), there is a tendency to unite integration transport projects and initiatives:

- integration of the project "Western Europe – Western China" into the meridional "North-South" corridors of CAREC, TRACECA, the Economic and Social Commission for Asia and the Pacific – ESCAP and others;

- coincidence of projects for the development of communications within the SCO and CAREC;

- the international transport corridor through the CIS is a continuation of the pan-European corridors and the TRACECA project, and the EAEU road and rail routes coincide with the network of Asian and European highways, as well as with the routes of the Organization for Cooperation between Railways (Turayeva: 2014, 58).

Integration processes in the Central Asian region also complicate some political problems. In due time, they were formulated in sufficient detail in a study by S. Barov, excerpts from which can be cited almost completely.

Thus, the author notes that the development of these processes in this region is impossible without taking into account world experience in creating supranational management systems and using existing developments of integration associations. However, it is also necessary to consider local cultural, historical and political legal features. The mere borrowing of positive international experience of integration is not applicable in Central Asia; its use may even lead to the opposite results (Barov: 2013, 17).

Integration in the Central Asian region should also be considered in the context of common economic and political processes taking place in the region. In this case, we mean the intersection of the areas of responsibility of various international structures – the CIS, the SCO, the EurAsEC and the CSTO.

According to the Russian researcher, despite the fact that there are successes between the Central Asian countries in creating an atmosphere of friendship and good neighborliness in the region, there is still a lack of ideological and political foundations for cooperation. This is compounded by an insufficient level of cooperation in the social and humanitarian field.

Nationalist sentiments are preserved, which, coupled with ethnocratic tendencies, lead to a negative perception of the existing positive initiatives aimed at forming a single community in the Central

Asian region, which is united by common values, and also has common civic structures represented by relevant supranational public organizations.

A similar opinion is shared by Kazakhstani analyst B. Sultanov. In particular, he emphasizes that the problems associated with the incompleteness of the process of socio-political and socio-economic reform in the states of the region have a destabilizing effect on the situation in the Central Asian region.

He also notes that local political elites have so far no interest in the development of intra-regional integration processes. And as a result – after the devaluation of national currencies in the countries of Central Asia, especially in the second half of 2015, there was an increase in social polarization.

A decrease in the living standard of the population is also observed, as a result of which the mentioned increase in socio-political tension was noted (Sultanov: 2016, 73).

Many experts, including Russian ones, agree with this thesis. In particular, I. Zvyagelskaya emphasizes that there are huge income gaps in Central Asian countries. Moreover, a significant part of the region's population is below the poverty line. If earlier, in her opinion, possible explosions of instability to a large extent had an interethnic basis, today, while maintaining this danger, their social and economic causes are of greatest concern.

Kazakh researcher B. Sultanov, in turn, notes the increase in religiosity of the population of the region. This happens, according to the analyst, in the conditions of both a weak activity in socio-political life, and an increase in poverty, unemployment, clannishness and corruption in Central Asia. Under the current conditions, the number of followers of various Islamic radical organizations is growing.

In addition, ambiguous ideas of the Islamic state, which allegedly advocate the principles of social justice and opposition to Western policy, are beginning to gain more and more popularity in the Muslim community (Sultanov: 2016, 79).

In this regard, a number of experts are beginning to be concerned about information published, including in the analytical materials of the previously mentioned MGIMO of the Russian Ministry of Foreign Affairs. So, in the corresponding analytical report, experts, referring, for their part, to the data of the International Center for Research on Problems of Radicalism and Political Violence (ICSR), state the participation of foreign citizens in conflicts in Syria and Iraq.

According to reports, at the end of 2014, 250 fighters left Kazakhstan, 100 from Kyrgyzstan, 190

from Tajikistan, 360 from Turkmenistan, 500 from Uzbekistan.

Analysts at the Moscow Institute of International Relations of the Russian Ministry of Foreign Affairs also cite facts from a later (August 2015) report of the American Brookings Institution, which states that Uzbekistan (500 people) was named among the 20 states that served as the main “suppliers” of manpower for the Islamic state, Turkmenistan (360) and Kyrgyzstan (350) (Zinin: 2015, 135-144).

One of the realities of the relationship of a number of Central Asian countries is labor migration.

It is known that Kazakhstan is the only country in Central Asia that accepts the largest number of labor migrants from Uzbekistan and Kyrgyzstan.

As noted in the materials of Kazakhstani researcher A. Sultangalieva, who refers to the World Bank in 2014, about 12% of Uzbek citizens leaving the country in search of work are labor migrants in Kazakhstan (a significant part of them are employed for seasonal work) (Sultangalieva, 2015, 46).

Kazakhstan is the second country after Russia where citizens of Kyrgyzstan carry out guest work as well. The main areas of employment for Kyrgyz migrants are trade (40%) and agriculture (5%).

A number of Russian experts predict that by 2050 the number of able-bodied people in the countries of Central Asia (the main suppliers of labor migrants to Russia and Kazakhstan) will grow. It is expected that in Uzbekistan their number will increase by 6.4 million, in Tajikistan – by 2.8 million, in Turkmenistan – by 900 thousand, and Kyrgyzstan – by 600 thousand people (Ryazantsev, Pismennaya and Tkachenko: 2013, 46).

As for Kazakhstani specialists, they do not exclude that the recent reduction in labor migration from the same Kyrgyzstan or Uzbekistan (due to the well-known consequences of the economic crisis in Kazakhstan itself) may put negative pressure on the labor markets of the above-mentioned countries, thus exacerbating socio-economic situation on the ground.

Conclusion

Of course, the presence of this complex of problems, a number of which has become a reality of modern processes taking place both in the region and around Central Asia, significantly complicates the implementation of even the most acceptable integration processes in the Central Asian region under the current conditions.

According to some Russian researchers, the fragmentation of Central Asia in the medium term will not be overcome. The countries of the region have not yet aimed at economic unity. The uniformity of their economies and multi-vector foreign policy only strengthens this state of affairs. Both global and regional powers, having economic and political interests in the region, are also not tuned to the formation of regional unity.

States are aimed at maintaining their own national interests to a greater extent than at developing holistic relationships within the region. A specific situation is developing in the region: only three states (Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan) out of five are interested in economic integration both within the region and in a wider format, for example, in the Customs Union or the Common Economic Space. At the same time, the economies of Kyrgyzstan and Tajikistan, due to their objective economic positions, are actually not ready for integration. Uzbekistan prefers to develop relations with neighboring states on a bilateral basis. Turkmenistan, despite the reforms that have begun in domestic politics and foreign economic orientations, still does not focus on intra-regional projects (Dadabaeva and Kuzmina: 2014, 49-51).

Contrary to the mentioned factors hindering the objective development of integration processes in the Central Asian region, there is no alternative to the unification of the Central Asian states. Otherwise, the Central Asian countries can finally gain a foothold in the fourth group of states of the modern system of international relations, which has a four-stage configuration.

References

- Barov S., (2013). Political Problems of Integration in Central Asia: thesis. C.p.Sc: 2004/RUDN. – Moscow, 2013.
- Boyarkina O., (2015). Problems and prospects of resolving international conflicts in the field of water use in the Central Asian region: abstract of thesis. C.p.Sc: 23.00.04 / DA of the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation – Moscow, 2015.
- Chow E., (2010). “Central Asia’s Pipelines: Field of Dreams and Reality”, in Pipeline Politics in Asia: The Intersection of Demand, Energy Markets, and Supply Routes. National Bureau of Asian Research, 2010. p. 87.
- Dadabaeva Z., Kuzmina E., (2014). Regionalization Processes in Central Asia: Problems and Contradictions: Scientific Report. M.: Institute of Economics, RAS, 2014.

- Farah P., (2015). Energy Security, Water Resources and Economic Development in Central Asia, World Scientific Reference on Globalisation in Eurasia and the Pacific Rim, Imperial College Press (London, UK) & World Scientific Publishing, Nov. 2015. p. 16.
- Likhacheva A., (2015). Water shortage as a factor in modern international relations: abstract of thesis. C.p.Sc: 23.00.04 / SRU HSE – Moscow, 2015.
- Malysheva D., (2010). Central Asian hub of world politics. M.: IMEMO RAS, 2010.
- Malysheva D., (2018). Updating the foreign policy of Uzbekistan / West-East – Russia 2017. Yearbook. M.: IMEMO RAS, 2018.
- Mukhittdinova N., (2015). Central Asia. In: UNESCO Science Report: towards 2030. Paris: UNESCO. pp. 365-367.
- Nursha A., Kapushenko A., (2014). One can state the strengthening of disintegration trends in Central Asia: <http://iwep.kz/ru/imep-v-smi/2014-04-16/mozhno-konstatirovat-usilenie-dezintegracionnyh-tendenciy-v-ca>
- Okur M., (2014). “Classical Texts Of the Geopolitics and the “Heart Of Eurasia”, Journal of Turkish World Studies, XIV/2, 2014. pp. 86–90.
- Olcott M., (1996). Central Asia’s New States: Independence, Foreign policy, and Regional security. Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press, 1996. p. 16.
- Ordabayev A., (2015). Geopolitics of transport corridors in Central Asia. Report Institute of World Economy and Politics under the Foundation of the First President of the Republic of Kazakhstan – Leader of the Nation. Astana – Almaty, 2015.
- Phillips A., James P., (2013). “National Identity between Tradition and Reflexive Modernisation: The Contradictions of Central Asia”. National Identities. 3 (1): 2013. pp. 23–35.
- Reznikova O. External-oriented and intra-oriented development in Central Asia in the context of globalization. Energy of Eurasia: new trends and prospects. M.: IMEMO RAS, 2016. p. 132.
- Rogozhina N., (2014). The conflict potential of water resources of Central Asia. Russia and the new states of Eurasia. 2014. No. 1.
- Ryazantsev S., Pismennaya E., Tkachenko M., (2013). Formation of the Central Asian segment of the Eurasian migration subsystem/International Processes. Volume 11. 3–4 (34–35). 2013.
- Shi Jie., (2013). Analysis of the reverse process of economic integration in the Central Asian region. Geopolitics. Information and analytical publication. Issue XX, Theme of the issue: Central Asia. 2013.
- Starr F., (2013). Lost Enlightenment: Central Asia’s Golden Age from the Arab Conquest to Tamerlane. Princeton University Press, 2013.
- Sultangalieva A., (2015). Kazakhstan and its neighbors: opportunities and limitations. Institute of World Economy and Politics (IMEP) under the Foundation of the First President of Kazakhstan. Astana – Almaty, 2015.
- Sultanov B., (2015). Threats of destabilization in Central Asia. Russia and the new states of Eurasia. 2016. № 1.
- Turayeva M., (2014). Transport Infrastructure of Central Asian Countries in the Context of Modern Regionalization: Report. M.: Institute of Economics, RAS, 2014.
- Vakulchuk R., Overland I., (2019). China’s Belt and Road Initiative through the Lens of Central Asia. London.: Routledge, 2019.
- Zinin Y., (2015). Phenomenon of Islamic State of Iraq and Levant: A Glimpse from the Middle East. International Analytics. 2015; (1).
- Zhukov S., (2005). Central Asia: the imperatives of economic growth in the context of globalism: abstract of thesis. D.e.Sc: 08.00.14, IMEMO. Moscow, 2005.

¹**A.K. Toguzbayeva** , ²**Ahmet Burçin Yereli**,
³**G.A. Movkebaeva**

¹ PhD, Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: alia_8783@mail.ru

² Prof.Dr.Hacettepe University, Turkey, Ankara, e-mail: aby@hacettepe.edu.tr

³ Doctor of Historical sciences, Professor, Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: gmovkebaewa@mail.ru

PAIRING THE EU AND THE SREB: PROBLEMS AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT

Abstract. Since 2014, many experts, politicians and diplomats have been discussing the possibility of politically and economically effectively linking the Eurasian Economic Union and the Chinese Silk Road Economic Belt initiative. The initiative to create the Silk Road Economic Belt implies the creation of a large international economic niche in Eurasia, where it will be possible to invest practically all projects planned in foreign policy and foreign economic spheres. In addition, the SREB initiative implies the construction of a symbiotic system in the Eurasian space, characterized by a free structure, high inclusivity, its main principle is «partnership without an alliance». There is a very active discussion of the possibilities of even wider integration and the construction of a «Greater Eurasia» or economic partnership based on a set of integration processes and various forms of trade and economic, as well as transport and energy co-operation between the EAEU, PRC, ASEAN, EU and other leading economic associations in the Eurasian space. At the same time, when Kazakhstan is at the stage of political transformation, today the republic is located between the two most economically powerful centers of the continent – the European Union and the People's Republic of China. Each of them significantly exceeds the Eurasian Economic Union in terms of aggregate economic power. This situation prompts Russia to position the EAEU as an «effective link between Europe and the dynamic Asia-Pacific region». In this regard, this article sets the goal of disclosing the conjugations of two promising and economically ambitious «unions» that can fundamentally affect the further economic growth of the state. And also do an analysis of the problems and development prospects of both the EAEU and the SREB.

Key words: Kazakhstan, EU, Silk Road, economic conjugation, development prospects.

¹А.К. Тогузбаева, ²Ахмет Бурчин Ерели, ³Г. Мовкебаева

¹1 курс докторанты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Казахстан, Алматы к., e-mail: alia_8783@mail.ru

²профессор, доктор, Хәжеттепе университеті,

Түркия, Анкара к., e-mail: aby@hacettepe.edu.tr

³тарих ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы
Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы к., e-mail: gmovkebaewa@mail.ru

ЕО мен ЖЖӘТ белдеуі: мәселелері мен даму болашағы

Андрата. 2014 жылдан бастап көптеген сарапшылар, саясаткерлер мен дипломаттар Еуразиялық экономикалық одақ пен Қытайдың бастамасымен басталған Жібек жолы экономикалық белдеуінің саяси және экономикалық тұрғыдан тиімді байланыстыру мүмкіндігін талқылады. Жібек жолының экономикалық белдеуін құрып бастамасы Еуразиядағы ірі халықаралық экономикалық орын құруды қөздейді, онда сыртқы саясат пен сыртқы экономикалық салаларда жоспарланған барлық жобаларды іс жүзінде инвестициялауға болады. Сонымен қатар, ЖЖӘТ бастамасы еуразиялық кеңістіктегі еркін құрылымымен, жоғары инклюзивтілігімен сипатталатын симбиотикалық жүйені құруды білдіреді, оның негізгі қағидаты «альянссыз серіктестік». ЕАӘО, ҚХР, АСЕАН, ЕО және басқа да жетекші экономикалық бірлестіктер арасындағы интеграциялық үдерістердің және сауда-экономикалық, көліктік және энергетикалық ынтымақтастықтың әртүрлі нысандарына негізделген «Ұлкен Еуразия» немесе экономикалық серіктестікің құрылышын неғұрлым кең интеграциялау мүмкіндіктерін және өте белсенді талқылауға негізделген Еуразиялық кеңістікті белгілейді. Сонымен қатар, Қазақстан саяси трансформация кезеңінде болған кезде, бүгінгі таңда континенттің экономикалық қуатты орталықтарының – Еуропалық Одақтың және Қытай Халық Республикасының арасында орналасқан. Олардың әрқайсысы

Еуроазиялық экономикалық одақтың жиынтық экономикалық қуаттылығынан айтарлықтай асып түседі. Бұл жағдай Ресейді ЕАӘО-ға «Еуропа мен Азия-Тынық мұхиты аймағының қарқынды дамуы арасындағы тиімді байланыс» ретінде ұстануға шақырады. Осыған байланысты, бұл мақалада болашақта Қазақстанның экономикалық дамуына анағұрлым әсер ететін экономикалық мағынада екі перспективті және амбициозды «кеңестің» белдеуін ашуды көздейді. Сондай-ақ, ЕАӘО және ЖЖӘБ-нің проблемалары мен даму болашағы талданады.

Түйін сөздер: Қазақстан, ЕО, Жібек жолы, экономикалық белдеу, даму болашағы.

¹А.К. Тогузбаева, ²Ахмет Бурчин Ерели, ³Г. Мовкебаев

¹докторант 1 курса, Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: alia_8783@mail.ru

²профессор, доктор, Университет Хажеттепе, Турция, г. Анкара, e-mail: aby@hacettepe.edu.tr

³доктор исторических наук, профессор, Казахского национального университета имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: gmovkebaew@mail.ru

Сопряжение ЕС и ЭПШП: проблемы и перспективы развития

Аннотация. Начиная с 2014 года многие эксперты, политики и дипломаты обсуждают возможность эффективного в политическом и экономическом отношении сопряжения Евразийского экономического союза и китайской инициативы Экономического пояса Шелкового пути. Инициатива создания Экономического пояса Шелкового пути предполагает создание в Евразии большой международно-экономической ниши, куда можно будет вкладывать практически все проекты, планируемые во внешнеполитической и внешнеэкономической сферах. Кроме того, инициатива ЭПШП подразумевает построение на евразийском пространстве симбиотической системы, характеризуемой свободной структурой, высокой инклюзивностью, ее основным принципом является «партнерство без образования союза». Очень активно идет обсуждение возможностей еще более широкой интеграции и построения «Большой Евразии» или экономического партнерства на основе совокупности интеграционных процессов и различных форм торгово-экономического, а также транспортно-энергетического сотрудничества между ЕАЭС, КНР, АСЕАН, ЕС и иными ведущими экономическими объединениями на евразийском пространстве. При этом, сегодня, когда Казахстан стоит на ступени политических преобразований, он находится между двумя наиболее мощными в экономическом отношении центрами континента – Европейским союзом и Китайской Народной Республикой. Каждый из них по показателям совокупной экономической мощи значительно превосходит Евразийский экономический союз. Подобное положение побуждает Россию позиционировать ЕАЭС в качестве «эффективной «связки» между Европой и динамичным Азиатско-Тихоокеанским регионом». В связи с этим в данной статье поставлена цель – раскрыть сопряжение двух перспективных и амбициозных в экономическом плане «союзов», которые коренным образом могут повлиять на дальнейший экономический рост государства. А также проделать анализ проблем и перспектив развития как ЕАЭС, так и ЭПШП.

Ключевые слова: Казахстан, ЕС, Шелковый путь, экономическое сопряжение, перспективы развития.

Introduction

From our point of view, it is advisable to consider this topic from the point of view of possible, though undesirable for Kazakhstan, competition from one side of Kazakhstan, on the other hand, of the Russian and Chinese Eurasian projects. A brief excursion into the history of the creation of these projects, and their conceptual content, will help to verify the validity of this approach. So, the Eurasian Economic Union (EAEU) is an association of countries of the Union of Independent States, initiated in 2014 by the leaders of Kazakhstan, Russia and Belarus. At the end of 2014, Armenia joined the Treaty, and in 2015 – Kyrgyzstan. The EAEU is based on various cooperation insti-

tutions and integration formats, such as the Customs Union established in 2010 and the Eurasian Economic Space that existed from 2001 to 2014 (Nuryshev, 2018: 107-108). At the EurAsEC summit in 2011, Vladimir Putin announced that Russia, Kazakhstan and Belarus are planning to create the EAEU. At the same time, in the fall of 2011, within the Union of Independent States, there was a shift towards the consolidation of economic interests, as a result of which the members of the Customs Union and Ukraine, Moldova, Armenia, Tajikistan and Kyrgyzstan that were not included in it signed an agreement on a free trade zone within the framework of the Union of Independent States that promised an increase in the participants of the EAEU in the coming years.

On the other hand, for further interaction of the Eurasian continent at Nazarbayev University on September 7, 2013, Chairman of the People's Republic of China Xi Jinping launched the initiative to build the Silk Road Economic Belt, identified five areas of interaction of the countries participating in this initiative: «mutual familiarity with political attitudes», the development of «road traffic»; ensuring «uninterrupted trade», strengthening the «sphere of money circulation», promoting «mutual learning of the aspirations of the peoples» (Xi Jinping, 2014: 391-392). Thus, the conjugation of two major projects, the China Silk Road Economic Belt Initiative and the EAEU Integration Association, is at the center of attention of modern political and economic science. In the XXI century, in the context of globalization, special attention is paid to the fragmentation of the world and the development of cooperation at the regional level. Regional economic integration is considered an important initiative to achieve economic growth and development, and the formation of the EAEU is seen as a way to accelerate economic growth and the success of post-Soviet states (Mostafa, 2018: 163-172). The Eurasian continent is a space that is the engine of scientific, technological and economic growth, contributing to the development of the world at the regional and global levels. Cooperation on the conjunction of the EAEU and the Silk Road Economic Belt also creates a market the size of a whole continent of Eurasia.

Among international processes, an important place is given to the formation of mechanisms for linking the Chinese Silk Road Initiative of the 21st Century and the EAEU. Both projects arose almost in parallel, acquired importance and importance at the geopolitical and economic level. The EAEU is an integration association that represents a full-fledged economic union that promotes the development of all countries participating in the Union, and the Silk Road Economic Belt is not an integration mechanism, but represents a large-scale development strategy for China. At the same time, we note that, in fact, Russia took the initiative to create the Union and, of course, has a leading position in the organization.

The beginning of close cooperation between the EAEU and the Silk Road Economic Belt started after the signing of a joint statement by the heads of Kazakhstan and China in May 2015, under which the parties agreed to cooperate in linking the two projects. In the future, in order to deepen the pairing, the heads of Kazakhstan and China in June 2018 signed the second joint statement and a package of regulatory documents on the implementation of the interaction.

The purpose of this study is to identify the interface mechanism and the prospects for interaction between the EAEU and the Silk Road Economic Belt. The effectiveness of this cooperation mechanism is enhanced by strengthening relations at the bilateral level, expanding and deepening the regulatory framework created, including by the Eurasian Economic Commission (EEC). Intensification of bilateral relations between Kazakhstan and China in the best way contributes to improving the efficiency of the interface mechanism. The supranational mechanism of the EEC does not allow the development of a political and legal base of relations in a number of areas, which can be done through diplomatic and legal relations.

Materials and Research Methods

The use of the method of analysis of official documents in the form of textual information allows us to explore the process of formation and prospects for further cooperation on the interface of the EAEU and the Silk Road Economic Belt. In the course of this analysis, the primary sources are the regulatory framework for cooperation on the interface of the EAEU and the Silk Road Economic Belt, the regulatory framework between the EAEU and China, the regulatory framework of bilateral relations between Kazakhstan and the People's Republic of China, including joint statements, agreements, agreements, framework contracts, declarations, memorandums, protocols, drafts, and also texts of official speeches of the heads of state. The time period for collecting materials for analysis in this study is limited from 2015 to 2018. Kazakhstan's sustainable development path is not a policy of survival, but a policy of strategic development based on forecasting the future and taking measures to implement more favorable options. This strategy is presented in the «Kazakhstan 2050 Strategy». Associated with it is the State Program, proposed for the anti-crisis goals of accelerated industrial-innovative development, the second five-year plan of which is implemented in the period 2015–2019. Fundamental to the implementation of these programs is the fact that in 2015 the country launched the Plan of the Nation «100 concrete steps to implement five institutional reforms». It is about creating a strong state, a developed economy and a society of universal labor. The listed official documents record and testify to official events that allow analyzing the process of interaction between the EAEU and the Silk Road Economic Belt.

The Political and Diplomatic Aspect of the Conjunction of the Eurasian Union and the Silk Road Economic Belt

The world economy today is in a precarious situation. The financial turmoil in European countries is also affecting the economies of developing countries. The growth and deepening of the crisis has led to an increase in the cost of borrowing in many regions of the world, which has led to a sharp reduction in capital inflows and a drop in indices in stock markets. The growth rates of the economic development of a number of countries, such as South Africa, India, Turkey, Brazil, Russia, decreased significantly, as a result, even despite the increased economic Japanese and American activity, the growth of world trade, and, consequently, of the economy, slowed down sharply. The forecast of the global economy for 2016-2017, made by experts of Morgan Stanley, indicates that in the near future this situation will only worsen. In their report, they predict a decrease in the growth rate of the global intra-product in the next two years from 3.9% to 3.4%. But at the same time, according to forecasts of Morgan Stanley, China's economy should grow by almost 7% (International Forum..., 2015).

Kazakhstan's strategy proceeds from the fact that at the present stage the center of world economic development is shifting to the countries of the Asian region. Favorable opportunities are being created to strengthen the cooperation of Kazakhstan with the growing economies of the world. It is very important that Kazakhstan as an important transport hub will play a key role in the development of many other countries (Cox, 2016: 317-334). At the stage of aggravating the economic crisis, Nursultan Nazarbayev advanced the «NurlyZhol» Program as a state task and an important mechanism for ensuring the sustainable development of the country's economy for the next five years, taking into account the exacerbation of external risks and the destabilization of the macroeconomic situation in the country. An extensive program of infrastructure arrangement of the country embraces a qualitatively new organization of transport links and new approaches to meeting energy needs and other needs of the economy and population. Thus, a new level of the integrated development of the republic's economy will be achieved (PoslaniyeGlaviGosudarstva, 2014).

Fundamentally new and defining in the «NurlyZhol» Program, in our opinion, is its organic fusion with the core program of industrialization. Infrastructure as an important area of reproduction for bringing goods to the final consumer has always

been a bottleneck of peripheral economies. A new organization of infrastructure sectors will have a multichannel multiplicative effect for the emerging new national economic system of Kazakhstan. Considering the special significance of the EAEU in the field of intercontinental cooperation and the new «NurlyZhol» Program, China came up with the initiative to create an international Silk Road Economic Belt. In November 2014, China created an investment fund of \$ 40 billion, the funds of which will be invested in land and sea Silk Road projects. Existing sea port routes cannot meet the growing needs of international trade. Today, its volume between China and the EU reaches 600 billion dollars, and by 2020 it will exceed 800 billion dollars. Therefore, the initiative of the China leader is especially important. The concept of Chairman Xing Jiping«One Belt, One Road» opens up the possibility of consistent integration of the EAEU and the New Silk Road project. This re-creation of a historical transport corridor corresponds to global trends of globalization(Miheev..., 2016: 5-16).

China is actively cooperating with the EAEU. According to the results of the joint meeting of the parties dated May 8, 2015, a document was prepared entitled “On cooperation in conjunction with the construction of the Eurasian Economic Union and the Economic Belt of the Silk Road project.” It provides for the creation of an extensive free trade zone and mutual settlements in national currencies, which at the initial stage will include 20 states and whose share in global GDP and gold and foreign exchange reserves will exceed 25 and 30%, respectively. «Linking the projects of the EAEU and the Silk Road means reaching a new level of partnership and, in fact, implies a common economic space on the continent. The projects of the EAEU and the «Silk Road» 14 can harmoniously complement each other», the document says. The project envisages the creation of a wide and accessible financial and economic space with the participation of China, Russia, Belarus, Kazakhstan, Central Asia, Transcaucasia, Vietnam, Mongolia, and in the future – Iran, Afghanistan, Pakistan, Turkey, Moldova and Ukraine. The loan and investment basis of the complex project «Silk Road – EAEU» will be the Asian Infrastructure Investment Bank, initiated by China, whose active co-founder was Kazakhstan (Sharyshev, 2016: 112-117).

«Silk Road Economic Belt» means not so much the free transit of goods and services, but also large-scale economic cooperation and the organization of new enterprises on the basis of joint ventures. In particular, there will be a major agreement with China

on the organization and construction of diversified production facilities based on Chinese investments in Kazakhstan. This is the real content of the Silk Road Economic Belt in Kazakhstan. The Intercontinental Silk Road Economic Belt project as a new Asian strategy includes Kazakhstan as a key participant in the project. The world-class translogistic infrastructure created in Kazakhstan includes both sea and land routes with a length of 11 thousand km. The Silk Road project, a gigantic part of which passes through Kazakhstan, will give the republic stability both in the economy and in the upcoming geopolitical alignments (Malle, 2017: 136-150). But the crux of the matter is not only the laying of the overland Silk Road, in order to ensure the transportation of Chinese goods without any special delays to European markets. In our opinion, there would be a one-sided interpretation of the economic benefits of the land Silk Road from the point of view of «pure transit». The development of this route on the basis of public-private partnership will mean the «settling» in Kazakhstan of capital together with the labor force and the organization of modern enterprises in the country. In this regard, the Central Asian states need to build their policies in such a way as to obtain significant economic dividends from such cooperation and at the same time preserve national sovereignty. When opening transport and energy corridors on the Unified Silk Road, Kazakhstan should play a key role in infrastructure and production facilities throughout their length.

As a result, Kazakhstan will play the role of «wide open doors» to promote Chinese goods to the global consumer. Based on this material interest, Kazakhstan was invited to the Shanghai Cooperation Organization and the Asian Infrastructure Investment Bank. He becomes a participant in the new project «Silk Road», in which Chinese goods will go not only to Europe, but will partly remain on the territory of both Kazakhstan and Russia. The Asian Infrastructure Investment Bank is an analogue of the World Bank (for Asia and developing countries) with an initial capital of 100 billion dollars (Falling import demand...). The bank will provide loans of 10-15 billion dollars annually. The president of the AIIB is the deputy minister of finance of China, and the founding countries are 60 states, including the leading European countries. The United States does not participate in it.

Prospects for Eurasian integration since the establishment of the Customs Union have aroused the well-founded interest and wariness of China, which in recent years has become one of the key actors in Central Asia. The creation of the EAEU

changes the format and structure of relations within the region, so it is obvious that China's attitude – both officials, businessmen, and experts – to this association is ambiguous. In the Chinese expert environment, the thesis that the big minus of the EAEU is its closeness to China is often discussed. At the local level, the question is still put as follows: the Eurasian Economic Union is open to everyone, even for far-away Vietnam, but completely closed for China, which does not correspond to plans for harmonious development. The creation of the EAEU, in fact, limited the capabilities of China, and also expanded Russia's competitive position (Aleksandrova, 2015).

On December 21, 2015, a meeting of the Supreme Eurasian Economic Council was held in Moscow. The report on the conjunction of the EAEU and the Silk Road Economic Belt was discussed. Earlier, on October 6, 2015, at the initiative of Kazakhstan and the Russian Federation, with the participation of members of the EAEU and the Shanghai Cooperation Organization in Astana, the International Forum addressed issues of the relationship between the EAEU and the China project «The Silk Road Economic Belt» (Zhakeev, 2015). We are talking about the harmonization of macroeconomic policies in the field of foreign economic activities of the participating countries throughout the Silk Road Economic Belt and the EAEU.

It is assumed that the two regions will develop on the basis of similar economic mechanisms, customs and tariff standards, mutually beneficial for their associated development. This is how the fundamental foundations are laid for the formation of a common customs space, as was first stated by President Nursultan Nazarbayev at the 8th Astana International Economic Forum. In this connection, the example of the first Agreement on the creation of a free trade zone between the EAEU and Vietnam is indicative, when customs duties for 60% of commodity items for trade between countries were zero. This precedent of mutual coordination and favor will undoubtedly be used in the coordination of trading positions between the countries – members of the EAEU and the «Common Belt of the Great Silk Road» as the basis of a new ideology of economic growth for everyone in the Silk Road zone. In 2016, Kazakhstan as the Chairman of the EAEU will actively work to deepen comprehensive cooperation with China as the initiator of the real revival of the Silk Road and deepening contacts with the Shanghai Cooperation Organization and the BRICS countries, which will undoubtedly strengthen the position of the EAEU (International Forum).

Prospects for the Development of Interfaces of the Eurasian Union and the Silk Road Economic Field

Throughout the entire Silk Road Economic Belt, a number of countries in Central Asia, the Middle East, the EU, and even the West European countries will cooperate. Therefore, the forms, measures, and mechanisms of economic cooperation will most likely differ significantly throughout this route. After the lifting of sanctions from Iran, the President of the People's Republic of China, Xing Jiping, arrived there and an agreement was signed on the creation of a free trade zone with the Gulf countries on January 21, 2016. Without a doubt, the forms and measures of cooperation on the Silk Road will take into account not only the interests of China, but also other countries, including Kazakhstan, Russia, Central Asia, Iran, Pakistan, etc. In 2013, around 16,000 Chinese companies and more than 5 million Chinese citizens worked throughout the world. Only in North Africa, more than 200,000 Chinese workers set off to build the infrastructure. And as a real step of economic integration, China proposes to transfer part of its own production, for example, to Kazakhstan. Kazakhstan and China in this connection will implement 52 investment projects worth \$ 22 billion in the medium term (China in the International).

Given that the state of the world economy today is in a danger zone, China's economy is entering a stage of serious structural adjustment. Having taken the position of a global supplier of finished products, the Chinese economy is now reoriented to the domestic market. At the same time, there is a process of strengthening the national currency, the yuan, with its depreciation against the dollar, which is obviously connected with the decision of the IMF board to include the yuan in the basket of reserve currencies of the world. This decision may lead to an increase in demand for Chinese currency and a subsequent marked increase in its rate. The Chinese economy at the macro level is seriously preparing for the stage of the fourth industrial revolution with an emphasis on creating domestic industries and areas of the sixth technological order with the priority of information nanotechnology, a cognitive economy. As a result, the economy is focused on expanding the country's export potential in the field of IT services instead of exporting consumer goods. In China, a serious reorientation of the industry and the agro-industrial complex is in this direction. And the previous opportunities of the economy are aimed at the domestic market, at meeting the needs of the population, its immediate needs. And the relative

slowdown in GDP growth from the previous annual 7.5–8% to 7% in 2016 and 6.5% for the medium term, the leadership of the PRC, leading analysts of the country explain it with a radical change in the economic trend and structural adjustment (Jayakumar, 2018).

It should be borne in mind that with the mutual integration of the Unified Silk Road, the EAEU and the Shanghai Cooperation Organization on the path of phased formation of zones of their own bodice trade, and subsequently the Customs Union, China's economic potential will play a leading role in the investment arrangement of this transcontinental union. At the same time, in the context of falling commodity prices, a floating exchange rate of the national currency, a systemic economic crisis, large-scale cooperation with the second economy of the world is a serious chance for Kazakhstan and other developing countries to overcome the decline in economic growth and the destruction of national economies.

The policy of creating free trade super zones is a global trend even within the framework of the World Trade Organization. Thus, the Euro-Atlantic trade and economic cooperation between the US and the EU is being created, which will operate on the principles of a free trade zone. At the same time, there are active negotiations on the formation of allied relations between the main world powers. For example, negotiations on the creation of the Trans-Pacific Partnership zone have been completed. The US partnership with Japan and other countries of Southeast Asia (Southeast Asia) at the level of free trade zones pursues political goals of curbing the growth of China's influence in the region and strengthening the defense of new blocs while strengthening the US military presence in the region (Iskakova, 2018).

The Chinese project «The Silk Road Economic Belt» with its consistent integration with the EAEU actually lays the foundations of the Greater United Eurasian Economic Space, initiated by Nursultan Nazarbayev. It is necessary to consider it natural that political, military, interblock competition in the new conditions is moving to the level of inter-country economic. In particular, it is not difficult to foresee the competitive plans to accelerate the conclusion of the Trans-Pacific Partnership and it is especially impossible to ignore the statement of B. Obama: «The United States cannot allow countries like China to write the rules of the global economy». Cross-country competition at the stage of state-monopoly capitalism acquires a transcontinental character at the levels of the «Silk Road Economic Belt» and the Trans-Pacific Partnership. Consolidation of

the «Silk Road Economic Belt» and the interstate union of the SCO and the BRICS countries on the basis of common economic interests (YuJane Chen, 2016: 141-171). The economies of the United States and China are so large that these countries cannot confine themselves to a single integration union. In order to ensure their transnational interests and economic expansion, they objectively need participation and leadership in a number of integration associations. In equal measure, Russia, together with members of the EEU, including Kazakhstan, on the basis of its geopolitical and vital economic interests, can become active members of the Greater Eurasian Economic Community. The active global processes of economic, political and social changes of the 21st century will accelerate geopolitical integration and objectively change the existing integration unions and associations and accelerate their evolution. So, in particular, objectively, the EAEU and the Silk Road Common Belt will converge on the basis of interstate interests and consistently transform into a new transcontinental Eurasian Customs Union.

As a country close to Central Asia, China should consistently adhere to the following principles in its relations with the states of Central Asia:

Principle 1. Based on good neighborliness and mutual benefit, China has to play a more constructive role in regional governance and boldly take responsibility for key issues related to regional economic development. On the one hand, using its own economic advantage, China should strive to promote a project to create an economic belt along the Great Silk Road in order to contribute to the socio-economic development of countries in this region. On the other hand, by borrowing the experience of developing relations with ASEAN in the «10 + 1» format, China may well, together with the Customs Union, develop cooperation in the «3 + 1» format in order to maintain regular dialogue between the two economies and simultaneously stimulate economic integration in the framework of the Shanghai Cooperation Organization for the creation of a free trade zone (Yu Hong, 2018).

Principle 2. Today, with increasing interdependence between China and Central Asian countries in the economic sphere, Central Asia is still facing threats from the «threefold evil» (terrorism, separatism, extremism), destabilization in Afghanistan, etc. In this regard, China prefers applying a fairly flexible approach to resolving regional problems. In other words, if the solution of this or that problem needs a bilateral approach, then China regulates it within bilateral relations; if a multilateral approach is needed, then this issue

is resolved within the framework of multilateral relations.

Principle 3. Along with advancing the development of the Shanghai Cooperation Organization and creating a dialogue platform with the EAEC, China also needs to deepen its strategic partnership with Kazakhstan and implement a strategic partnership with Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Turkmenistan. In short, the creation of a highly stable, multi-level and networked diplomatic structure, according to the model of «bilateral relations within multilateral, multilateral relations on the basis of bilateral relations», is in China's foreign policy orientation to its Western environment (Goh, 2017: 57, 113).

The creation of an economic belt along the Great Silk Road does not contradict the Customs Union and the Eurasian Economic Belt of Russia, Kazakhstan and Belarus. The proposed idea of the economic belt along the Great Silk Road is a mutually beneficial platform for cooperation between China and Russia and the countries of Central Asia. Most of the countries participating in the Eurasian integration are also countries of the Shanghai Cooperation Organization and countries located in the economic zone along the Great Silk Road. It can be said that together with the Customs Union, the Eurasian Economic Zone and the EEC, the economic belt along the Great Silk Road also serves as one of the projects of the Eurasian integration processes (Zhang Xiaoming, 2018).

Compared to European integration on the effects of «spill-over», Eurasian integration is reduced to a network model in combination with cross-regional, inter-civilizational and cross-border characteristics. In this regard, China and Kazakhstan in Central Eurasia should avoid such stereotypes as the «Kazakhstan Eurasian Union», «China Shanghai Cooperation Organization», «the Chinese economic belt along the Great Silk Road», conduct flexible network relations and include the topic Eurasian integration into bilateral strategic interaction. We need to turn good political relations into good economic relations and close humanitarian ties between China and Kazakhstan. In other words, it is necessary to implement three “D”: dialogue, trust, action (Acharya, 2019).

Research Results

The analysis revealed the formation of a mechanism for cooperation on the interface between the EAEU and the Silk Road Economic Belt. The analyzed official legal documents prove the dynamic

search for effective mechanisms for connecting the EAEU and the Silk Road Economic Belt. According to the legal framework, it is necessary to note the dynamic implementation of the interface mechanism. The number of signed legal documents and the areas of their interaction expand and deepen the interface mechanism. The contractual basis considers the long-term period of interfacing. All these factors indicate positive prospects for further cooperation in various fields.

Conclusion

Based on the analysis, it can be concluded that the formation of cooperation on the interface of the EAEU and the Silk Road Economic Belt is developing dynamically. The first results of conjugation can be assessed as positive. Commodity turnover between the EAEU member states and China is increasing, the implementation of joint projects is actively carried out in accordance with the adopted regulatory documents. It is necessary to emphasize the high effectiveness of the negotiations on conjugation, which are held regularly at intergovernmental, intergovernmental and interdepartmental levels.

In this context, it is necessary to emphasize the important role of bilateral Kazakh-Chinese relations, political and diplomatic channels, the regulatory framework, the Eurasian Economic Commission, as well as the main role of decision-making of member states for interfacing and building bilateral political and diplomatic relations with China. EAEU and the Silk Road Economic Belt. Increasing the level of interaction through enhancing joint projects and deepening the legal framework between the EAEU member states and China is an important factor for the further formation and effectiveness of the interface between the EAEU and the Silk Economic Belt. In this regard, it is important to emphasize the signed package of bilateral agreements on negotiations between Kazakhstan and China on interfacing and the very high level of political and diplomatic relations between Kazakhstan and China, which is a positive factor for the economic development of all participating countries of interfacing. So, the intensification of bilateral relations and the regulatory framework between Kazakhstan and China contribute to the effectiveness of the interface between the EAEU and the Silk Road Economic Belt.

References

- Acharya A. (2019). *The End of American World Order*. Polity. Cambridge UK.
- Aleksandrova K., Kitayskiy Konglomerat CITIC Vlojit 113 mlrd.doll v proekt «Odin Poyas, Odin Put» / <http://www.rzdpartner.ru/news/investitsii/kitaiskii-konglomerat-citic-vlozhit--113-mlrd-v-proekt-odin-poias-odin-put/>
- China in the International Financial System, Center for International Governance Innovation// https://www.researchgate.net/publication/313624391_Domenico_Lombardi_and_Hongying_Wang_eds_Enter_the_Dragon_China_in_the_International_Financial_System_Waterloo_Ont_Centre_for_International_Governance_Innovation_2015_427_p_28_paperback01.09.2018.
- International Forum «Eurasian Economic Perspective». (2015). Kursiv. Economic weekly. Astana.
- International Forum «Eurasian Economic Perspective». (2015). Kursiv. Economic weekly. 10/08/2015.
- Iskakova Zh.A. (2018). The Europe and the Turkic World: Science, Engineering and Technology» Program of the III International Scientific-Practical Conference. Alanya, Turkey, May 2-4.
- Cox M. (2016). Not Just «Convenient»: China and Russia's New Strategic Partnership in the Age of Geopolitics // Asian Journal of Comparative Politics. Vol. 1 (4).
- Goh E. (2017). Great Powers and Hierarchical Order in Southeast Asia: Analyzing Regional Security Strategies // International Security. Vol 32 (3).
- Jayakumar S. The Southeast Asian drama: evolution and future challenges: Georgetown University inaugural distinguished lecture on Southeast Asia//<https://catalogue.nlb.gov.sg/cgi-bin/spydis.exe/ENQ/EXPNS/BIBENQ?BRN=20006257206.09.2018>.
- Falling import demand, lower commodity prices push down trade growth prospects. https://www.wto.org/english/news_e/pres15_e/pr752_e.htm. The bank was established by China, as opposed to the Asian Bank for Reconstruction controlled by the USA and Japan, with its center in Manila (Philippines).
- Zhakeev M., Si Tsipin Predlojil Vozrodit Legendarniy Shelkoviy Put Kak Novyyu Model Sotrudnichestva v Evrazii [Si Tsipin proposed to revive the legendary silk road as a new model of cooperation in Eurasia] / <http://www.inform.kz/eng/article/2587565> (дата обращения: 17.08.2015).
- Malle S. (2017). Russia and China in the 21st century. Moving towards cooperative behavior // Journal of Eurasian Studies. Vol. 8.
- Miheev V., Lukonin S., Chje S. (2016). Kitay: Rejim Lichnoy Vlasti I Novaya Pyatiletka. [China: The regime of wild power and the new Rialta] Mirovaya Ekonomika I Mejdunarodniye Otnosheniya. Tom 60. № 10.

- Mostafa G., Monowar M. (2018). Eurasian Economic Union: Evolution, challenges and possible future directions. Journal of Eurasian Studies. Vol. 9.
- Nuryshev Sh. (2018). Kazahstan i Kitay: Strategicheskoye Partnerstvo Dobrososedstvo [Kazakhstan and China: a Strategic Partnership Neighborhood], Diplomatiya Zharshtsy, № 3.
- Poslaniye Glavi Gosudarstva «Nurly Zhol – Put v Budusheye». [A light path – a way to a future] ot 11 Noyabrya 2014
- Sharyshev A.V. (2016). Strategic Partnership between Russia and China: Importance and Sustainability of Bilateral Relations. Comparative Politics. Vol. 7. № 2 (23).
- Xi Jinping «The Joint Construction of the Silk Road Economic Belt» (September 7, 2013) in the book «On Public Administration», First Edition 2014, – Publishing house of literature in foreign languages of China.
- YuJane Chen. (2016). Contemporary Chinese Political Economy and Strategic Relations//An International Journal. Vol.2, No1.
- Yu Hong. (2018). China's «Maritime Silk Road of the 21st Century»Initiative // <http://www.eai.nus.edu.sg/BB941.pdf>. 01.10.2018.
- Zhang Xiaoming, The Rise of China and Community Building in East Asia// Asian Perspective. Vol. 30 (3).

МАЗМҰНЫ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім Философия	Section 1 Philosophy	Раздел 1 Философия
<i>Абдильдина Х.С., Кульжанова Ж.Т., Шеръязданова Г.Р.</i>	Үлттық менталитеттің әлеуметтік-философиялық тұрғыда зерттелуі	4
<i>Жусупова Б.Ж.</i>	Жүйесінде социального бытия.....	15
2-бөлім Мәдениеттану	Section 2 Cultural Studies	Раздел 2 Культурология
<i>Алиева С.А.</i>	Культурный феминизм и материальное право	28
<i>Ашимова Р.М., Маткаримова Л.К., Сапарова Д.Р., Тұрарбекова Л.В.</i>	«Ағарту дегеніміз не?» – Қазақстан модернизациясының антропологиялық негіздері туралы	36
<i>Тлеубаев С.Ш., Кульбекова А.К., Тлеубаева Б.С.</i>	Традиционная обрядовая культура казахов как философия и сущность творчества современных хореографов	46
3-бөлім Саясаттану	Section 3 Political Science	Раздел 3 Политология
<i>Антонио Алонсо</i>	Energy sovereignty in Uzbekistan: between realism and liberal institutionalism.	58
<i>Bourdais Park Jeong Won</i>	The Government's Role in Industrial Development and Technological Innovation: France's national policy towards nuclear energy development	70
<i>Ibadildin N.A.</i>	Political economy of natural resources.....	78
<i>Kurmanguzhin P., Adibayeva A., Saari Danial</i>	About some obstacles to the integration of Central Asian States	87
<i>Toguzbayeva A.K., Ahmet Burçın Yereli, Movkebaeva G.A.</i>	Pairing the EU and the SREB: problems and prospects for development.....	96